2 نۆڕینی کوردو عەجەم لەیەکتری

1-دڵ لەدڵ ئەڕوانێ

تورکـە ئازەرییـەکان کـە لـەناو کـوردا بەعەجـەم ناسـراون، دەوڵـەتی سەفەوییان دامەزران، بەدرێژایی سەردەمی دەسەڵاتی سەفەوییەکان کاروبـاری حوکمڕانی لەدەس ئەواندا بو، دوای ئـەوانیش ئـەو مـاوە کورتـەی لێ دەربچـێ کەبنەماڵەی زەند حوکمی گرتە دەست، حوکمی ئێران ئیتر هەر لەدەس سەرانی ئێلـەکانی ئەفشـارو قاجـاردا بـوە، کەئـەوانیش هـەردوکیان لەئێلـە سەرەکییەکانی دامەزرێنەری دەوڵەتی سەفەویو، هەردوکیان تورکی ئازەریو، هەردوکیان شیعەی توندڕەو بون.

دراوسێیەتی دورودرێژی کوردو عەجەم لەناوچەی ورمێو موکریـان لەگـەڵ یەکتری، شەڕوشۆڕو پێکادانی بەردەوامو، تێکەڵاوی ناچاری، جیاوازی ڕەگـەزو زمـانو مـەزەب، جیـاوازی دەسـکەوتی ئـابوریو سیاسـی لەگـەڵ یـەکتری، لەویژدانی هەریەکێ لەم دو گەلەدا وێنەیەکی دزێوی ئەوی تری دروست کردوە.

شـاهەکانی عەجـەمو مێـژوونوسو نوسـەرەکانی، بەچـاوی سـوك سـەیری کوردیان کردوە. کوردیان بە دزو جەردەو ڕێگرو پیاوکوژو یاخی لەقەڵەم داوە. نوسەرانی عەجەم لەسەردەمی سەفەوییەکانەوە وەکو" حەسـەن بـەگی ڕۆملـو، ئەسکەندەر بـەگی تورکمـان، مـەلا جـەلال مـونجم، نوسـەری عـالم ئـارای سەفەوی، تا نوسەرانی هاوچەرخی وەکو ئەحمەدی کسروی تـەبریزی، ڕەحیم زادەی سەفەوی، عەبدولحسێن نـوائی، حسێن مـەکی، عـەلی دهقـان.. هتـد، ڕوداوەکانی سەدەکانی ڕابـردو، تێکهەڵچـونەکانی نێـوان کـوردو دەسـەڵاتدارە زاڵمەکانی ئێران، لەباری سەرنجی دەوڵەتەوە ئەگێڕنەوە:

1-هەمو شۆڕشو ڕاپەرینەکانی کـورد لـە پێنـاوی ئازادیـدا، بـۆ دەرکردنـی دەسەڵاتی زاڵمانەی بێگانە لەکوردستـاندا بـەیاخی بـونی نـاڕەوا دائـەنێنو، ناوی گێغیان، فیتنە، شۆڕش، ئاشوب، غائیلە..ی لێ ئەنێنو"

2-هەمو کورد ئەشرار، ئەوباش، گائفە چالە، گاغی، یاغی, شەقاوەت نیهاد، گەبری هێزیدی، مەنشەئی فیتنەو فەساد.. ناو ئەبەن و"

3-شەڕکەرە داگیرکەرە بێ بەزەییەکانی خۆیان بەموسڵمان، غازی، شێر، دلێر، دلاوەر، قەهرەمان، موجاهید.. باس ئەکەن و"

4- پەیمان شکێنیو بێ بەڵێنیو پیلانی ناجوامێرانە بۆ لەناوبردنی مەزنەکانی کورد بەشانازییەوە بە لگائف الحیل، تدبیراتی صائبە، کەمەندی تدبیر، وسائلو رسائل، زیرەکیو زۆرزانی کاربەدەستانی خۆیان ئەژمێرن.

لەبەرامبەر ئەوەدا دیمەنی عەجەمیش لەویژدانی کوردا ناشیرینە. عەجەم بەواتەی کەسێکی کە لەژێر کەوتندا کەساسو لەسەرکەوتن دا دڕندەیە، بۆ گەیشتن بەمەبەستی خۆی لەهیچ کارێکی ناجوامێرانە ناپونگێتەوە، بەڵێن ئەداو نای هێنێتە جێ، لەگەڵ دۆستو دوژمن درۆ ئەکا. لەململانێو زۆرانبازیدا پەنا ئەباتە بەر هەمو ڕێگەیەکی نامەردانە بۆ ئەوەی دوژمنەکەی لەئەرز بدا. فۆلکلۆری کوردی گەلێك بۆچونی لەو بابەتانەی تێدایە، تەنانەت قسەیەکی کوردەکانی لای ورمێ ئەڵێ: ((ئەگەر توشی عەجەم بوی بیکوژە، ئەگەر نەتوانی بیکوژی لەبەری هەڵێ، ئەگینا کەدەمی پێت گەیشت تەفرەت ئەدا)).

بەیتبێژەکانی کورد، بە پێچەوانەی نوسەرانی عەجەمەوە، لەبەیتە حەماسییەکانی خۆیاندا بەسوکی ناوی گەورەو سەرکردەکانی عەجەم ئەبەنو، بەشانازییەوە باسی بەرەنگاری کوردو سەرکردەکانیان ئەکەن.

دانەری نەناسراوی بەیتی دمدم، خانی لەپزێڕینو هاوڕێکانی بە((موسڵمان))و((تایەفەی غەزایی))و ((هەرچی بمرێ فیدایییە، هەرچی بکوژرێ غەزایییە))، کوژراوەکانی کورد بە((شەهید)) دائەنێ، کەچی لەشکری قزلباشو سەرکردەکانی عەجەم بە((تایەفەی کافری))و((کافری بێ ئیمان))و((بەفێڵ))و((مەلعون))لەقەڵەم ئەدا. کابرای بەیتبێژ بەداخێکی زۆرەوە کە لەناخی دەرونییەوە هەڵئەقوڵێ، ئەڵێ: ((ئەی دمدمی بەردی دەلان، جێگەی خانو خان ئاودەلان، ئێستا بوی بەمەسکەنی خەرتەلان))[1].

بەیتبێژێکی نەناسراویتر لەگێڕانەوەی روداوی کوشتاری بەکۆمەڵی باپیر ئاغاو هاوڕێکانی دا، پەسنی باپیر ئاغا ئەدا، بە((نازدار))و((جندی))و((قوچاخ))و((رەنگ وەزیری رۆمییان))ی ناو ئەبا. خۆیو هاوڕێکانی بە((ئیسلام))و((شێر))و عەجەمەکانیش

بە((جـەللاب))و((بێ ئیمـان))و ((کـافری مەلعون))و((سـەگی غـەلیز))دا ئەنێ.

ئەم بۆچونە هەر لەخۆیەوە لەناو کوردا دروست نەبوە، بـەڵکو لەئـە نجامی کەڵەکەبونی تەجروبەی پشتاوپشتی چەند نـەوەی کـورد، کـە لـەژێر دەسـتی عەجـەمدا ژیـاون، پەیـدا بـوە. فۆلکلـۆری کـوردی گـەلێك چـیرۆکی تێدایـە شـایەرەکان بـە بـەیت هۆنیویانەتـەوە. لەسـەرئەوەی، چـۆن کاربەدەسـتێکی عەجەم بەقسـەی خـۆش و بـەڵێنی دۆسـتایەتی و سـوێندو بـەقورئانی پـیرۆز، گەورەیەکی کوردیان لەشوێنێکەوە کەدەستی ئەوانی پێ نەگەیشتوە، راکێشاوە بـۆ نـاو داوێـك کـەبۆیان ناوەتـەوە، لـەوێ بـەبێ گوێدانـە هـیچ ئیعتبارێـك کوشتویانە.

لێـرەدا چـەند نمونەیـەك ئەهێنینـەوە کەلـەناو دەیـان نمونـەی تـرا هەڵبـژێردراون، لەسـەردەمی جیـاوازو، لەشـوێنی جیـاوازو، لەسەردەسـتی بنەماڵەی حاکمی جیاوازدا رویان داوە، ئەتوانرێ تەنیا یـەك ئـە نجامیان لێ هەڵ بهێنجرێ، ئەویش ئەوەیە: ئەم روداوانە ناکرێ وەکو رەوشتی تەنیا یـەك حوکمران یا رەفتاری تایبەتی یـەك دەسـەڵاتدار بـۆ لـەناوبردنی دوژمنەکـەی سەیر بکرێ، بـەڵکو ئەمـە نـەریتێکی حـوکمڕانی بـوە، لەسـەردەمی جیـاوازدا پێڕەوی کراوە، بەشێك بـوە لـەجۆری بۆچـونی چینی دەسـەڵاتدار بـۆ شێوەی حـوکمڕانی و بـەڕێوەبردنی گـەلانی ژێـر دەسـتی، بەدرێـژایی زەمـان دوبـارە بۆتەوەو، جێگیر بوە، ئەویش سەرچـاوەکەی ئەگەڕێتـەوە بـۆ جـۆری پـەروەردە کردن و پێگەیاندنی دینی کەرێگەی بـەکارهێنانی سـەرەتای((تەقیە))ی پـێ داون، وە بۆ تێکشـکانی سـوپایی ئێـران لەهـەمو نەبـەردە گـەورەکانی مێـژوی درێژیدا.

2-چاخی سەفەوی

1/2 شا ئیسماعیلی سەفەوی

نمونە1:

قزلباش لەڕوانگەی میری چەمشگەزەکەوە(908ك)

سیاسەتی کوردیی شا ئیسماعیل، وەکو پێش تر باسی کرا، لەسەر 3 کوچکە دامەزرا بو:

1-لادانی سەردارەکانی کورد لەمیرایەتی و مەڵبەندەکانی خۆیان و، دانانی سەرانی قزلباش و هۆزەکانیان لەجێگەی ئەوان.

2-زۆرکردن لەسوننەی کورد بۆ گۆرینی مەزەبی خۆیان.

3-بەکارهێنانی توندوتیژی لەگەڵ خەڵك و مەزنەکانیان لەسەردەمی دەسەڵاتی ئاق قۆینلۆی تورکماندا، گەلێ لەئەمیرو مەزنەکانی کورد دەسەڵاتی میرایەتییان لەدەس دابو، کاربەدەستی تورکمان جێگەکانی ئەوانیان زەوت کرد بو، لەگەڵ ئەوەش دا هێشتا لەهەندێ شوێنی کوردستاندا گەورەو مەزنی کورد دەسەڵاتدار بون و، لەکاروباری ئەو سەردەمەی رۆژهەڵاتی ناوەراستدا، سوڵتان و شاهەکان حسابیان لەسەر ئەکردن، لەناو ئەوانەدا حاجی رۆستەم بەگی گەورەی چەمشگەزەك، شا رۆستەمی لور، زاهید بەگی هەکاری..هتد.

لەکاتێکا هێشتا تازە ئەستێرەی شا ئیسماعیل خەریك بو ئەکەوتە درەوشانەوە، چارەنوسی خۆی و دەوڵەتە تازەکەی دیار نەبو بەچی ئەگا، سوڵتان بایزیدی عوسمانی(886-918ك)هەواڵەکانی بزوتنەوەی قزلباش لەحاجی رۆستەم بەگ ئەپرسی. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەڵگەی مەزنایەتی ئەو سەردارە کوردەیە، کەئەو کاتە میری چەمشگەزەك بوە. بەگوێرەی نامەکەش ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی رۆستەم بەگ ئەبێ هاوسنوری ناوچەی جموجۆڵی قزلباش بوبێ. لەبەرئەوە داوای لێ ئەکا دەنگوباسی راست و هەواڵی رووداوەکانی ئەوێ و، ئەنجامی دوژمنایەتی قزلباش و کاربەدەستانی دەوڵەتی بایندوری بۆ بنوسێ.

نامەی سوڵتان بایەزید

(امیر معظم، کبیر مفخم، ژوی القدر الاتم والمجد الاشم، ملکی الصفات، فلکی الژات، حارس محاسن الشیم، صاحب الگبل والعلم، المختص بعنایە باری النسم،

حاجی رۆستەم بەگی مکرم، دامت معالیە

سەلامی عاتیفەت پەیام کە لەچاودێریی شاهانەوە برژێ، متاڵەعە بفەرمون و بزانن،

ئەو ماوە درێژە دوژمنایەتی جەماعەتی قزلباش لەگەڵ ئەربابی دەوڵەتی بایندوری بەچ ئەنجامێ گەیشتوە، علی ماهو الواقع، مەعلومی نوابی

کامیابی خاوەن ئیقتیدارو، مەعروزی عەتەبەی عەلیەی فەلەك میقدارو، حەزرەتی بزورگەواری ئێمە نەبوە.
وا بۆ زانینی هەواڵ، هەڵگری نوسراوی ناوازە، پێشەنگی هاورێکانی، کێوان چاوش، نێردرایە ئەوێ. شوێنی ژیانی ئێوەش کەبەو مەڵبەندانەوە نوساوە، ئەبێ ئێوە بەتەواوی ئاگاداری راستیی هەلومەرجی ئەوێ بن.
هەرکە هەڵگری نوسراوی شەریف بەشەرەفی دیدەنی مشرف بو، لەدەنگوباسی راستو روداوەکانی ئەوێ هەر چیتان بۆ ساغ بۆتەوە، بەهۆی ناوبراوەوە، بەنوابی کامیابی ئێمەی رابگەیەنە.
ئەم کارەش بەمایەی چاودێری شاهانەی ئێمە بزانە، هەرچیتان بۆ دەرکەوتوە وەکو خۆی بێ زیادو کەم، رێوشوێنی راستگۆیی بەجێ بهێنە، لە 1ی ربیعیی 908دا نوسرا[2].
وەڵامی حاجی رۆستەم
وەڵامەکەی حاجی رۆستەم تا رادەیەکی زۆر هەست وهەڵوێستی یەکێ لەگەورەترین مەزنەکانی ئەو سەردەمەی کورد دەرئەبڕێ:
((ئەخرێتە بەر بیری جیهانئارای نێردراوی دەرگای پەنای گیتی، اعلی الله شان صاحبه كه"
فەرمانی قەزا جەرەیان، نفژه الله الملك المنان، بەسەرکردەی هاووینەو هاودەمانی کیوان چاوشدا، زید قەدرە، وەکو مەلی هەرە بەرزی دەوڵەتو کۆتری بورجی بەختیاریی شەرەفی نیشتنەوەی هەبو، بەهاتنی خۆشبەختانەی پلەوپایەی هەورازتر برد، بۆ بەجێهێنانی سوپاس وتی:
(بەیت)
ئەگەر خۆر بەهۆی چاکی خۆیەوە، گەردێ لەخاك هەڵ بگرێتەوە،
بەوە نەك هیچی لێ کەم نابێتەوە، بەڵکو تەواو تر ئەبێ.
والحمدلله الژی هدانا لهژا.
ئەوەی لەهەواڵی قزلباشی، مەزەب خراش، خوا بەلەعنەتیان بکاتو لەناویان بەرێ. پرسیارتان فەرمو بو، چیرۆکی ئەو گایفە باغیە ئێستا بە مجۆرەیە:
گەزەندی بە ئەلوەند خان گەیاندوە،
لەوێوە چوە بۆ عیراقی عەجەم، مراد خانی شکاندوەو راوناوە،
لەعیراقی عەرەب بەربۆتە کاری پرناکیبەکان
لەگەڵ چەرکەسەکانی میسردا ئاشتیو یەکێتی کردوە،

ئێستاش بەنیازی پەلاماردانی دیاربەکرو مەرعەشە.
هەلومەرجی ئێران بەهۆی بێ دادی ئەوانەوە پەرێشان و، زۆری ولات و مەڵبەندەکان لەبەر زوڵم و زۆری ئەوان وێران بوە. لەفەزڵی یەزدان ئومێد ئەکرێ کەسەرکوت کردن و لەناوبردنی گروهی باغییان، بەگورزو سەنانی غازییان و، تیغی خوێنڕێژێنی موجاهیدانی خوداوەندگاری ئیسلامییان و، شاهنشاهی زەمان، مەیسەرو مقدەر بێ. ئینشائەڵلا تەعالا. باقی فەرمان بەئەمری عالی سپێردراوە))[3].
سەرەرای ئەم ئاگادارییە گرنگە سوڵتان بایەزید هیچ هەنگاوێکی جدیی و کاریگەری نەنا بۆ رێ برین لە پێشرەوی شا ئیسماعیل. ئەو ئومێدەی بەگورزو سەنانی غازییانی خوندکاری ئیسلام هەبو نەهاتە دی. بەڵکو حاجی رۆستەم خۆیشی بەر ئەو((بێ دادی))یەکەوت. نور عەلی خەلیفەی رۆملو، سەرداری ناوداری قزلباش، ئەرزنجان و ناوچەکانی دەوروبەری گرت. حاجی رۆستەم، ئێلەکەی و مەڵبەندەکەی کەوتە ژێر دەستی قزلباش خۆی و سەرانی ئێلەکەی دورخرانەوە بۆ عیراقی عەجەم. کاروباری ناوچەکەی و پارێزگاری قەڵاکانی بەسەرانی قزلباش سپێردرا. دوای تێکشکانی شا ئیسماعیل لەجەنگی چاڵدیراندا، حاجی رۆستەم هەلی بۆ هەڵکەوت بگەرێتەوە بەرەو وڵاتەکەی خۆی. بەڵام بەخت یاریدەی نەدا. لەوێدا بەر((بێدادی))یەکی گەورە تر کەوت. لەکاتێکا سوڵتان سەلیم بەخۆی و لەشکرەکەیەوە بەرەو تەورێز ئەچو، حاجی رۆستەم لەشوێنێکا بەناوی یام سەر بەمەڵبەندی مەرەند خۆی گەیاندی، یاوز سەلیم لەباتی بەخێرهێنانی فەرمانیدا هەر لەوێدا ئەو و کورەزاکەی و چل کەس لەمەزنەکانی ئێلەکەیان کوشت[4].
نمونە2:
کورد لەروانگەی قزلباشەوە(912ك)
نوسەری((شرفنامە))نوسیویێتی:
((جاری دوەم کە شا ئیسماعیل بۆ بەسەربردنی زستان لەخوی هەواری خست، ئەمیر شەریف لەگەڵ ئەمیرو حاکمەکانی کوردستان بەتایبەتی مەلیك خەلیل حاکمی حەسەنکێف و شا عەلی بەگی بوختی والی جزیرەو، میر داودی خیزانی و، عەلی بەگی ساسونی و، ئەمیرەکانی تر یانزە کەس بۆ ماچکردنی بەردەرگای شاهی چون بۆ خوی. کە بەشەرەفی سەدرە بوسی گەیشتن لەسەرەتادا رێزو حورمەتی تەواو گیران...

لەم كاتەدا كەئەميرەكانى كورد بەكۆمەڵ رويان كردبوە دەرگاى شاهى، خان محەمەد لەديار بەكرەوە عەرزى كرد كەئەگەر فەرمانى گرتن و بەستنەوەى ئەميرەكانى كوردستان جێبەجێ بكرێ، بەندە بەڵێن ئەدا زۆرى ولاتى كوردستان، كە لەرۆژانى كۆنەوە كەمەندى تەسخيرى سوڵتانەكان لەداگيركردنى ناتەوان بوە، ئەتوانم بەكەمێ چاودێرى شاهانەوە هەموى بگرم. كاتێ ئەم پێشنيازە كەوتە بەرچاوى شا، لەسەر قسەى ئەو((ناموقەيدى كافرە))جگە لەئەمير شا محەمەدى شيرويى و عەلى بەگى ساسۆنى، هەمو ئەميرەكانى گرت و زنجيرى كردن، هەر يەكێ لەئەميرەكانى كوردى بەيەكێ لەئەميرەكانى قزلباش سپارد. ئەمير شەرەفى بە ئەمير خانى موسڵ و داو چاپان سوڵتانى بۆ گرتنى ولايەتى بدليس و ديو سوڵتانى رۆملۆى بۆ فەتحى ولايەتى هەكارى ويكان بەگى قورچى باشى تكەلوى بۆ گرتنى ديارى جزيرە بەلەشكرى وەك دڵۆپە بارانى بێ ژمارەوە نارد...))[5].

مەزنەكانى كورد بەگيراوى گل درانەوە، رێگە نەدران بگەرێنەوە شوێنەكانى خۆيان، تا هێرشى ئۆزبەك بۆ سەر خۆراسان دەستى پێ كرد و شا ناچاربو خۆى سەركردايەتى لەشكرەكەى بكا. لەو ماوەيەدا شا هەندێكيانى بەرداو هەندێكيشيانى گل دايەوە تا هەليان بۆ هەڵكەوت و هەڵاتن.

نمونە3:

صارمى موكرى" كۆنە گاورى يەزيدى(912ك)

لەسەردەمى ئاق قۆينلودا، ناوچەى موكريان وەكو مەڵبەندەكانى ترى كوردستان كەوت بوە ژێر دەستى ئيلات و سەرانى توركمانەوە، كاتێ ئەميرەكانى بايەندورى بەربونە گيانى يەكترى، ميرە لێخراوەكانى كورد كەوتنە خۆ بۆ دەركردنى توركمان و دامەزراندنەوەى دەسەلاتى خۆيان. ئەمير سەيفەدينى موكرى هەندێ لەئێلە كوردەكانى كۆكردەوە، هەڵى كوتايە سەر ئيلى چابقلوى توركمان كەناوچەى درياسيان لەبەردەسدا بو. لەوێ دەرى كردن. بەشێنەيى دەسى گرت بەسەر ناوچەكانى دۆڵ باريك و ئەختاجى و ئەيلتمورو سلدوز دا. ميرايەتييەكى لەموكريان دامەزراند. كەمرد دو كورى لە پاش بەجێ ما" صارم و بابە عومەر. صارم لەكاروبارى حوكمرانى‌دا جێگەى باوكى گرتەوە. مردنى مير سەيفەدين و دەركەوتنى صارم، هاوزەمان بو لەگەڵ سەركەوتنى شا ئيسماعيل‌دا.

صارم خان ئەى ويست پارێزگارى سەربەخۆيى ناوچەكانى ژێر دەسەلاتى خۆى بكات، شا ئيسماعيليش ئەى ويست ناوچەكە بهێنێتە ژێر فەرمانى

خۆیەوە. بۆ ئەو مەبەستە شا ئیسماعیل چەند جارێ لەشکری گەورەی ناردە سەری بێ ئەوەی هیچ سەرکەوتنێکی ئەوتۆ بەدەس بهێنێ.

شەرەف خان لەو بارەیەوە نوسیویێتی، کورتییەکەی لێرەدا ئەنوسینەوە:

((کەصارمی کوری سەیفەدینی موکری لەجێگەی باوکی دانیشت، شا ئیسماعیلی سەفەوی بەنیازی داگیرکردنی ولایەتی موکری سەرکوت کردنی ئەوانە چەند جارێ لەشکری نارده سەریان. لەبەینی ئەو وقزلباشدا چەند جارێ شەروشۆر قەوما. هەمو جارێ صارم سەرئەکەوتو قزلباش تێ ئەشکان. تا لەمانگەکانی ساڵی 912دا کەشا ئیسماعیل بۆ بەسەربردنی زستان چو بۆ خوی، ئیلی شاملۆی بەسەرداری عەبدی بەگی باوکی دورمیش خان و صارو عەلی مهردار بۆ جەنگی صارم نارد. هەردو سەردار بەلەشکری بێ ژمارەوە چونە سەر صارم. شەرێکی زۆر گەورە قەوماو هەردو سەردار لەگەڵ خەڵکێکی زۆر لە پیاوە زلەکانی شاملۆ لەو شەرەدا کوژران. صارم بە سەریاندا زاڵ و سەرکەوت.

سەرە نجام لەگەڵ ئەمیرو حاکمەکانی تری کوردستاندا سەری بۆ سوڵتان سەلیم دانەواندو لەدەس قزلباش رزگاری بو.

کەسوڵتان سلێمانی قانونی چوە سەر تەخت، صارم بۆ دەربرینی دڵسۆزی و گوێرایەڵی خۆی سەردانی سوڵتانی کرد. ئەویش دڵنەوایی کرد. هەمو ئەو شوێنانەی لەباوکییەوە بۆ ئەو بەجێ مابو دایەوە بەخۆی و، فەرمانی سوڵتانی بۆ دەرچو.

صارم دوای گەرانەوەی لەسەردانی سوڵتان سلێمان بەماوەیەکی کورت مرد، 3 کوری لە پاش بەجی مان" قاسم و ئیبراهیم و حاجی عومەر، لەبابە عومەری براشی رۆستەم و، لەرۆستەمی برازاشی 3 کور کەوتنەوە،" شێخ حەیدەرو میر نەزەرو میر خچر))[6] ئەمانە هەریەکەیان بەجۆرێ لەرووداوەکانی ناوچەکەدا دەرکەوتن.

شەرەف خان روداوەکانی بەم جۆرە ئەگێرێتەوە، بەڵام نوسەرێکی عەجەم، لەکتێبی((تاریخ عالم ارای صفوی))دا کەبۆ ژیان و شەرەکانی شا ئیسماعیلی تەرخان کردوە، هەمان روداو بەجۆرێکی تر ئەگێرێتەوە، کەهەم باری سەرنجی رەسمیی دەربارەی ئێرانی دەرئەبرێ و، هەم جۆری نۆرینی عەجەم لەکوردو تەقەلاکانی بۆ رزگاری رون ئەکاتەوە. نوسەرێ((عالم ارای صفوی))هێرشی لەشکری قزلباش بۆ سەر ئێلەکانی موکریان بەم جۆرە ئەگێرێتەوە:

((لەلای تەورێزەوە نێردراوێ هات وتی: ئەی شەهریار صارم خانی پادشای کوردستانی چکاری(رەنگە مەبەستی موکری بێ، و) لەگەڵ ئێلەکانی کوردستان بیستویانە کە محەمەد کرهی یاخی بوەو شا ئیسماعیل چوە بۆ یەزد. ئەویش تە پڵی هەڵگەڕانەوەی لێداوە، 40 هەزار کەسی پێش خۆی داوە چۆتە سەر سوڵتان ئیبراهیمی برای شا بۆ گرتنی تەورێز. کەگەیشتە هۆزی ئورملو قەراگونە سوڵتان بە 300 کەسەوە حاکمی قەڵای ئورملو بو. صارم خان هاتە سەر قەڵای ئورملو. کەنێردراوەکە ئەم هەواڵەی هێنا شا 3 هەزار کەسی بەسارو حسێن شاملۆدا لەئەسفەهانەوە بۆ تەورێز نارد. ئەو(سارو حسێن)لەلەی شازادە بو، بۆ ئەوە چو بۆ تەورێز چونکە شازادە نەزان و شارەزای شێوەی جەنگ نەبو. بە پەلە خۆی گەیاندە تەورێز هەواڵی صارم خانی لەشازادە پرسی. ئەو(شازادە)وتی: ماوەی مانگێکە لەبەردەمی قەڵای ئورملۆدا لەگەڵ قەراگونە لەشەڕدایەو، لەم لایەوە تەنگی بە قەراگونە هەڵ چنیوە. خەڵکی ناردوە بۆ لای صارم خان، کە ڕێگەمان بدە بچین بۆ تەورێز. صارم خان بەڵێنی دایە ئەگەر ئەو قەڵاکە بەدەستەوە بدا با بەماڵەوە بڕوا بۆ تەورێز. لەبەرئەوەی سوێندی بۆ خوارد، ئەو لەقەڵا دەرچو. فەرموی کوردان لەدواوە هاتن هەمویان کوشتن و ژن و منداڵی ئەو جەماعەتەیان بەدیل گرت و گەڕانەوە. هەواڵ بەسوڵتان ئیبراهیم گەیشت کە صارم خان قەڵای ئورملوی گرتوەو روی کردۆتە تەورێز.

شازادە لەگەڵ سارو سوڵتانی مهرداری لەلەی بەچاکیان زانی بەرەو روی صارم خان بڕۆن. ئەگەر بێت تەورێز تالان ئەکا. سارو خانی لەلەی وتی: من 3 هەزار کەسم لەگەڵ خۆم هێناوە، تۆش 4 هەزار کەست لەگەڵە، 3 هەزار کەسیش لەخەڵکی تەورێز کۆئەکەینەوە، بە10 هەزار کەسەوە ئەڕۆین سەر ڕێ لە صارم خان ئەگرین. وا پێکهاتن، لەتەورێز دەرچوون و گەیشتنە خوی(لە نوسخەیەکی ترا سەلماس نوسراوە). سارو سوڵتانی صارم خان هاتە مەیدان و پیاوی خواست. شازادە ئەیویست خۆی بۆی بچێتە مەیدانەوە. بەڵام لەلەکەی ڕێی نەداو نەی هێشت، خۆی بۆی دابەزییە مەیدان. سارو سوڵتانی کوشت و سەری بڕی. ویستی بیباتە خزمەتی باوکی. لەو کاتەدا شازادە ئەسپەکەی لنگ دا، خۆی گەیاندە ئەو وکوشتی و سەری بڕی. ویستی لەگەڵ سەری لەلەکەی بیهێنێتەوە. لەو کاتەدا صارم خان لەتاو خوێنی کوڕەکەی ئارامی لێ هەڵگیرا، نەی هێشت ئیتر کەسی بچێتە مەیدانەوە.

ئەو بەد گەوهەرە لەتاو خەمی کورەکەی، خۆی هاتە مەیدانەوە. دوای ئەوەی زانی ئەوە شازادەیە وتی: ئەبێ دڵی براکەت بەمەرگی تۆ بسوتێنم، هەروەکو تۆ دڵی منت بەمەرگی کورەکەم سوتاند. شازادە نەڕاندی، هەردو تاویان دایە نێزە، ئەوەندە یان شەڕە نێزە لەگەڵ یەکتری کرد، تا نێزەکانی هەردوکیان شکا. ئەوسا دەستیان دایە تیرو کەوان 3 تیریان گرتە یەك. صارم خان لەتیری سێیەم دا وڵاخەکەی شازادەی پێکا. بێ وڵاخ مایەوە. دەسبەجێ هەستا دەستی برد بۆ تیغی حەیدەری رەگەزی زولفەقارو لەکێلانی دەرهێنا. تا صارم خان چو تیرێکی تری تێ بگرێ، شەهریار جێگەی خۆی گۆڕی بو. تیرەکەی لەئەرزیدا. شازادە خۆی گەیاندێ، تیغێکی لەملی وڵاخەکەیدا سەری پەڕاند. لەهەر دو لاوە وڵاخیان تاو دایەوەو، سەر لەنوێ سواربونەوە. بەشیری روتەوە پەلاماری یەکتریاندا. ئەو کۆنە گاورە یەزیدییە(مەبەستی صارم خانە) شمشێرێکی لەقوببەی سپەری شازادە سرەواند، سپەرەکەی قلیشان و سەر سنگی سمی لەوێوە لەزینە زێرینەکە دا ئەسپەکەی بریندار کرد.

صارم خان لەوڵاخەکەی دابەزی، قزلباش رژانە مەیدانەوە، جەنگێکی گەورە رویدا، تا عەسر شەڕ درێژەی کێشا. قزلباش ئەو رۆژە پیاوەتی و جوامێرییان نواندو، شازادەیان هەڵگرت و گەڕانەوە بۆ تەورێز.

صارم کەوتە داوا لەکوردەکانی خۆی وتی: ئەی گەلی نامەرد، چەن قزلباشی هەر چواریەکی ئێوە ئەبون 3 هەزار کەسیان لێ کوشتن، نەتان توانی پێشیان بگرن و خوێنی کورەکەمیان لێ بسێننەوە.

ئەوانیش وتیان: قزڵباش ئادەم نین، گوایە ئەوانە لەشیان لە پۆڵا داڕێژراوە، مەگەر چاوت لێ نەبو بە چ جۆرێ خۆیان ئەدایە بەردەمی شمشێر؟

لەو لاشەوە شا ساروخانی مهرداری ناردو هات بۆ قەزوین و عەبدی خانی شاملۆی بە4 هەزار کەسی ترەوە لەقەزوینەوە رەوانە کرد. هۆیەکەشی ئەوەبو کەئەمیرە موزەفەر پادشاهی رەشت بەهان دانی تاقمی تورکمان، کە 4 هەزار کەسیان لەجەنگی ئەڵوەند شا هەڵات بون و چوبونە گەیلان و دابویانە پاڵ ئەمیرە موزەفەر. ئەوانیش بیست بویان صارم خانی یەزیدی لەکوردانی چکاری یاخی بوەو، لەلای یەزدو ئەبرقوشەوە محەمەد کرهی یاخی بوە، وتیان بۆچی ئێمەش قەزوین نەگرین. ئەو گەوجە وتی باوکم ماوەی ساڵێك شای لەگەڵ سۆفیەکانی لەمولکی رەشتدا حەوانەوە، من بۆچی ئەو ئاشنایەتییە تێك بدەم.

لەم لایەوە شا سوپای کۆکردەوە چوە سەر رەشتو، عەبدی خانی بۆ لای تەورێز نارد. کەعەبدی خانی شاملۆ گەیشتە تەورێز، بیستی شازادە چوە بۆ بەرەنگاریی صارم خان، ئەویش چوە ناو تەورێزو بەدویاندا کەوتەرێ. کە گەیشتە سۆفیان، بینی شازادە بەبرینداری دێتو 1500 کەسی لێ کوژراوە. شازادەی گێڕایەوە. هەر لەو شوێنەدا بارگەیان خست.

رۆژی دوەم صارم خان دەرکەوتو ریزیان بەست. ئەردوان بەگ، کورەکەی تری، ئیزنی لەباوکی خواست هاتە مەیدانەوە، داوای مەردی مەیدانی کرد. عەبدی خان بەگ شازادەی برینداری لە پای ئالاکەدا دانا. خۆی لەلایەکەوە راوەستابو کەولاخەکەی لەجێی خۆی لنگ دا، هەر کەگەیشتە مەیدان، پاش گفتوگۆ، تیرێکی گرتە عەبدی خان. لەناوکی داو لەئەسپەکەی گلا. دورمیش خانی کوڕی ئاخێکی هەڵکێشا، ئێخەی خۆی دادڕی بۆی چوە مەیدانەوە، ئەو ئەیویست دابەزێو سەری بڕێ ئامانی نەداو نەڕانی: ئەی دەسرەش! ئەگەر پیاوی لەگەڵ لاوان بجەنگە، لێدانی پیرەمێردی هەفتا ساڵە پیاوەتی نیە.

ئەو وتی: ئەوە باوکت بو؟

وتی: بەڵێ ئەو چو قسە بکا، کەوتە جنێودان، وتی: ئەی ناپیاو راوەستە وابۆت هاتم! تیرێکی تری نایە ناو کەوانو هاوێشتی. دورمیش خانیان بینی بە پشتا لەسەر ئەرز راکشا بو. ئەو تیرە بەسەر سنگیا تێپەری. ئینجا راست بوەوە. ئافەرینو تەحسینی ئەو لەهەردو سوپاوە هەستاو خۆی گەیاندێ. تیغێکی وەهای سرەواندە قوبەی سپەرەکەی تا ناوکی هەڵدری.

ئەوسا صارم خان وتی: مەهێڵن. کوردان لەجێی خۆیان بزوتنو ئەو 2 هەزار کەسەی سوپای شاملۆش بۆ یارمەتی دانی دورمیش خان ئەسپیان تاو دابوو, ناو مەیدان. بەربونە یەکتری.

با ئەمان لەم جەنگی مەغلوبەیەدا بەجێ بهێڵین. گوێ بۆ هەواڵی شا ئیسماعیل رادێرە. هەر کە گەیشت بوە گەیلان، جاسوسەکان هەواڵی گەیشتنی شایان بۆ ئەمیرە موزەفەر برد بو. ئاهێکی هەڵکێشا. لەسەردارەکانی خۆی پرسی: ئێمە ئەبێ چی بکەین؟ ئەوانیش وتیان: ئەبێ جەماعەتی تورکمان بنێرینە سەر رێی شاو، خۆت لەبۆسە دابی. ئەگەر شتێکیان پێ کرا باشە، ئەگینا هەڵێ بۆ فومن، بەڵکو شا بەدوت نەکەوێ.

ئەو گەوجە، تورکمانەکانی بانگ کرد پێی وتن: ئێوە بڕۆن لەکەناری بەغداد رێ لەشا بگرن، تا منیش بەلەشکرەوە بەدواتانا بێم. ئەوانە رۆیشتن بەلام لەڕێ کەبیستیان چ باسە. خۆیاندا بەجەنگەڵدا. هەڵاتن شا هاتە

رەشت. لەبەرئـەوەی ماڵەکـەیان دەورەدا بـو، هـەواڵیان هێنـا کـەبۆ فـومن هەڵاتوە. شا چـو بـۆ فـومن. لـەوێش کەئـەوەی بیست بـوو هـەڵات بـو بـۆ نـاو جەنگەڵ. شا کەگەیشتە فومن، وتیـان: دوێنـێ رۆیشت بـۆ نـاو جەنگـەڵ. شـا فەرموی چۆن بهێڵم، لەولاشەوە ئەمیرە موزەفەر چو بـوە لای ئـەمیر زەینـەدین، ئەوی دەرسی فێربونی قورئانی بە شا گـوت بـو. وتـی: جگەلـە تـۆ کەسـی کـە ناتوانێ لەلای شا تکام بۆ بکا، چونکە تـۆ مـافی فێرکردنـت لەسـەری هەیـە، بچۆرە خزمەتی شا، بەڵکو لێمان ببورێ. ئەوسا ئەو هەستا کاتـێ گەیشت شـا لەباسی ئەودا بو کەمیر گەیشت کەلامی خـوای بەدەسـتە بـو. شـا کەئـەوەی دی تەعزیمی بۆ کەلامی خوا کرد. وتی: باوکە لەکوێ بوی؟ وتی: ئەی شـەهریار! ئەم پیرە نۆکـەرە بـۆ تکـای ئـەمیرە موزەفـەر هـاتوە، تـو هـەقی ئـەم کەلامـە لەقسوری ببورە. شا ئەوسا وتی: لەبەرئەوەی تۆ مـافی فێرکردنـت لەگـەردنی من دایە، ئەوم بەخشی، بەڵام بەو مەرجەی ئەو تاقمـەی ئـەویان فریـو داوە، بەدەسـتی بەسـتراو خۆشـی شمشـێر بخاتـە گـەردنیو بێـت. مـیر وتـی: ئـەی شەهریار برۆمو بیهێنم؟ بۆی نوسی کەبێتو سێ چوار کەس کەتۆیان فریو داوە لەگـەڵ خـۆت بهێنـە چـونکە شـا داوای کـردون. دوای ئـەو فـەرمویان ئـەو جەماعەتەیان گرت. خۆیشی تیغو کفنی هەڵگرت. هاتـە خزمـەتی شـا، پێـی شـای مـاچ کـرد. شـا ئـەوی بەخشـیو لـەملی ئـەو جەماعەتەشیدا. هـەواڵی تورکمانەکانی پرسی: وتی: رایان کرد. شا فـەرموی: کـاتی راوەسـتانم نیـە. ئەگەر ئەوانت گرت بیان کوژەو سەرەکانیان بـۆ مـن بنێـرە. خۆیشـی بەسـواری لەرێی ئەردەبیلەوە بەغار بەرەو تەورێز کەوتە رێ لەقەزوینەوە بە 11 رۆژ چو بۆ گەیلانو لەوێوە خۆی گەیاندە تەورێز.

لەکاتێکا ئەو گەیشت، قزلباش تەنگیان پێ هەڵچنرا بو، دورمیش خـانو بیرام خان بریندار بون. لەبەغیرەتی دا تـاویـان ئەدایـە بـەرخۆیانو لـەعاری هەڵاتن ئەترسان. لەو کاتەدا لەلای بیابانەوە، ئالای سپی هەژدیها پەیکەری شەهریار دەرکەوتو دەنگـی نـەرەی ئـەو شـەهریارە هـات. گیـان هاتـەوە بـەر لاوانی قزلباش. هەرکە شا گەیشـت، خۆیـدا بـەو کـوردە یەزیدییانـەدا. لـەو شەرە دا صارم خان توشی شـەهریارە بـو. بـە تورەییـەوە شمشـێری هەڵکێشـا. لەناوقـەدی داو دونیمـەی کـردو، نـاردی بـۆ دۆزەخ. سـوپای کوردەکـان شـکاو مستەفا خانی مەحمودی لەمەیـدان هـەڵاتو 6 سەرداریشـیان بـۆ شـوێنەکانی خۆیان هەڵاتنەوە. شا براکەی دەس کەوتەوەو دورمیش خانی لەباوەش گرتو،

وتی: پیاوەتی بۆ تۆ حەڵاڵە. بەفەرزەند ناوی برد. بەفەتح و نەسرەتەوە چونە دار السلگنەی تەوریز))[7].
پاش تێپەڕینی چەند قەرن بەسەر ئەم روداوەدا، نوسەرێکی هاوچەرخی عەجەم کەخۆی بە نەوەی شاهانی سەفەوی دائەنێ. هەمان روداو بەهەمان گیانی نازانستییەوە ئەگێڕێتەوەو، ئەنوسێ:
((پاش ئەنجامدانی ئەو کارانە ئوردو لەهەمەدانەوە بەرەو قزل ئوزون کەوتە رێ، لەو شوێنانە بو بەعەرزی پادشای سەفەوییان راگەیاند، کابرایەك بەناوی صارمی کوردەوە تاقمێکی لەئەوباش و رێگرەکانی ناوچەکانی کوردستان کۆکردۆتەوە، لەنزیك مەڵبەندی گەروس سوپاگایەکی بو خۆی دامەزراندوە، باج و خەراج لەهەمو جوتیارو زەویدارەکانی ئەو ناوە وەرئەگرێ و، کاروان و قافڵەکانی روت ئەکاتەوە.
شاه ئیسماعیل خۆی بۆ غافڵگیر کردنی صارمی کورد هێرشێکی شەوانەی ناکاوی کرد، بەڵام کوردی ناوبراو لە پێش گەیشتنی مەوکیبی شاهانەدا باروبنەی خۆی بەجێ هێشت بو رێی هەڵاتنی گرت بوە بەر، هەمو شتەکانی کەوتە دەس لەشکرییانی قزلباش و، تاقمێکیش لەدەسوپێوەندەکانی ئەو، کەرێگەی هەڵاتنیان ئەپێوا بەدەستی راونەرانی قزلباش لەناو بران، ئینجا مەوکیبی شاهانە سەبارەت بەوەی هەواڵ هات بو کە ئەمیر حسامەدین حاکمی گەیلان...))[8].
هەمان نوسەر لەگێڕانەوەی تێکهەڵچونی قزلباش و صارمی کوردا، ئەنوسێ:
((لەوەرزی بەهاری ساڵی 912دا ئۆردو لەگەرمیانی تارمەوە روی کردە زۆزانی سوڵتانیە، ماوەیەك لەو ناوچە خۆشەدا بەئەسپ سواری و تیر هاوێشتن و ئاداب و رسومی رۆژانی جەژنەوە خەریك بو، ئینجا روی کردە لای خوی، لەبەرئەوەی هەواڵ هات بو کەصارمی کورد دیسانەوە تاقمێکی لە ئەوباش و ئەشراری کورد لەدەوری خوی کۆکردۆتەوە، لەناوچەی ورمێ کەوتۆتە فیتنە و فەساد. شا ئیسماعیل بیرام خانی قرامانلوو خادم بەگی خەلیفەی بۆ سەرکوت کردنی صارمی کورد نارد.
سەردارانی ناوبراو پەلاماری کوردانی یاخییاندا، صارم و لایەنگرەکانی لەناوچەی ورمێوە رایان کرد بۆ مەڵبەندی کوردستان، سوپاکەی بردە شوێنێکی قایمەوە کەوت بوە سەرلوتکەی شاخی، بەڵام ئەو لەشکرەی مەئموری دواکەوتنی بو، ئێخەیان بەرنەدا، گەیشتنە سەری، صارم لەوێدا بە

لەشکرەکەی خۆیەوە کەوتە بەرەنگاری، تێکهەڵچونێکی سەخت لەبەینیاندا قەوما، لەهەر دولا تاقمێ کوژران لەوانە دو کەس لەسەردارانی بەناوبانگی قزلباش یەکێکیان عەبدی بەگی شاملۆو ئەوی کەیان سارو عەلی مهردار تکەلو، بەڵام سەرەنجام فەتح و زەفەر بۆ هێزی قزلباش بو. هەرچەند صارم خۆی لەمەیدانی شەڕدا بەساغی دەرباز بو، بەڵام کورەکەی لەگەڵ براکانیو هەندێ لەسەردارەکانی لەشکرەکەی گیران، خەڵکێکی زۆری لێ کوژرا، هەمو ئیلو عەشیرەتی صارم تالان کران، بیرام بەگو خادم بەگی خەلیفە بەسەرکەوتویی و زاڵی گەڕانەوە بۆ ناو ئۆردو، لەکاتی گێڕانەوەی هەواڵەکانی ئەو شەڕەدا هەندێ شتیان لەسەر گوستاخیو رەفتاری پیسی کوردەکان عەرزی پادشا کرد، کەئاگری توڕەبونی خۆش کردو، فەرمانی کوشتنی هەمو دیلەکانی دەرکرد)) [9].

نمونە4:

کوردێکی یەزیدی کلکدار(914ک)

شا ئیسماعیلی سەفەوی ئەمیرەکانی ئاق قۆینلوی یەك لەدوای یەك شکان، هەندێکی کوشتو هەندێکی راونان، مراد میرزای کوری سوڵتان یەعقوب لەبەردەمی هێزەکانی قزلباش دا بەتێکشکاوی لەشیرازەوە هەڵات بۆ بەغداد کەهێشتا لەژێر دەسەڵاتی بنەماڵەی بایندوریدا مابو، مراد هانای بۆ سوڵتانی عوسمانیو، عەلاو الدولە زولقەدرو، قانصوە الغوری سوڵتانی میسر برد، هیچکام لەوانە بەدەنگییەوە نەچون. مراد لەیارمەتیو پشتیوانی ئەوانە نائومێد بو، خۆیشی بەتەنیا بەری پێشڕەوی قزلباشی پێ نە ئەگیرا. بەغدادی بەباریك بەگی پڕناك سپاردو خۆی روی کردە دیاربەکر. شا ئیسماعیل وای بەچاك زانی بەرلەوەی بچێتە سەر خۆراسان، دوایین بنکەی دەسەڵاتی تورکمانانی ئاق قۆینلو هەڵکەنێو، لەخەمی ئەوان دڵنیا بێ. ئیسماعیل خۆی لەهەمەدان بوو پێشەکی خەلیل بەگی یساوڵی، کەیەکێ لەسەرانی دڵسۆزی قزلباش بو، ناردە لای باریك بەگ، بۆ ئەوەی بەخۆشی بیهێنێتە ژێر دەسەڵاتی شای سەفەوییەوە. باریك بەگ کەبەوەی زانی تاقمێ لەدەسوپێوەندەکانی خۆی بەدیارییەکی زۆرەوە نارد بۆ پێشوازی خەلیل بەگو نێردراوەکانی شا. ئەوانە تا نزیك خانەقین بە پیریانەوە چون. باریك بەگ رێزی زۆری لەنێردراوەکانی شا گرت، بەڵام وەکو ئەوان داوایان لێ کرد. ئەم خۆی ئامادە نەبو بچێ بۆ لای شا [10].

گرتنــی بەغــداد بــۆ شــا ئیســماعیل لەچــەن لاوە گــرنگ بــو" لــەروی ســتراتیجییەوە، قەڵــەمرەوی دەوڵەتەکــەی فــراوان دەکــرد. شــاری مێــژویی بەغــدادو ئــەو ناوچــە دەوڵەمــەن و فراوانــە ئەکەوتــە ژێــر دەســتی و، لەگــەڵ وڵاتــانی عــەرەب ئــەبو بەدراوســێ و، دوا بنکــەی نــەیارەکانی خــۆی هــەڵ ئەتەکاند. لەروی دینییەوە، زۆریی شوێنە پیرۆزەکـانی شیعەو گۆری هەنـدێ لەئیمامەکانی لەوێ بون، گیرانی بەغدادو نەجەف و کەربەلاو سامەڕا هێزێکی مەعنەوی گەورەیان بەقزلباش ئەدا.

هێزەکانی قزلباش کەوتنە پێشرەوی بـەرەو بەغـداد. هێزێکـی گـەورەیان لە پێشــەوە بەسەرکردایەتی((حســێن بــەگی لەلە))لەکرماشــانەوە بــەناو خانەقیندا کەوتە رێ بەبێ بەرهەڵستی چوە نـاو شـاری بەغـدادەوە. باریـك بەگ پێشتر هەڵات بو. شا، خادم بەگی((خلیفە الخلفـاو))ی بـەحاکمی ئـەوێ دانا. خۆیشی لەجیمادی دوەمـی 914(1508)دا چـوە نـاو بەغـدادەوە. پـاش زیارەتی گۆری پـیرۆزی ئیمامـەکان، لـەکازمین و نەجـەف و کەربـەلا، بـەخۆی و هێزە گەورەکەیەوە کەوتە رێ بەرەو خوزستان[11].

((عـالم ئارای سەفەوی)) کەدێتە سەر باسـی هێرشـەکەی شـا ئیسـماعیل و لەشکری قزلبــاش بــۆ گرتنــی بەغــداد، لەشێوەی سەرگروشــتەدا، چـیرۆکی کـوردێکی تێکـەڵاو ئـەکا، بـە پێی گێرانـەوەی نوسـەر ئـەبێ کلکـی هـەبوبێ، چونکە((یەزیدی))بوە. مەبەست لەیەزیدی لێـرەدا، پێرەوانـی ئـولی یەزیـدی نییــە. بــەڵکو مەبەســت لــە پێرەوانی یەزیـدی کـوری معاویــەی ئەمەوییــە، کەلەلایەن شیعەوە بەدوژمنی خوێنەخۆیی ئالی عەلی دائەنرێ. وشەی یەزیـدی لێرە داو لەگێرانەوەی چیرۆکی صـارم خـاندا وەکـو جنێـو بـەکارهێنراوە. ئـەم چیرۆکە نیگایەکی جۆری نۆرینی قزلباش لەگەلی کورد پیشان ئەدا.

((عـالم ئارای سەفەوی))نوسیوێتی:

((لەم لایەوە شاە فـەرموی چـاوم ئـەفرێ، سـوپا بکەوێتـە رێ. لە پێشـەوە حەسەن بەگی حەڵواچی ئۆغلی و دورمیش خانی نارد. کاتێ ئەوان گەیشتن شەر گەرم بو. هەڵیان کوتـایە سـەر پشـتەوەی لەشکری بـایرك سوڵتان(مەبەسـتی باریك بەگی پرنـاك حـاکمی بەغـدادە). بـایرك ئـاخی هەڵکێشـا بەناچـاری کەوتە شەرەوە. کەرۆژ بووەوە ئالای(نصر من اللە)لەدەشتی بەغـداوە دەرکـەوت. ئاخ لەبایرك بەرز بووەوە، هەرچەند هەوڵی‌دا خـۆی بخزێنێتـە نـاوی قــەڵای بەغداوە، رێگەیان نەدا.

کەشیعەکانی بەغداد لەبەرزایی بورجەکەوە روانییان، ئالای هەتاو روی هەژدیها پەیکەری شایان بینی. زانییان کەئەگەر بایرك سولتان بێتە ناو قەلاوە، رۆژانی مەترسی درێژە ئەکێشێ چونە سەر بەندیخانە، سەید محەمەدی کمانە(کمونە، یەکێ لەشیعە ناودارەکانی عیراقی عەرەب بوە)یان لەبەند رزگار کرد، هاتنە سەر بەرزایی بورجی دەروازە، تە پلی بەشارەتیان لێ دا کەدەولەت، دەولەتی شاە ئیسماعیل بهادر خان و تیغ، تیغی غازییانی قزلباشە.

هەرکە بایرکی ناجسن گوێی لەو دەنگە بو، لەهەر چوار لایەوە خۆی لەناو بەلادا بینی. دری بەو سوپایە داو خۆی گەیاندە دەروازەکە. سەید محەمەدی لەسەر بەرزایی دەروازەکەیەو دەروازەکەش داخراوە. وتی: گەورەمان سلاو... دەروازەکە بکەرەوە. هیچمان پێ نەکرا، ئەگەر شا بمگرێ ئەمانم نادا، بەلام ئەگەر بێمە ناو قەلاو یەکێ بنێرم داوای ئەمانی لێ بکەم، لەوانەیە ئەمانم بدا. سەید وتی: کاتێ من پێم وتی داوای ئەمان بکە تو قبولت نەکرد، ئێستاش کار لەئەمان ترازاوە. برۆ شمشێر لەمل بکە بەشکو شای دلوریا بتبەخشێ. هەرچەند پارایەوە، سەید فەرموی بیدەنە بەر تیر. بایرك بەناچاری جلەوی بەلای رۆمدا وەرگێرا. دلی لەحەرەم و ناموس و خەزێنە بەردا. لەگەل دوسێ هەزار کەس، کەمالەکانیان لەبەغدا نەبو، بەرێ کەوتن.

بەلام ئەو حەزرەتە(شا ئیسماعیل) بەهەمو سوپاوە لە پردەکە پەرییەوە. هەرکە پێی پیرۆزی شا گەیشتە مەیدان، بایرکی ناجسن شکاو، لەمەیدان هەلات. ئەو حەزرەتە گومانێوا بو چۆتە ناو قەلاکەوە. لەو کاتەدا کەسێکی سەید محەمەدی کمانە هات، عەرزی کرد: تۆ خۆش بی، نەمان هێشت بایرکی ناجسن بێتە ژورێ. ئەو حەزرەتە فەرمویان: ئەی کەواتە ئەو بۆ کوێ چو؟ وتیان: چو بۆ لای رۆم. حەزرەت فەرمویان: ئەگەر ئەو دەرباز بێ، فیتنە ئەنێتەوە، چۆن ئەهێلم دەربچێ. دوی بایرکی ناجسن کەوت. بایرك ماوەیەکی رێ بری بو، ئالاکانی شای لەدورەوە بەدی کرد. وتی کە پردەکە ببرن.

شەهریار(شا ئیسماعیل) کە گەیشتە کەناری روبار(روباری دیجلە)پردەکەی بەبراوی دی ماینە مەنسورەکەی تاو دایە ناو ئاوەکە. ماین خۆی هاویشتە دەریاوە. قزلباش کەئەوەیان دی، غولامانی حەزرەتی امیر المؤمنین علیە السلام، رژانە شەتی بەغداوە. کەشا لەشەت هاتە دەرێ، جلەوی راکێشا، لەگەل هەمو سوپاکانی لەئاو دەرهاتن.

ئەو حەزرەتە فەرمویان: سەیر بکەن، ئاخۆ هیچ کەس ئاو بردویەتی؟
وتیان: شا سەلامەت بێ، تەنیا یەکێ ئاو بردویەتی وا ئەروا.
شا فەرموی: مەعلوم نیە ئەو کابرایە لەئێمە بێ، بڕۆن بیگرن و بیهێنن!
مەلەوانەکان چون گرتیان و هێنایان.
حەزرەت فەرموی: دەرپێکەی دا بکەنن!.
کەدەرپێکەیان داکەند بەرێکەوت کلکی هەبو، نیشانەیەکی پێوە بو کە لەکوردانی یەزیدیو نۆکەری بایرك بو. لەبەرئەوەی بە تەنیا لەناو قزلباشدا بەجێ مابو، ئەویش تاجێکی پەیدا کرد بو لەسەری نابو. تێکەڵاوی سوارەکان بو بو. کاتێ قزلباش خۆیان هاوێشت بوە ناو ئاوەکەوە ئەویش بەناچاری خۆی تێ فرێدا بو. ئەوە بو ئەو ئاو بردبوی[12].
نمونە5:
میرەکانی کوردو جەنگی چاڵدێران(920ك)
رەفتاری قزلباش لەگەڵ کوردو مەزنەکانی، کوردی تا ئەندازەیەکی زۆر لێ رەنجاند بون. سوڵتان بایەزید لەبەر پیری و نەخۆشی نەی پەرژایە سەر ئەوەی چارەیەکی بنەڕەتیو خێرای پەرەسەندنی بزوتنەوەی قزلباش بکات و رێوشوێنی لەناوبردنی دابنێ. دەوڵەتی سەفەوی لەسەردەمی ئەوا دامەزراو فراوان بو، بگرە چەسپی. بەڵام سلیمی کوری کە لەکۆنەوە رقی لەقزلباش بو، کاتێ هاتە سەرتەخت، یەکێ لەبەرنامەکانی هەوڵی روخاندنی دەوڵەتی تازە دامەزراوی ئێران بو. بۆ ئەوەش هەوڵی ئەدا کەڵکی زۆر لەهەستی مەزهەبیی گەلانی ناوچەکە، لەوانە کورد وەربگرێ. مەزنەکانی کورد خۆیشیان کەتوشی گرتن و دورخستنەوەو ئازاردان بوبون، کەوتنە هان دانی سوڵتانی عوسمانی بۆ پەلاماردانی قزلباش. تەنانەت حەکیم ئیدریسی بتلیسی ناوی لەمەزهەبی قزلباش نا بو((مذهب ناحق))واتە مەزهەبی ناهەق. ئەمەش لەروانگەی دینییەوە دیارە واتایەکی زۆر قورسی هەیە.
شەرەف خان لەم بارەیەوە بەراشکاوی نوسیوێتی:
((لەبەرئەوەی ئەمیر شەرەف بەچەند رۆژێ نەیتوانی ولایەتی بتلیس بگرێتەوەو تایەفەی قزلباشی لێ دەربکاو، بەرازی دڵی سوڵتانی دنیاگر، سوڵتان سلیم خان زانی کە گەرەکێتی وڵاتی ئێران بگرێ. ئەوسا بەهاوبیری و بەتەگبیری شاسواری مەیدانی تحقیق، سالاری کاروانی رێگەی توفیق، دانەری قانونەکانی اصول و فروع، نوسەری دیوانەکانی مەعقول و مسموع، مامۆستای مەدرەسەی تەقدیس، سلالەی عارفی بەدلیس، مەبەستم حەکیم ئیدریسە،

لەگـەڵ هەڵبـژاردەی بیرباشـەکانی بنەماڵـەی ئـایین بـەرزو خێرئەندێشـانی خانەدانی رەفعەت ئـایینو، ستودەی دەوڵـەت خواهـانی دودمـانی چیاوالدین محەمەد ئاغای کەلهوکی، اڤهاری ئیخلاصو ئعتقادیان بـۆ دەروازەی دەوڵـەتی عوسمـانی نوانـد. بـۆ ئـەم مەسـەلانەش 20 کەسـی لەئـەمیرانو حاکمـانی کوردسـتان کـردە هاوداسـتانی خـۆی. عبودیتنامەیـەکیان بەمـەولانا حـەکیم ئیدریسو محەمەد ئاغادا رەوانەی ئاستانەی ئیقبال ئاشیانەی سوڵتانی کرد. سوڵتانی دۆست لاوێنـی دوژمـن سـوتێن. لەسـەر داوای ئـەمیرەکانی کوردسـتان بەنیازی گرتنی ولایـەتی عەجەمسـتان، روی کـردە ئەرمـەنو ئازەربایجـان، لەدەشـتی چـاڵدێران لەگـەڵ شـا ئیسـماعیل کەوتـە شـەڕو سـەرکەوت. ئـەمیر شەرەف لەگەڵ هەندێ لەحاکمانی کوردستان لەم سەفەرەدا لـەرکابی نەسـرەت قرینی سوڵتانی ڤفر رهین بو.

لەبەرئەوەی خان محەمەدی والی دیاربەکر لەو شـەڕەدا شـەربەتی نـەمانی چێشت، لەدیوانی شاهییەوە ئیالەتەکەی ئـەو بـەقراخانی بـرایو حکومـەتی بتلیس بەعـەوەز بـەگی بـرایو جزیـرەش بـە ئـەولاش بـەگی براکـەی تـری سپێردرا. کاتـێ مـەوکیبی رایـەتی سـوڵتانی لـەلای تـەورێزەوە بـۆ لای رۆم وەرچـەرخا، حـەکیم ئیـدریس بـەعیززی عـەرزی جـەلالی سـوڵتانی گەیانـد، کەئـەمیرەکانی کوردسـتان لـەالگافو ئیحسـانی شـاهی جیهـان داوا ئەکـەن کەولایەتی میراتی خۆیان بەخۆیان بدرێتەوە، لەناو ئەوانەدا یەکێ بەگـەورە بەگلەربەگ دابنرێ بۆ ئـەوەی بەکۆمـەڵ بچـنە سـەر قراخـانو، لەدیاربـەکری دەربکەن. سوڵتانی گێتـی سـتێن لـەوەڵامی ئـەواندا فـەرمویان، کـە هـەرکامێ لەئەمیرانو حاکمەکانی کوردسـتان، لێوەشـاوەیی امیر الامرائـی هەیـە لـەناو ئەواندا دابنرێ بۆ ئەوەی هەمو ئەمیرانی کورد ملکەچو گوێڕایەڵی بنو بچن بۆ دەفعو رەفعی قزلباش..))[13].

سـەردارەکانی کـورد لـەو سـەردەمەدا پایەیـەکی ئەوەنـدە بڵنـدیان هـەبوە کەسوڵتان سەلیم لەو ((استماله نامە))یـەدا کەراسـتەوخۆ دوای سـەرکەوتنی لەجـەنگی چـاڵدیران دا لـە2ی رەجـەبی 920 دا بـۆ دانیشـتوانی تـەورێزی نوسـیوە، زاهیـد بـەگی هـەکاری بە((فـەخری ئـەمیرانی کورد))نـاو ئـەبا[14]. نامەیـەکی بۆ((حـاکمی خیروان))نوسـیوە کـەهاوکاری((فخر الامـرا و الکـرام، ژخر الکبرا و الفخام، صاحب المجد والاحتشام، شرف بـیگ، دام معالیـە..))بکا بـــۆ رزگـــارکردنی قـــەڵای بـــەتلیس لـــەقزلباش.[15] هەربـــەو بۆنەیەوە((فتحنامە))یەکی تـایبەتی بۆ((امرا و مشرق وقبـائل کرد))نوسـیوە

مـــژدەی ســـەرکەوتنی خـــۆیو تێکشـــکانی شـــا ئیســـماعیلی پـــێ داون[16]. هەروەها((فتحنامه))یـەکێ دۆسـتانەی بەتـایبـەتی بـۆ شـاە رۆسـتەم بـەگی حاکمی لورسـتان لەو بـارەیەوە نـاردوە[17]. لە پەراوێزی ئەو روداوانەدا ئەگونجێ دو تێبینـێ بکـرێ" یـەکێکیان، رادەی جیـاوازی جـۆری نـۆرینی رۆمو عەجـەم لەکوردو پیاوە گەورەکانی، کەرەنگە هەندێکی بگەڕێتەوە بۆ جیاوازی مـەزەب. دوەمیـان، پایەی گەورە پیاوەکانی کورد لەو سـەردەمەداو، ئـەو دەورەی ئـەیان توانی لەدۆڕاندن یا بردنەوەی هەر ململانێیەکی نێوان رۆمو عەجەمدا بیگێڕن.

2/2 شاە محەمەد خودابەندە

نمونە6:

کورد" مەعدەنی شەرو مەنبەعی زەر(986)

شـاە تهماسـب لـە پاش تەمـەنێکی درێـژو، زیـاتر لـە40سـاڵ حـوکمرانی مرد(984ك). حەیدەر میرزا خـۆی لەجێگـەی بـاوکی لەسـەر تـەخت دانیشت. بە پیلانی پەریخان خانم، شازادەی بەدەسەلاتی دەربـاری سـەفەوی، حەیـدەر بەکوشت چو، لـەناو کورەکـانی تهماسبدا، ئیسماعیل کـەماوەی 20سـاڵ بـو لەزینـدانـدا گـیرا بـو، لەجێگـەی بـاوکی بـەناوی ئیسـماعیلی دوەمـەوە دانـرا(984).ئیسـماعیل کابرایـەکی رق ئەسـتوری دڵـرەق بـو. زۆرایـەتی شازادەکانی سەفەوی کوشت. لەوانە، جگە لە محەمەد میرزای دایك برای، هەمو براکـانی خـۆی" مسـتەفا، امـامقلی، سـوڵتانعەلی, مـەحمود، ئەحمـەدی لەناوبرد(984). هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەسەرانی دەسەلاتداری قزلبـاش. ئیسماعیل کابرایەکی بەدخو بو، هەم تلیاکی بو، هەم نێرباز بو، پـەریخانی خوشکی، کەخۆی دەستی لەدانانیدا هەبو، ژیـوان بـوو لەکارەکـەیو، سلێمان میرزای دایکبرای کوژرا، ئەترسا ئـەویش رۆژی بێتـە کوشـتن. هـەر ئـەو لەگـەڵ سـەرانی قزلبـاش رێـك کـەوت، پیلانێکیـان بـۆ لـەناوبردنی دانـا. شەوێکیان ژاریان تێکەڵاوی تلیاکەکەی کردو کوشتیان(985).

تەنیا کـوری تهماسب کەبەزینـدوێتی مـابو، محەمـەدی خـودا بەنـدە بـو، ئەویش لەشیراز ئەژیا(938-1004)محەمەد سەرەتا بۆیـە لەکوشـتن دەربـاز بو، چونکە کوێرو بودەڵـە بـو. ئیسماعیل لێـی نەئەترسـا پێـی وا بـو هیچـی لەدژی ئەو پێ ناکرێ. بەڵام ئەوەش دادی نەدا. سـەرە نجام فـەرمانی کوشـتنی ئەویشی دەرکرد. ئەوەی کوشتنی محەمەدی پێ سپێردرا بو، بەهۆی رەمەزانەوە کارەکەی دوا خست. ئەمـەش بـو بـەخێر بـۆ محەمـەد میرزا. چونکە هـەر لـەو رۆژانـەدا کەئـەبو ئـەوی تـێدا بکـوژرێ، ئیسـماعیل خـۆی کـوژرا، لەلایـەن

پەریخانەوە بەهاوکاری سەرانی قزلباش محەمەد بەشای ئێران دانرا(985)ناردیان بەدوایدا بۆ شیراز کەبێتە قەزوین لەسەر تەختی شاهێتی دابنیشێ. شاه محەمەد خودا بەندە(938-1004) یەکەمین کوڕی شاه تهماسب بو لەکاتی مردنی باوکیدا تەمەنی 46 ساڵ بو[18].

پەریخان بۆ پێشوازی لەشا محەمەدی برای لەکەژاوەیەکی زەرنیگارا کە400 تا 500 پیادە هەڵیان گرت بو، تا پیرە سوفیانی لای قەزوین بە پیر براکەیەوە چو. محەمەد خۆی کەسایەتییەکی لاوازی هەبو، مەهد علیای هاوسەری، کەبە((فەخر النساو بیگم))و((خیر النساو بیگم))ناو ئەبرا، زاڵ بو بەسەریدا، مەهد علیا رقی زۆری لە پەریخان بو. محەمەدی هان دا بیکوژێ. شاه محەمەد هەر ئەو رۆژە فەرمانیدا بەخەلیل خانی ئەفشار، کە لەلەی پێگەیاندنی پەریخان بو، پەریخان بکوژێ. پاش چەند رۆژێ پەریخانی خنکاند. بەرامبەر بەم خزمەتە، شا کەلە پوری کوژراوی بەبکوژ بەخشی.

شا کابرایەکی بێ دەسەڵاتی نابینا بو، خۆی لەکاروباری دەوڵەت نەئەگەیاند. مەهد علیای هاوسەری، کەنەوەی یەکێ لەمیرە ناسراوەکانی مازندەران و ژنێکی لێهاتوی خۆبەزلزان بو، دەستی گرت بو بەسەر کاروباری دەربار‌دا. دانان و لابردنی کاربەدەستانی دەوڵەت و سوپا لەدەس ئەودا بو. کوڕەکانی مەهد علیا هێشتا منداڵ بون. حەمزەیان کەدانا بە((وەکالەتی دیوانی ئەعلا))واتە جێنشینی باوکی تەمەنی 11 ساڵ بو، لەباتی ئەو دایکی کارەکانی بەڕێوە ئەبرد.

سەرانی قزلباش لەناو خۆیاندا ناکۆك و ناتەبا بون. پیلانیان لەیەکتری ئەگێڕا. هەلومەرجی ناوەوەی ئێران شێوا بو. ئاژاوەو شەڕوشۆڕ مەشهەد، هیرات، مازندەران، قرم، شیروان و ناوچە کوردنشینەکانی خوی، سەلماس، ورمێی گرت بووەوە. سەرکردەکانی ئێران گوێیان نەئەدایە فەرمانەکانی شاه محەمەد. بەناکۆکییەکانی ناوخۆیانەوە خەریك بون. سنوردارەکانیشی ناوەڕۆکی پێکهاتنەکەی سلێمان- تهماسبیان پشت گوێ خست بو.

بابیعالی ناکۆکی ناو سەرانی قزلباش و لاوازیی دەربارەی ئێرانی بەهەل زانی، کەوتە شەڕ فرۆشتن بەئێران. لە پێشەوە کوردە داخ لەدڵەکانی سەر سنورەکانی گاڵدا هێرش بەرنە سەر ناوچە سنورییەکان. پەلاماری خوی و ورمێیان داو گرتییان. دەرباری ئێرانی تینی بەرەنگاریی تێدا نەما بو. هێزەکانی ئێران خۆیان لەبەر هێرشی عوسمانیدا پێ نەئەگیرا. شاه محەمەد

داوای لەئـەمیرخانی موسل و بەگلەربـەگی ئازەربا یجـان و، محەمـەدی خـانی تخماق ئیستاجلو بەگلەربەگی ئەرمەنستان((چخور سعد))و، ئیمامقلی خـانی قاجارو بەگلەربەگی قەرەباغ کـرد، بـەر لەهێرشـی عوسمـانی بگـرن. ئەوانـە لەبـەر نـاکۆکی ناوخۆیـان شـتێکی ئـەوتۆیان پـێ نـەکرا. ئـۆردوی عوسمـانی فارسی ئاوەدان کردەوە، بەناو قافقازدا پێشرەوی کرد، گورجستـان و شـیروانی گــرت(986). لــەم شــەڕانەدا بەتایبــەتی لەتیکهەڵچــونێکا لە((چلدر))ژمارەیەکی زۆر لەمەزنـەکانی کـورد کەوتنـە بۆسـەی قزلباشـەوەو کوژران.

مەهد علیا، حەمزە میرزای کوری لەگەڵ خۆی بردو، خۆی چو بۆ قەرەباغ بۆ سەرپەرشـتی رەوتـی جـەنگ. عـادل گـرای خـان، یـەکی لەئـەمیرانی تـاتـار، لەیەکێ لەو شەڕانەدا بەدیل گیرا بو. بەدیلی ناردیانە لای مەهد علیا. ئەویش بەرێزەوە ناردی بـۆ قـەزوین. خۆیشـی رێـز نـەگرتن و سوکایەتی پـێ کردنـی سەرانی قزلباشی کردە بیانو، بە پەلە گەڕایەوە قەزوین.

شا نائومێد بو لەهێزەکانی خۆی و تواناى سەرکردەکانی. دڵنیا بـو بەشـەڕ بەری هێزەکانی عوسمـانی پـێ نـاگیرێ. کەوتـە هەوڵـدانی ئـەوەی بەرێگـەی دیپلۆماسی ناکۆکییەکان لەگەڵ بابی عالی لەسەر بنچینەی پە یمانی ئاماسیە چارەسەر بکا. بـۆ ئـەو مەبەسـتە نامەیـەکی بـۆ سـوڵتانی عوسمـانی، مـرادی سێیەم، نوسی.

مەهـد علیـا، عـادل گـرای بـۆ دڵنـەوایی و میوانـداری بـرد بـوە نـاو یـەکێ لەکۆشکەکانی خۆیـان. سـەرانی قزلبـاش خۆیـان لەبەهانـە بـون لـەم ژنـە ئێرانییە بەدەسەڵاتە، ئەیان ویست ملی بشکێنن. تاوانی حەزلێکردنی ئەمیری دیلیان بە پاڵ دا. داوایان لەشا کرد ئەم ژنە لەکاروباری دەربار دور بخاتـەوە. شـا دەسـتی بەسـەر هاوسـەرەکەی‌دا نەئەرۆیشت. سـەرانی قزلبـاش هـەڵیان کوتایـە سـەر مـاڵی شـا. بـو بەدەمـەقاڵێ لـەنێوان مەهـد علیـاو سـەرانی قزلباش‌دا. سەرانی قزلباش مەهد علیاو دایکیـان، لەباوەشـی شـا محەمـەدا، کوشت.

عوسمانییەکان هەلیان بۆ هەڵکەوت بو، هەمو ناکۆکییە کۆنـەکانی نێـوان هەردو دەوڵەت بژێننەوە. مەرجەکانی کۆنیان دوبارە ئەکردەوەو، بـۆ راگرتنـی جەنگ پێیان لەسەر ئەوە دا ئەگرت. سمی ئەسپی هێزی عوسمانی بەسەر هـەر ئەرزێکی ئێرانی‌دا رۆیشت بێ، بخرێتە سەر قەڵەمڕەوی عوسمانی. سەلماندنی ئەوەش بۆ دەرباری سەفەوی ئاسان نـەبو. لـەماوەی حـوکمڕانی شـاه محەمـەدا

پەیوەندی ئێرانی- عوسمانی بەتەواوی تێکچو. پەیمانی ئاماسیە خرایە پشت گوێ، هیچ پەیمانێکی ئاشتبونەوەی تازەش نەبەسترا. ناکۆکییە کۆنەکانی سەردەمی شا ئیسماعیلی یەکەم و سوڵتان سەلیم زیندوبونەوە. رەوتی جەنگ بەقازانجی عوسمانی بو. عوسمانییەکان درێژەیان بەهێرشەکانی خۆیاندا. بەشێکی فراوانی قافقازو لای رۆژئاوای ئێران، لەوانە شاری تەوریزیان گرت، ئاڵوگۆڕی نامە لەنێوانی شاو سوڵتان و، لەنێوانی کاربەدەستانی گەورەی هەردو دەوڵەت نەگەیشتە ئەنجامێکی تەواو. هەر لەو ماوەیەدا حەمزە میرزا، کەئەویش خوی‌دا بوە بادەنوشی و نێربازی، یەکێ لەهاودەمەکانی خۆی بەمەستی کوشتی(994).

شاه محەمەد لەنامەیەکی درێژدا کەبۆ مرادی سێیەمی نوسیوە، بەبۆنەی هێرشی ئۆردوی عوسمانییەوە بۆ ناو ئەرزی ئێران، لەدوای درێژە پێدانێکی پڕ لەئایەت، شیعر قسەی نەستەق و، ستایشی دوری پڕ لەچاپلوسی و درێژدادڕی، لەباسی کوردا ئەڵێ:

((...ئەعلا حەزرەت خاقانی دوهێلانە بەرز لەگەڵ ئەعلا حەزرەت شای بەهەشتی، انار الله برهانهما، رێگەی پێکهاتن و دۆستایەتییان گرت و، بەیداخی فیتنەو فەسادو جیدال، کەمایەی لەناو چونی عاجزان و مەساکین بوو، هەڵ نەکردو، بەپێی فەرمانی واجب الاژعانی: ((انما المؤمنون اخوە فاصلحوا بین اخویکم))و بانگی فیچ ئینتیمای((وان گائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما)) بەجێ هێناو، بۆ خۆشیی حاڵ و بەجێهێنانی ئاواتەکانی فیرقەکانی ئیسلام و ئوممەتی خیر الانام، علیه الصلاه والسلام، بنچینەی درێژماوی صلح و صلاح و((افچل الصدقه اصلاح ژات البین))یان دانا.

شیعر: فاصلح اژا کان الصلاح موافقا واصلاح ژات البین خیر فوائد

ئەگەر بەصلح بتوانی لەگەڵ دوژمن رێگەی ویفاق بگری، ئاشتی لەجەنگ باشترە بۆ صلح و صلاح و اصلاح تێ بکۆشە، چونکە فەلاح لە صلاح دایە

((والحمدلله تعالی، لەلای ئێمەوە صلح و صلاح بەباشە وەڵام دراوەتەوە، تا ئێستە بۆ پێویستییەکانی ئاواکردنەوەو دامەزراندنی ئەوپەڕی تەقەلامان داوە، لەتوورەهاتی ئیعویجاجی لوجاج پێی ئیقدامامان کێشاوەتەوە، رێگەی راستمان بەپێی صدق و صەفا پێواوە.

((دوای ئەوەی کەحەزرەتی شای بەهەشتی، اعلی الله مکانە وانار الله برهانە، بەپێی(کل شی هالك الا وجهه)) بارونەی فەنای لەمەعبەری فانی دنیاوە بۆ سەرای موستەقەڕی باقی راکێشا، ئیسماعیل میرزا بو بەمەزهەری

ئاساری ئەشرارو، هەنگاوی لاسایی لەدوڵی ئەخلاق و ئەتواری باووبا پیرانی مەزنی خۆیدا نەناو، کەوتە رشتنی خوێنی براو خزمەکانی و برینی سیلەی رەحم کەجوتە لەگەڵ ((انه من عمل الشیگان))هەمویانی بەکفنی خوێناوییەوە رەوانەی شکاتگای عەرەسات کرد. لەبەرئەوە لەنەمامی هیوا، جگە لەحەسرەت و مەلامەت، هیچ بەرێکی نەچنی و لەبەخت و تەختی سەڵتەنەتەکەی هیچ خۆشییەکی نەدی.

((هەر کە لەبارەگای ((تۆتی الملك من تشاو)) ودیوانی شەهنشاهی ((وما النصر الا من عند الله))مەنشوری ئیحسانی((عسی ربکم ان یهلك عدوکم ویستخلفکم))نیشانی پایەبەرزی((انا جعلناك خلیفه فی الارچ)) بەناوی ئەم دڵسۆزەوە نوسرا، وازی لەهەمو وادییەك هێناو، بە پێی ((الولد الحر یقتدی بابائه الغر))کەوتە پێڕەوی سوننەتی بەرزی حەزرەتی شاهی بەهەشتی.

((لەگەڵ ئەوەی بەهیچ جۆرێ نە مەراسیمی پیرۆزبایی و نە پێویستییەکانی پرسە لەهیچ جێیەکی ئەولایەوە دەرنەکەوت، ئێمە دۆستینامەیەکمان لەسەر بنچینەی تەواوی دۆستایەتی و یەکێتی، بۆ نوێ کردنەوەی رێوشوێنەکانی دۆستی و خۆشەویستیی بەسەعادەتمەئاب وەلی بەگی، وەکیلی حکومەتی دەرگای محەمەدی سوڵتان دا بۆ دەرگای فەلەك وێنە نارد.

((هێشتا ناوبراو نەگەیشت بوە تەورێز هەواڵ هات" کوردانی باوەڕ پێ نەکراو، کەوەکو بومی شوم بەشەو بزۆزو بەرۆژ کوێرن و، لەگەریقی سودادو سەبیلی رەشاد مەحروم و مەهجورن، ئەخلافی کیرامی ئبلیس و ئەهدافی سیهامی تەلبیس و، مەعدەنی شەرو، مەنبەعی چەرن، ناوەرۆکی ((وجوه یومئژ علیها غبره ترهقها قتره))لەناوچەوانیان نوسراوو، لەسەحیفەی ئەعمالیان گوتراوی((کانهم حمر مستنفره فرت من قسوره)) تێ ئەگەی، پەلاماری ورمێیان داوە، حسین خان سوڵتانی خنوسلوی حاکمی ئەوێیان بەگفتی درۆی بێ بناغە و بەڵێنی پوچ لەشار دەرهێناوە ئالای ئایاتی زوڵمەتی فسق و فجوریان هەڵ کردوە. ماڵ و عەیالی دەردمەندان و ژێر دەستانیان بەتاڵان بردوە. رەعایا و عەجەزەو مەساکین، کەئەسڵەن ئەسەری فەساد لەوجودی بێ وجودی ئەوان ناوەشێتەوە، کوشتوە، منالانی موسڵمانانیان دیل کردوە. دەستی کڕین و فرۆشتنیان تێ ناون.

((هەر لەم کاتەدا، دیسان هەواڵ هات" کەفیرقەیەکی تری ئەم گائیفە پڕ تەفرەقە بێ بونیادە، شەبەیخونی مەحمود بەگی رۆملوی حاکمی خوی، لەکاتێکا مەستی خەوی غەفلەت بوە، کردوەو کوشتویانە.

((ئـەم موحیبیـە خێرخـوازە لـەم مەسـەلانەدا ئەصڵەن و موتڵەقـەن گـوێی نەدایە ئەوانـە. هـەموان چـاوەڕێ بـون کەفەسـادو ئیفسـادی ئـەم جەماعەتـە بگاتـە سـامیعی جـەلالو، بـە پێی((کلکم راع وکلکـم مسـؤل عـن رعیته))هـەر یەکەیان بەگوێرەی کارو کردارەکانی خۆی سزا بدرێن. کەچی هاوزەمـانی ئـەم حاڵە هەواڵ گەیشت کە لەلە پاشا چۆتە سەر مەڵبەندی شیروان و دەوروبـەری. کۆشکی صوڵح و سودادی بەرەشەبای پەیمان شکێنیو بێ بەڵێنی وێران کـردوە. هـەر لەبـەر ئـارەزوی فەسـادو بـیری لاسـاری ئـالای عەهـد و میسـاقی نەواندوە..))[19].

وەکـو ئـەڵێن شـا خـۆی کـوێر بـوە. سـەرەرای ئـەوە بـێ دەسـەڵات بـوە، بەشدارییەکی کەمی کـردوە لەدارشتنی سیاسـەتی نـاوەوەو دەرەوەی دەوڵـەتی سـەفەوی‌دا. لەسـەردەمێکا مەهـد علیـای هاوسـەریو هەنـدێ لەسـەرانی قزلباش و، دوای کوژرانی ئەویش ئیتر ئەم هەر بەناو شا بو، ئەگینا دەسەڵاتی راستەقینە لـەدەس کاربەدەسـتانی دەربـارو سـەرانی قزلبـاش‌دا بـوە. ئەشـێ نـاوەرۆکی ئـەو نامەیـە بەهەڵوێسـتی رەسمیـی دەزگـای حـوکمرانیی قزلبـاش لەگەڵی کوردو، را پەرینەکانی دابنرێ. ئەوەش دوایی لەسیاسەتی کـوردیی شـا عەباس‌دا بەرونی دەرکەوت.

3/2 شا عەباسی کبیر

نمونە7:

شاه عەباس و قەڵای دمدم(1018)

باسی سەرپێچیو لاساریی ئـەمیرخانی برادۆستو چـونی جـەنابی اعتمـاد الدولە بۆ مەڵبەندی ورمێو گەمارۆدانی قەڵای دمدم و چـلۆنایەتی کارەسـاتو رووداوەکانی.

بەسەرهاتی ئەمیرخانی چولاق بۆ هەمو کەس دەبێ ببێ بە پەند. ئەی ئـەو کەسـەی بـەدوای قسـەدا دەگـەڕێی تاوێـك گـوێ رادێـرە تـا بەسـەرهاتی ئەمیرخانت، کە لەعەشیرەتی برادۆستی کورد بـو، بـۆ بگێرمـەوە. لەسـەردەمی شای بەهەشتی‌دا قەراتاج ناوێکی کورد لەرێزی شا پەرستان و خزمـەتکاران‌دا بـو بەسـەر تەرگـەوەرو مەرگـەوەر کەبەمەڵبەنـدی ورمـێ و شـنۆوە نوسـاوە رادەگەیشت. پاش نەمانی شای بەهەشتی کەرۆمییەکان مرخیان لەئازربایجان خۆش کرد. عێل و عەشیرەتە کوردەکانی سەر بەم دەوڵەتە بایـان داوەو لەگـەڵ رۆمییەکان کەوتن. شا محەمـەد ناوێـك لـەمیرزادەکانی برادۆسـت بەفـەرمانی خوندکاری رۆم کرا بەمەزن و خاوەن دەسەڵاتی برادۆست.

ئەمیرخان سەری بۆ دانەنەواندو ملی بۆ رانەکێشا هەردەمە لەگەڵ یەکێك لەئەمیرە گەورەکانی کورد دەکەوت. ماوەیەك لەکن عومەر بەگی حاکمی سۆران رایبوارد، لەشەرێك کەعومەر بەگ لەگەڵ دوژمنەکانی کردی، ئەمیرخان دەستێکی لەئانیشکەوە پەڕی، ناوبانگی بەئەمیرخانی چولاق رۆیشت.

لەو ساڵەدا کەئالآی بەرزی پادشایی لەئازربایجان دەشەکاوەو شا بەو پێوقەدەمە پیرۆزەوە بۆ داگیرکردنی نەخچەوان و ئیرەوان دەیاژوا، ناوبراو هاتە بەر دەرکی بارەگای پادشایەتی و خۆی بەشاپەرست و خزمەتکار نیشاندا. خاوەن شکۆ ئاوری رەحمەتی لێ داوە، مەزنایەتی و دەسەڵاتداری تەرگەوەرو مەرگەوەری پێ بەخشی و نازناوی خانی دایەو سەری بەرزکردەوە. مەڵبەندی ورمێ و شنۆی کەسەر بەئازربایجانەو لەسەردەمی شای بەهەشتیدا لەژێر فەرمانی یەکێك لەگەورە گەورەکانی قزلباشدا پێ ئەسپارد. لەسەر فەرمانی شا، وەستا زەڕەنگەرەکان دەستێکیان لەزێڕی سور دروست کردو بەگەواهیرات و مرواری بەنرخ رازاندەوەو لەباسکیان بەست. چونکە ئازاو مەرد بو خاوەن شکۆ زۆری رو دەدایەو گەلێکی چاکە لەگەڵ دەفەرمو. ئەویش دەستی خزمەتکاری لەسەر سینگی دانا. لەسایەی دڵسۆزی و چاوەدێری خاوەن شکۆدا رۆژ بەرۆژ بە پەیژەی مەزنایەتیدا چوە سەرو لەهەمو هاوشانەکانی خۆی تێ پەڕاند. چەند ناوچەو مەڵبەندی لەئەمیرەکانی کوردی سەر بەرۆم ئەستاندەوەو سەر وڵاتی خۆی گێڕان و بەو جۆرە لەنێو ئەمیرەکانی کورد بە پایە بەرزی و لەشکرزۆری ناوبانگی دەرکرد.

زۆر لەخێڵەکان و لەئەمیرزادەکان لەدەوری هاڵان و خزمەتی ئەویان رەچاو کرد. هێندەی پێ نەچو هەواو فیز لەسەری داو لەخۆبایی بو. لەو کاتەدا کەجغال ئۆغلی لەشکری بۆ ئازەربایجان کێشاو شەر لەدەوروبەری تەورێز قەوما، لەگەڵ ئەوەشدا کەزۆر لەشەرگە نزیك بوو خۆی بواردو نەهاتە مەیدان و بەحوزوری خاوەن شکۆ نەگەیشت. پاش شکاندن و تاراندنی جغال ئۆغلی لەشکری زاڵ بو، لەناوچەی سەلماس خستی. ئەویش بەدیاری و ژوانەوە هاتە بارەگا، لاواندراوەو کەم خزمەتی و خۆبواردن و نەهاتنە مەیدانی بەرودا نەدراوە. بۆ ئەوەی دردۆنگ نەبێ ئەو و ئەمیرەکانی کورد کەوەحشی ترین تیرەی ئینسانن دڵخۆشی درانەوەو چاکەیان لەگەڵ کرا. مەرەخەس کرا کەبگەرێتەوە بۆ وڵاتی خۆی، بەرواڵەت خۆی لەریزی خزمەتکاران دادەنا. بەڵام لەبنەوە لەبەر تەعەسوبی مەزەبی و پیسی دەرون لەگەڵ قزلباشی دەوربەری خۆی دوژمنانە دەجولاوە. هەوای سەربەخۆیی و سەرەڕۆیی لەسەریدا

بو. ئەوەندەی بروز ئەستاند کەخەریکی ئاوەدان کردنەوەی قەلایەکی گەورەو قایم ببێ. بەبارەگای دەوڵەتی راگەیاند کەقەلای ورمێ بنکوڵ بوە، هەرەسی هێناوەو خۆراناگرێ و بۆ ئەوە نابێ پشتی پێ ببەسترێ. ئەگەر ئیزن بفەرمون بناغەی چوار دیوارێك لەشوێنێکی لەبار دادەرێژم. خاوەن شکۆ کەهەر رواڵەتی ئەوی دەدیو ئاگای لەدەرونی نەبو، ئیزنی‌دا. ئەویش لە3 فرسەخی شاری ورمێ لەسەر کێوێکی هەرە بەرز کە کەوتۆتە بەشی تەرگەوەر بناخەی قەلایەکی قایمی دارشت.

لەنێو کوردانا بـاوە دەڵێن؛ لە پێش ئیسلامدا لەزەمانی ساسانیەکان(ئەکاسرە)دا هەر لەو شوێنە قەلایەك هەبوە کە پێی گوتراوە دمدمو دەسدرێژی رۆژگار خاپورو وێرانی کردوە. پیر بوداق خان ئەمیری ئەمیرانی تەورێز کە پیاوێکی بەئەزمون و شیارو کارامە بوە، لەجوڵانەوەی دوژمنانەی ئەمیرخاندا نیشانەی کەلەوە کێشی و مل هوری بەدی کرد. بۆیە بەبارەگای پیرۆزی راگەیاند کە: ((ئەمیرخان لەرێگای راستی لاداوەو هەوای سەرپێچی و لاساری کەوتۆتە سەرو بناغەی ئەو قەلا بەرزو قایمەی بۆیە دارشتوە کە لەرۆژی پێویستدا بەکاری بێ. ئەو غولامە دروستکردنی ئەو قەلایە هیچ بەقازانجی دەوڵەت نازانم)).

فەرمانی پیرۆز بەم جۆرە بەرێ کراوە: ((بۆ خۆت ئەمیری ئەمیرانی ئەو سنورەی ، ئەگەر ئەو قەلا دروست کردنە بەقازانجی دەوڵەت نازانی پێشگری لێ بکە)). پیربوداق خان لەسەر فەرمودەی شا پیاوێکی باوەرپێکراوی ناردە کن ئەمیرخان و پێی راگەیاند: ((کەئەو لەریزی ئەمیرە مەزنەکانی شادا حساب دەکرێ و پەروەردەی دەستی خاوەن شکۆیەو لافی پاکی و بەندەیی لێ دەدا. هەرچەند شای عالەم پەنا ئەو پەری متمانەی پێ هەیە. بەلام بەو قەلا دروست کردنەی ئەو زمانی زمان پیسان دەکرێتەوە. ئەگەر ئەو قەلایەی لەترسی پەلاماری رۆمیان دروست دەکا. ئەگەر رۆمیان بێنە ئەو ولاتە هەتا قەلای قایم و گەورەی وەك قەلای تەورێزو ئێرەوان لەنێوی‌دا بێ، رو لەقەلای وا ناکەن و ئەگەر ترسی لەئەمیرەکانی کورد بێ، ئەگەر روداوێك بقەومێ ئێمە غولامانی بارەگای شا کە پاراستنی ئەم سنورەمان لەئەستۆیە چۆن دەتوانین خۆ بنگخێنین؟ رەنگ بێ هەر ئەو عاشورە کۆنەی ورمێ بۆ ئەو بەس بێ وابا شە کەدەست لەو قەلایە هەڵبگرێ و زمانی پیاوخرا پان لەخۆی نەکاتەوەو ئەو ئامۆژگاریە دۆستانەی ئێمە کەقازانجی ئەوی تێدایە لەگوێ بگرێ و خۆی نەکاتە نیشانەی بوختان و دەمگۆی ئەوتۆ کەبونی لاساریی و دوبەرەکی لێ

بـێ)). بەراسـتی ئامۆژگاریـەکی دۆسـتانەو دڵسـۆزانە بـو. چـونکە بە پشـت ئەستوریی ئەو قەڵایە بو کەتوشی ئەو چارەنوسە رەشە هاتو ئەوەی پێ گەیی کەدەبو پێی بگا.

بـەکورتی ئـەمیرخان هـەر گـوێی نـەدا ئـەو قسـانەو پیاوەکـەی پیربـوداق خـانیش بەدەسـتی کـوردە برادۆستیەکان کـوژرا. قەڵایـەکی یـەکجار قـایمو گەورەی دروست کردو ئازوقەو چەك و چۆلی کێشاوە نێو قەڵاکـەوە. ئـەوجار لەورمێدا رایگوێزت بـۆ ئـەو قەڵایـە. رۆژ بـەرۆژ قەڵاکـەی قـایمترو ئـامرازی قەڵاداری پەرداختر دەکردو لەراستیدا هـۆی چـارە رەشـیو لێ قـەومانی خـۆی زیاتر پێك دێناو، کـاری ئـەوتۆی دەکـرد کـە بـەهیچ بارێـك لەگـەڵ پـاکییو یەکرەنگیی یەکیان نەدەگرتەوە. بۆ نمونـە خـان ئەبـدالی مـوکری بـرای شێخ حەیدەر کە لەخاوەن شکۆ یاخی ببو ولەترسی هێزی لەشکر لـەهیچ شـوێنێکی ولاتەکـەی خۆیـدا حـەجمینو حەوانـەوەی نـەما بـو، بـەخۆیو بیست کـەس لەدەسـتو پێوەندەکانیەوە پـەنای بـۆ هێنـاو ئـەمیرخانیش پـەنای داو کـردی بەهاودەمو هاونشینی خۆی. بەڵام بەفێڵو ڕێوی بازی پیاوەکانی خۆی دەنـاردە دەرگـای عالەمپـەناو خـۆی بەفیـداییو یـەکرەنگ نیشـان دەدا. لەکاتێکـدا کەجەلالیەکان ناردرانە کوردستان فەوجێکیان لەگەڵ نێردرا پیربوداق خانیش سەرکردەی ئـەو لەشکرە بـو. ئـەمیرخان کەئـەو خەبـەرەی بیست بەدەوڵـەتی راگەیاند: ((نێوانی منو پیربـوداق خـان خـۆش نیـەو قسـەی خـراپ لـەبارەی منەوە بەعەرز دەگەیەنێ. حەوانەوەی من لەنێو لەشکرێك دا کەئەو سەرکردەی بێ، کارێکی زۆر گرانو ئەستەمە)).

بۆ دڵ راگرتنی ئەو ئـەم فەرمانـە بەقەڵـەم داهـات: ((لەبـەرخاتری ئـەو پیربوداق خان ئەو کارەی لێ وەرگیراوە لـەجێی ئـەو حەسـەن خانمـان تـاعین فـەرمو کـە لەئـەمیرەکانی عیراقـەو پیـاوێکی پـاكو سـەرورو خۆشـە بـەو حاڵەشەوە ئەگەر بۆ خۆی ناتوانێ لەگەڵی کەوێ، یەکێك لـەکورەکانیو ردێـن سپیەکی کارامـەو دوسـەد سـێ سـەد کەسێکی لەگـەڵ بخـا. بـا یـەکرەنگییو دڵپاکیی ئـەو بـۆ ئـەمیرو حاکمـەکانی کـورد سـور بێتـەوەو خانەنشینیی ئـەو بەخۆبواردن دانەنێن)).

ئەمیرخان سـەرەرای ئـەو هـەمو دڵسـۆزیو مودارایـەوە کـە لەلایـەن خـاوەن شکۆوە لەگەڵی کرا، هەر لەسەر لاساریو سەروەریی خـۆی رۆیشـت. کەحەسـەن خانی ئیستاجلو و گـەورە گـەورەکانی قزلبـاش لەمەراغـە گەیشـتنە محەمـەد پاشـاو جەلالیـەکانو بـەرەو خزمـەتی خۆیـان کەوتنـە رێ، بەئـەمیرخانیان

راگەیاند: ((لەسەر فەرمانی پیرۆزی خاوەن شکۆ ئەگەر بۆ خۆی لەتوانای‌دا نیە بێ، چەن پیاوی باوەرپێکراوی خاوەن ئەزمون کە لەچاك و خراپی کوردستان و ریگاکانی ئاگادار بن و رەوەی بکەون پرسیان پێ بکرێ و بۆ راوێژ لەگەڵ کردن بشێن سازبکاو بنێرێ)) ئەمیر چەند پەڵپ و بیانوی گرتن.

کورتەی بیانوەکانی ئەوە بو: ((تیرەی جەلالی لا پرەسەن و نەگونجاوو باوەر پێ نەکراون. با گەورە گەورەکانی قزلباشیش دەگەڵ بن من ناتوانم لەگەڵ لەشکرێك بکەوم کەحەوت هەشت هەزار کەسی جەلالی دەگەڵ بێ. ئەوان لەهەر ریگایەکەوە دەیانەوێ برۆن. منیش لە پاشان هێندێك کەس بەدوای ئەواندا دەنێرم)) ئەمیرە گەورەکانی دەوڵەت سەرکێشیی ئەویان لەسەرەتای سەفەردا بەدڵ نەبو. ئەوە یان بەلاوە باش بو، ئێستا کەرێگایان بەلای ئەو دایە بەهەر بارێك بێ رامی بکەن" چونکە ئەگەر هات و ئەمیرخان کە لەنیزیکانی دەرگای شایە وا لاساریی بکاو بەلارێدا بروا، دەبێ لەئەمیرەکانی دیکەی چاوە نۆری چ بین؟ بۆیە وە سەر خۆیان نەهێناو بەزمانێکی نەرم و خۆش لێیان راسپارد، خانەخوێی باش بێ و چەن شەوێك رامان بگرێ، جا کەچاومان پێ کەوت لەسەرخۆ راوێژی لێ دەکەین و ئەوەی قازانجی ئەوی تێدا بێ وا دەکەین. ئەمیرخان هەر جوابی نامەو پەیامی حەسەن خان و ئەمیرەکانی دیکەی نەداوەو لەسەر کەللە رەقی و کەلەوەکێشی خۆی توندتر راوەستا.

کە پێشەکی لەشکر گەیشتە ناوچەی بەر حوکمی ئەو دەستەیەك لەکوردەکانی برادۆست بەرەنگاری بون و لەگەڵ ئەو جەلالیانەی کە لە پێش دابون بەگژیەكدا هاتن، دو پیاوی جەلالی کوژران و چەند کەسیش لەم نێوەدا برینیان هێنا. حەسەن خان و ئەمیرەکان کەلەو روداوە ئاگادار کران پیاوەکانیان گێراوە پاشەوەو شەرو کێشەیان راوەستاندو لەنێو فرسەقی قەلا لەجیگایەکی پەسێو هەڵیانداو لەشکریان خست. کوردەکان چونەوە قەڵاوەو هۆردوگایان وەبەر تۆپاندا، حەسەن خان دیسان پیاوی ناردەوە کن ئەمیرخان و هۆی ئەو رەفتارە نالەبارەی لێ پرسی. هەرچی لەو لایەوە قسەی خۆش و دۆستانە کران، ئەو پەڵپ و بیانوی سەیرتری هێنا گۆرێ و دەرگای دۆستایەتیی و ئاشنایەتیی داخست. توشی هەرکەس لەقزلباش و جەلالی بوبان کەبۆ جێبەجێ کردنی کاروباری پێویست لەهۆردو وە دەردەکەوتن دەیان کوشت و روتیان دەکردەوە. دوپات بونەوەی ئەو کارانە دوژمنایەتی لەنێو هەردولادا بەهێزتر دەکرد. محەمەد پاشاش بۆ تۆڵە ئەستاندنەوە

لەجەلالیەکان وەکارکەوت و پیاوەکانی پۆل پۆل تا بەر قەلا دەچون و لەو لاشەوە کوردەکان لێیان وە خۆ دەکەوتن و بە پیریانەوە دەهاتن و لەهەردو لاوە چەند کەس دەکوژران و بریندار دەبون. کار لەکار ترازا و شەڕو کێشە گەرمتر بو. هێندێك کەس لەجەلالیەکان کە لە محەممەد پاشا دڕدۆنگ بون بەتایبەتی محەمەد بەگی برای تویل و دەستوپێوەندەکانی بایان داوەو چونە کن ئەمیرخان. بەو جۆرە نزیکەی سێ سەد چوار سەد کەس لەگەڵ ئەو کەوتن. ئەوەش پتر ئەوی لەخۆبایی کردو محەممەد پاشاش بەجارێکی هەراسان و جارز بو. ئاگری دوژمنایەتی لەنێوان ئەواندا هەڵ گیرسا، فەرمانی قەزا لەبارەی کوردە یاخیەکاندا دراو مڵك و وڵاتەکەیان داگیر کرا. حەسەن خان بەناچاری لەوێندەرێ دامەزراو چلۆنایەتی بە پێچکی تەختی پادشا راگەیاند. ئەو خەبەرە لەئەردەویل بەعەرز گەیشت.

وەك لەسەرەتاوە نوسیمان عالی جەناب اعتماد الدولە، حاتم بەگی بۆ ئەو لای رەوانە فەرمو کە بەچاوێکی ژیرانە تەماشای ئەم سنورانە بکاو ئەگەر ئەمیرخان هیچ جێ متمانە بێ دڵی بداتەوەو بەکەرەمی شاهانە هیواداری بکا. جەلالیەکان لەدەوری قەڵای ئەو راگوێزێ و وەك ساڵان جێ هەواریان بداتێ. پێنج هەزار تومەن زێری نەقد لەخەزێنەی دارمالی شاهانە وەربگرێ و بیدا بەجەلالیەکان. جا ئەگەر ئەمیرخان هەر دانەمەزراو کەللەرەقی و کەلەوە کێشی کرد، ئاوێکی بەو ئاگرە هەڵپرژێنێ و مڵکەکانی ئەو بەسەر جەلالیەکاندا دابەش بکا تا لەوێ نیشتەجێ بن و ئاسەواریش لەکوردە لاسارەکانی دیکە ببڕێ.

باسی چونە ورمێی اعتماد الدولەو گەمارۆدانی قەڵای دم دم و کارەساتەکانی دەوری قەڵا

کەعالی جەناب اعتمادالدولە لەئەردەویلەوە هاتە تەورێزو لەگەڵ پیربوداق خان حاکمی تەورێز بەرخوردار بەگی ئەنیسی تۆپچی باشی و تفەنگچیەکانی ئیسفەهانی و خوراسانی و تەورێزی باقیی وەرێ کەوت. دو هەزار کەسیش جەلالی کە لەتالانی قراچە ئەردەهانەوە دەگەڕانەوە لەگەڵ کەوتن.

لەسەلماس، خان وەلەد غازی بەگی حاکمی ئەوێش وێرای ئەولیا بەگی کوری سەیفەدینە کوێرەی حاکمی ئەنزلی و سۆما لەگەڵ لەشکر کەوتن. رۆژی 3 شەممەی 26ی شەعبان گەیشتە هۆردوی ورمێ. حەسەن خان و محەمەد پاشاو

گەورەکانی بە پیریەوە هاتن و بەخزمەت گەیشتن هۆردو لەجێگایەکی باش دامەزرا.
ڕۆژی دوایی جەنابی اعتمادالدوله پیاوێکی باوەڕپێکراوی دەگەڵ مەلیك ئاغا محەمەدی گسوجی کەئاشنایەتی کۆنی لەگەڵ ئەمیرخان هەبو. نارده کن ئەو. پاش ئامۆژگاری دۆستانەو خێرخوایانە داوایان لێ کرد کە مل بداو لەدەوروبەری قەلا بۆ دیدار ئامادە بێ تا ڕێگایەك بۆ نەهێشتنی ناکۆکی و ناتەبایی بدۆزنەوەو دڵی ئەو بێننەوە جێ. ئەمیرخان ملی داو لەقەلا هاتەوە خوارو جەنابی وەزیریش بەچەند کەسەوە چو. چاویان بەیەکتر کەوت و لەهەمو بابەتێك دوان.
ئەمیرخان بەئاسوپەلاس دا دەچوو بەفڕوفێڵ و درۆو دەلەسە خۆی بەغولام و نۆکەر نیشان دەداو دەیگوت: ((لەترسی بەرەڵلایی و ئاکاری نالەباری جەلالیەکان و دردۆنگی لەبەرگری کردنی حەسەن خان پەنام بۆ ئەو چوار دیوارە هێناوە. محەمەد پادشا بەهیوای موڵك و ماشی منەو منی لەخزمەت خاوەن شکۆو بۆسۆو بەدناو کرد. ئێستاش تکام ئەوەیە جەنابی وەزیر لەخزمەت خاوەن شکۆ عوزرم بۆ بخوازێتەوە. لەو زستانەدا لێم گەڕێن بۆخۆم نەبزوم. یەکێك لەکورەکانم لەخزمەت ئێوەدا دەنێرمە بارەگای بەرزی، جا کەبەهاری خاوەن شکۆ بەرەو کوێستان هات، بۆ خۆشم دێم بن ریسمەی ماچ دەکەم)).
جەنابی اعتمادالدوله دڵنیای کرد، هەمو شتی لێ قبوڵ دەکرێ بەو مەرجەی بەڵێنی خۆی بێنێتە جێ. بڕیار وا درا چونکە قەلاداری ئەو دەنگی داوەتەوە. بۆ ئەوەی خەڵك بزانن ئەو یاخی و سەرکێش نیە، بەخۆی و کەس و کارو دەستوپێوەندیەوە بێتە نێو قزلباش و لەگەڵ گەورە گەورەکان یەکتر ببینن و هیچ ترسی نەبێ. ڕۆژێك ئەو میوانی اعتمادالدوله بێ و ڕۆژێك اعتمادالدوله میوانی ئەو بێ. تا دەنگوباسی نێوان خۆشی و یەکێتی ئەوان لەو سنورە بلاوبێتەوە، ئەمیرخان بەوە ڕازی بو قەرارىدا سبەینێ بێتە خوارێ.
جەنابی وەزیر کۆڕێکی جوان و باشی ڕازاندەوە، چونکە ئەمیرخان نەیدەویست چاوی بەجەلالیان بکەوێ، بڕیار درا تاقە کەسێك لەو تیرە لەم کۆڕەدا بەشدار نەبێ، ئەوێ ڕۆژێ هەرچی چاوەنواڕ بون سوراخی ئەمیرخان نەبو. دیسان ئاغا محەمەدی گسوجی یان ناردە کنی، بزانی بۆچی دیارنیە؟ پاش وتوویژێکی زۆر بەئاغا محەمەدی وت: ((قسەی ڕاست ئەوەیە ریش سپیەکانی برادۆست لەفێڵ و دەهوی قزلباش و جەلالی ئەمین نین و پێیان وایە

اعتمادالدولەکە پیاوێکی تاجیك و خاوەن قەڵەمە، پێشی ئەوانی پێ ناگیرێ و ئێمەی پێ ناپارێزرێ. بەکورتی یەخەی خۆم لەدەس ئێوە نانێم، ئەگەر بەقازانجی خۆمی بزانم کورێکم بەدیاری و پێشکەشەوە دەنێرمە خزمەت خاوەن شکۆو ئەگەر خەیاڵێکی دیکەیان لەسەردایە، ئەوە لەو حەوشە خزاوم و جگە لەقەڵاداری چارێکم نیە)).

کورتی بیبڕینەوە لەبنەوە بڕی و ناپاکی ئەو ئاشکرا بو. دیاریدا کەوتوویژەکانی بۆ فروفێڵ و خۆبواردن بوە. ئەو قەڵا قایمە لەخۆی بایی کردوەو ڕێگای سەرەڕۆیی و لاساریی گرتۆتە بەر.

عالی جەناب اعتمادالدولە لەگەڵ ئەمیرەکان راوێژیان کردو هاتنە سەر ئەوە هێندە نەرم کێشیی لەراست ئەمیرخان بەهیچ بارێك لەگەڵ قازانجی دەوڵەت ناگونجێ. هاتنی وەزیری گەورەو باوەرپێکراوی دەوڵەت بۆ بن قەڵای ئەو بەدەست بەتاڵی گەرانەوەی زۆر شورەییەو قبوڵ ناکرێ. هەمو خۆیان لەقەڵا گرتن هەڵ کرد، خەبەریشیان بە پێچکی تەختی شا راگەیاند.

لە پێشدا بەڵێنم دابو ئەم چیرۆکەتان وەك چۆن روی داوە بەتەواوی بۆ بگێرمەوە. جا بۆیە بە پێویستم زانی کەمێکتان باسی قەڵای دمدم بۆ بکەم: ئەو قەڵایە لەسەر دۆندی کێوێکی یەکجار بەرز دروست کراوە کەیەکپارچە بەردێکی درێژۆکەو تەسکە و وەك پشتی گا هەڵکەوتوە. لای شیمال و جنوبی دۆڵی زۆر قوڵن کەلەژێر لابو سەری دەبێ بە پەیژەی خەیاڵ بۆی بچێ. لەبەر بەرزی پێویستی بەشورە نیەو شورە یان بۆ نەکێشاوە. دولایەکەی دیکەیان کە پانایی قەڵایەکە لای رۆژهەڵاتی پاڵی وە بەرزایی چیا داوەو شورەیەکی زۆر تەواوی بۆ کێشراوەو بورجی بڵندی هەن و دەرگایەکی هەیە. لای رۆژئاوای کە لەگۆڕایی نێزیکترە شورەیەکی یەکجار قایمی هەیەو دەرگایەکی بەرەو جنوب ئەکرێتەوە، لەدەروازە را بۆ عەرزی ڕێگایەك بەنێو بەردیدا هەیە کەئەوەندە تەنگە بەزەحمەت سوارێکی تێوە دەچێ. سەنگەر بردنە پێش لەلای رۆژهەڵات و رۆژئاواوە نەبێ ناکرێ. لەلای رۆژهەڵات تیر هاوێژێکی بۆ دەرکی قەڵا بمێنێ، یەکپارچە بەردی سەخت و تەخت و رەقە. لەبنەوە بودری بۆ لێ نادرێ، کەبەردەکە براوە بورجێکی زۆر بەرزو قایمیان لێ دروست کردوە کەبۆ خۆی قەڵاییچەیەکە، تا ئەو بورجە بەردەست نەکرێ سەنگەر بردنە بەر قەڵا مەحاڵە. ئاوی قەڵا لەحەوزێکی گەورە را دابین دەکرێ کە بەباران پر دەبێ. بەلام لەلای شیمال لەنێو گەلیدا نێزیکی قەڵا کانیەك هەیە، ئاوی زۆر کەمە، ئەمیرخان جۆگەی بۆ کێشاوەو رێی بۆ کردۆتەوە ودە حەوزەکەی کردوە.

ئاوی ئەو کانیە لەئێوارەوە تا بەرەبەیانی حەوزەکەی پڕ دەکا. ئاوەکەی بەشی ڕۆژێکی قەلانشینەکان دەکا. گومبەزێکیان لەرێکی عەرزیی لەسەر حەوزەکە هەڵخستوە کە لە پێش چاوان ون بێ. پێی دەڵێن((سولق)) بۆ پاراستنی حەوزخانەکە بورجێکیان بە پاڵ قەلاوە هەڵچنیوە. لەلای جنوبەوە سەهۆڵدانێکیان سازکردوە کە لەزستاندا بە بەفرو سەهۆڵ داخندرێ. لەتەنیشت وی حەوزێك هەیە، تا ئەو بەفرو سەهۆڵەی لەگەرمای هاویندا دەتوێتەوەو دەبێتە ئاو بەفیڕۆ نەرواو لەوێدا کۆبێتەوە لەکاتی کەم ئاویدا بەکاربێ، ئەو سەهۆڵدانەش قەلاییچەیەکی لەسەر دروست کراوەو پاسەوان و تفەنگچی لەسەر داندراوە. بەویش دەڵێن((بوزلق))یا((قارلق))ریگای ویش وەك ریگای((سولق))لەدەرەوە را ونە.

بەکورتی ئەم قەلایە لە پێنج قەلا پێك هاتوە. یەکیان ئەسلی قەلاکە، یەکیان قەلای خوارێ، یەك((سولق))و یەك((بوزلق))و ئەوێ دیکەیان بورجی گەورەی دەرەوەی دەرگای رۆژهەلات کە لە پێشدا باسمان کرد، هەر پێنج ئەوەندە بەرزو قایمن کە پەیکی تیژرۆی بیرو مێرولەی خەیاڵ رێیان تێ نابا و وێیان هەڵ ناگەرێ.

جەنابی وەزیر بەلێزانی و بیرتیژی و وشیاری خۆیەوە کەمەندی زیبك و زاکۆنی هاوێشتە کۆنگرەی داگیرکردنی ئەو پێنج لا ئەستەمە. خەریکی سازکردنی ئامرازی پێویستی قەلاگیری بو. لەو کاتەدا پێنج سەد تفەنگچی لە لەشکری تایبەتی خاوەن شکۆ بەسەرکردەیی صفرقلی بەگی یوزباشی و قۆرچیەکانی چگنی بۆ کۆمەك گەیشتنە جێ. گە نجعلی خانیش کە لەتەورێز بو، بەلەشکرێکی پەرداخەوە هات. حەسەن خان و ئەمیرانی هاورێی ئەوو تفەنگچیەکانی ئیسفەهانی و میر فەتاحی سەرکردەیان بۆ بەری رۆژهەلات داندران و بەری رۆژئاواش بە پیربوداق خان ئەسپێردرا.

مراد خانی سوڵتانی چینی و خەلیل سوڵتان و محەمەد تەقی بەگ بۆ بەرامبەر قەلاییچەی بوزلق نێردران و پاراستنی دەروازەی ئەولا بەگە نجعەلی خان سپێردرا. تفەنگچی مازندەرانی لەگەڵ صفرقلی بەگ و قورچی چگنی بۆ بەری شیمال تاعین کران. بەرخوردار بەگی ئەنیس و تۆپچیەکان بەدو تۆپی گەورەو یەکێ(بالیە)ەوە دامەزران و قبان سوڵتان بیگدلی بەسەرکردەی تۆپخانە داندرا. جارێ تۆپێکی بچوکیان لەدەریای رەشەوە بەکەشتی هێناو لەسەنگەری حەسەن خان دابەسترا. محەمەد پاشا توشی نەخۆشی دڵ هات، خزمەتێکی پێ نەسپێردرا. بەلام جەلالیەکان بەسەر بەشەکانی لەشکردا

دابەشـكران. پێـنج هــەزار تومــەن زێــڕی شــایی عەبباسـی كــەبۆ بــاربوی جەلالیەكان هێنرا بو بەسەریان دابەش كرا. بۆ هەر هۆزێكیـان جـێ هـەوارێك لە پێش چاوگیرا. لەشكر خێوەتی هەڵداو هەر دەستەیەك چوە سەر كاری خۆی. ئەمیرخان خەبەردار بو ترسا. زۆر جار پیاوی ناردو خەریك بو بەدرۆو دەلەسە ئەو كێشەیە لەكۆڵ خۆی بكاتەوە، بەڵام چـونكە فروفێڵـەكانی ئاشكرا ببـون گوێ نەدرا بەقسەكانی. بەناچـاری ئـەویش خـەریكی بـەرگری‌و قـەڵاداری بـو چـەند كـەس لەئـەمیرزادەكانی برادۆست لەقـەڵا دەرپـەڕین‌و هاتنـە ریـزی شا پەرستانەوە. هەر كەس لەقەڵاوە دەهات دەیگـوت: قـەڵا نشینەكان لەبـەر كەم ئاوی سەخڵەتن، چونكە لەبەر وشكە ساڵی‌و كـەم بـارانی ئـاوی حەوزەكـە زۆری لەكەمی داوەو ئەوی ماوەش بۆگەن بـوەو دەیـدەن بەچـوار پێیـان. ئـاوی خواردنەوەی بریتیە لەئاوی سولق، ئەویش تـاس تـاس دەدرێ بەپیاو ماقوڵان. ئەگەر سولق داگیر بكرێ جگـە لـەخۆ بەدەسـتەوەدان چـارێكیان نیـە، ئـەویش بێت‌و لەبنەوە ڕا بودری بۆ لێ بدرێ گیرانی زۆر گران نیە. ئـەو تـەگبیرە ئـەقڵ دەیگرت‌و ئەگەر بەو جۆرە ناچاریان كردبان خۆ بەدەستەوە بـدەن زۆر لەشـەڕو خوێنڕێژی باشتر بو. هەمو كۆششی خۆیان بۆ ئـەو كـارە تـەرخان كـرد. وەسـتا كـارێز كەنـەكان خـەریكی بـودر لێـدان بـون. تـا عەرزەكـە خـاك‌و نـەرم بـو بەهاسانی چونە پێش. كە گەیشتنە بەردی، سەوەیان چنین‌و شەوانە لەڕێگای دورەوە گڵیان دەهێناو سەوەكانیان پڕ دەكردو بـەڕیز دایـان دەنـان‌و كـوڵانێكی سەر دا پۆشراویان دروست دەكرد. حەسەن خان لەلای ڕۆژهەڵاتەوە ئـاوا دەچـوە پێش. پیربوداق خانیش لەلای ڕۆژئاواوە سەر بەرەو ژور دەچوە پێش‌و هەر ئـەو كارەی دەكرد. كوردەكان لەبەرە بەیانەوە دەرژانە سـەنگەرەوەو شـەڕی باشـیان دەكردو دەم بەدەم هارەی تـیرەی تیـژ پـەڕی ئـەوان پـەیامی ئەجـەلی بـەگوێی غازیەكان رادەگەیاندو گوللەی تفەنگ وەك تەرزە بەسـەر ئازاكـاندا دەبـاری، دوسـێ جـار بـەڕۆژی ڕونـاك خۆیـان دە سـەنگەران هاویشت‌و شـەڕی بەسـام‌و گرانیان كرد، غازیەكان زۆر سەیر خۆیان رادەگرت‌و توندیان بەرگری دەكـرد، هەمو جارێ لەهەردولایان زۆر دەكوژران‌و بریندار دەكران، جـارێكی پـەلاماری مەتــەرێزی نعمــەتوڵڵا ســوڵتانی ســۆفییان دا، ســۆفیەكان ئازایــەتی‌و مەردایەتیەكی سـەیریان نیشـاندا، پێـنج كـەس لـەزاركی مەتەرێزەكـە یـەك لەدوای یەك كوژران‌و نـەیان هێشـت كوردەكـان خـۆی تـێ بـاوین، هـەر كەسـی دەكوژرا گیـانبـازێكی دیكـە جێـی دەگرتـەوە، لـەو ڕۆژەدا هـەمویان پیـاوەتی‌و ئازایەتیان نیشاندا، لەو شەڕەدا حەوت هەشت كەس غازی كوژران‌و پانزەیەك

بریندداربون، کوردەکانیش تابیست کەسیان لێ کوژراو سی چل کەسیان برینیان هێناو چیان بۆ نەکراو چونە دەقەلاوە. لەسەنگەری حەسەن خانی را ئەو تۆپەی بەرەو بورجەکە دابەسترا بو، پاش بیست رۆژ بەڵکو مانگێك تۆپ باران چرژێکی لەبورجە کەکرد بو، بەلام هێشتا وانەبو پێدا وە سەر بکەوێ، حەسەن خان هەڵەشەیی کردو سەربەخۆ بێ ئەوەی پرس بەاعتمادالدولە بکا، رۆژێك هێرشی بردە سەر بورجەکە، دوازدە لاوی هەڵکەوتو ئازایانە خۆیان گەیاندە سەر بورج، چەند کەسیان ئەنگوان و هەڵدێران، ئەوانی کە چاوترساو بون و کەس نەوێرا هەڵکشێ و خۆیان هەڵداشت. دوسەد کەس کەگەییبونە بن بورجەکە لەوێ دامەزران تا نیوە شەو شەڕ بو خەریکی کۆڵینی دیواری بورج بون.

لەو کاتەوە کوردەکان لە پڕ لە پشتەوە پەلاماری غازیەکانیان داو بو بەشەڕە شێر، لەسەر بورجەوەش گوللەی تفەنگ دابارى، لەقەلاشەوە دەسڕێژ دەکراو کۆمەك بۆ غازیەکان نەدەنێردرا، ناچار غازیەکان دەستیان لەشەڕ هەڵگرت و گەڕانەوە، لاوی ئازاو هەڵکەوتو لەو شەڕەدا کوژران و بریندداربون، حەسەن خان لەئازایەتی شێتانەی خۆی پەشێوان و شەرمەزار بو، کارێك بو کرا بو، لەبەرئەوە جەنابی وەزیر لەدوای چوان نەچوو دڵخۆشی داوە، لەشەڕێدا زۆر کارەساتی وا دەقەومێن، گرتنی قەلایان بێ کارەساتی وانابێ.

پاش ماوەیەك کەکارێزکەنەکان کاریان کرد. لەبن عەرزەوە نەیانتوانی سەرچاوەکە بدۆزنەوە سەریان لێ شێوا بو نەیاندەزانی بودرەکە بەرەو کوێ لێ دەن؟ بەناچاری هەرچەند هەنگاوێکی دەچونە پێش نیشانەیەکیان دەچەقاند. کەدیاربێ بۆ کوێ دەچێ. بەو نیشانانە کوردەکان لەکەین و بەینەکە گەیشتن. لەبەربێ ئاوی وەك ماسی کەوت بونە تورو هەڵبەزهەڵبەزیان دەکرد. هەمو شەویش هێرشیان دەهێنایە سەر بودرەکەو لەگەڵ تفەنگچیەکانی مازندەرانی و صفرقلی بەگ و قورچی چگنی کە پاسەوانی بودر بون بەشەڕ دەهاتن، شەڕی زۆر گەورە دەکران و شەو بوێریان نەبو. کارێزکەنەکان دەرفەتی کارکردنیان نەبو، سی مانگەی رەمەزان و شەشەکان و نێو جێژنان بەو جۆرە شەڕو کێشە درێژەی هەبو، دوسێ جار خەڵکێکی زۆری شەڕ نەکەرو ژن و منداڵیان لەقەلاوە دەرنا کەژمارەیان نێزیك بەهەزار کەس دەبو.

ئەو خەڵکە بەشڵەژاوی خۆیان دەگەیاندە ئاو. گەمارۆدراوەکان ئەو کانیلکەیان بەئاوی حەیات دەزانی و فیداکارانە بۆ پاراستنی سولق

تێدەکۆشان، لەو لایشەوە ئەوپەڕی هەوڵ بۆ دۆزینەوەی سەرچاوە دراو بێ سود نەبو. چونکە ئاوی حەیات ون بـو، جـەنابی وەزیـر تـەگبیرێکی دیکـەی کـرد، بڕیاریاندا کە بەسەر عەرزیدا بۆی بچن و سەربانی گومبەزی سولق کون بکەن و تـۆپی گـەورە لـەدیواری پەیـژە بـەرەو دالانـی ئـاو دابەسـتن و ئـاگری بـدەن، کەکوردەکان نەوێرن هاتو چۆی کانیەکـە بکـەن، بودرەکـەش بـەبن عەرزیـدا هەر لێ بدەن، قەرار درا کەمیرسۆفی و میر پازوکی و میر مقدم لەسەنگەرەکانیان بێنە دەرو سەنگەر بگوێزنەوە بـۆ سـەر سـولق، حەسـەن خـان پیـاوی کارامـەی لەجێی خۆی دانان و بۆ خۆی سەرپەرشتی ئەو میرانەی وەسـتۆ گـرت. پیربـوداق خانیش سەنگەرێکی بەرەو سولق دامەزراند، جەنابی اعتمادالدولە ئەوەنـدەی ئەو قەلا گرتنە بەلاوە گرنگ بو، کەبۆ خۆی هاتـە سـەر تۆپخانـە، بیست و یـەك رۆژ لەسـەر تۆپخانـەی بـو، لەبەیانـەوە هـەتا ئێـوارە تـۆپ هاویشـتن و پاراستنی سەنگەرەکان لەژێر چاودێری خۆیدا بو، هەمو شـەوێ هـەر ئـەرکێك بەهەر ئەمیرێك ئەسپێردرابایە بەیانی لێی دەپرساوەو ئەگەر تەنەخی تێدا کردبا. سەرکۆنە دەکرا، کوردەکـان زۆر هەراسـان بـون، کەشـەو رادەشکا لاوی تـەیارو پـەرداخ و چـەکدار دەهاتنـە دەرێ و لـەدەورەی سـولق شـەڕ دەسـت پـێ دەکراو ئازایەتیان نیشان دەدا، لەو لایەشەوە مەشخەڵ هەڵدەگیرسان و لەبـەر روناکایەتی مەشەخەلان تفەنگچیەکان بەربـەرەکانیان دەکـرد. هـەمو شـەوێ ژمارەیـەك لەهـەردو لایـان دەکـوژران و برینـدار دەکـران، لـەلا پاڵی چـیا ئەشکەوتێك هەبو کەبەسەر سولقدا دەیڕوانی، کوردەکان لەبن ئەشکەوتەکەوە بۆدرێکیان لێ دەدا کە لەئەشکەوت بێنە دەرو لای سەرو لەغازیـەکان ببرنـەوەو دەریان پەڕێنن و بۆ هەمیشە بەرگری لەو کارە بکەن، پاش ئەوەی ئەو خەبەرە بەئەمیرەکان گەیشت وایان بەباش زانی کە پێش دەستی بکـەن و ئەشکەوتەکە بگـرن، تـا لـەداگیرکردنی سـولقدا دەسـتیان بکرێتـەوە. نیزیکـی سـێ لاوی لەخۆبوردو هەڵکەوتو ئەو ئەرکەیان لەئەستۆی خۆیان گرت. لەگـەڵ گزینگـی هەتاو ئەو لاوە ئازایانە لەزارکی سـەنگەرەوە بەبـەر قـەلادا بـەغار رۆیشـتن و خۆیـان لـە ئەشـکەوت هاویشت. لەقـەلاوە زۆریـان تفـەنگ پێوەنـان، بـەلام لەیەك کەس زیاتریان لێ نەکوژرا.

((کەشەو بەرگی عەبباسیانی دەبەر کرد، ئەمیرە گـەورەکان تـا نیـوە شـەو لەسەر سەنگەرەکانی خۆیان راوەستان و پاسەوانێتیان کرد، پاش نیوە شەو دو دەستە لەکوردەکان هاتنە دەرێ. قۆڵێك رویـان لەسـەنگەرەکان کـردو شـەڕیان هەڵایسـاندو خـەڵکیان بەخۆیانـەوە خـەریك کـردو قـۆڵێکیش لـەبن

ئەشکەوتەکەوە سەریان دەرێناو لەگەڵ ئەوانەی لەئەشکەوت دابون شەڕیان دەست پێ کرد, ئەو لاوە ئازایانە چاك وە دەست هاتن و تا گوللەیەکیان پێ ماو تیرێکیان لەتیرداندا بو شەڕیان کردو ئەشکەوتیان بەدەستەوە نەدا. پاش ئەوەی هیچییان پێ نەماو دە کەسیشیان لێ کوژراو چی وای نەما بوو کوردەکان خۆیان لەبالْ باوین و ئاسەواریان لێ ببڕن، ئەو بیست کەسەی مابون دەستیاندا شیران و لەئەشکەوت دەرپەڕین و بەنێو کوردەکان وەربون، تا بەقونە شەڕ بڕۆن و ئەوێ ئەجەلی وە درەنگی کەوتبێ بەزیندویی بگاتەوە سەنگەر، هەشتی برینداریان هەرچۆنێك بو گەشتنەوە ئەوانی دیکە رێگای نەمانیان گرتە پێش، کوردەکان دو برینداریان کەیەکیان تفەنگچێکی ئیسفەهانی و ئەوی دیکەیان پازۆکی بو بەزیندویەتی گرت و بردیاننە قەڵایە. ئەمیرخان لەئازایەتی ئەوان سەری سوڕما بو نەیهیشت بو بیانکوژن و دەرمانی کرد بون و پاش ئەوەی برینەکانیان سارێژ ببوەوە ئیزنی دابون بێنەوە دەرێ.

بەکورتی لەبەرەبەری بەیاندا ئەو شەڕە دوایی هات و کەلاکی کوژراوەکان کەلەبەر زارکی ئەشکەوت کەوت بون دیار بو. غازیەکان کەمێکیان سام لێ نیشت. جەنابی اعتمادالدولە دڵتەنگ بو هەڕەشەی لەئەمیرەکانی مقدم و سۆفی و پازۆکی فەرمو.

بەلام لەشەڕدا ئەوانە هەر دەبن و ئەویش بۆ ئەوەی دوژمن دڵخۆش نەبن زیاتر لەرۆژان خەریکی کاروباری شەڕ بو. هەر ئەوێ رۆژێ چل غازی ئیستاجلو کە لەگەڵ حەسەن خان بون رقیان هەستاو غیرەتیان بزوت و خۆیان بۆ گرتنەوەی ئەشکەوت ئامادە کرد. اعتمادالدولە لەئیزن دانیان دودڵ و لەروداوی دوێشەوی نیگەران بو. حەسەن خان زۆری هەوڵدا و گوتی: ئەمشەو بۆ خۆم ئاگام لەوانە دەبێ و بەسێ سەد کەسەوە بەرگری لەهێرشی کوردەکان دەکەم. جەنابی وەزیر لایەك خۆش و لایەك ناخۆش رەزای داو بەقبان سوڵتانی بیگدلی و امامقولی سوڵتانی ئاجراوی ئەسپارد کە پشتی حەسەن خان لەو شەوەدا بەهەمو هێزی خۆیانەوە بگرن.

لەسەر داوای ئەمیرەکان دە کەسی دیکەیان لەگەڵ خستن و بەتێکڕایی بونە پەنجا کەس. بەتەیاری و چەکداری تێشوو پێویستی چەند رۆژەیان هەڵگرت و لینگیان دا بەرەو ئەشکەوت. کوردەکان لەئازایەتی و خۆبەخت کردنی ئەوان سەریان سوڕما. کەشەو داهات زۆرتر لەشەوی دی هاتنە دەرێ و شەڕ قەوماو، شەڕێکی یەکجار توندو گەورە. حەسەن خان و ئەمیران لەدەرەوەو کوڕە کوڕەی نێو ئەشکەوت لەژورەوە بەگژ کوردەکاندا هاتنەوە تا بەرە بەری بەیان شەڕ بو

کوردەکان هەرچەندی تێکۆشان چیان بۆ بەچی نەکراو بەشڵەژاوی گەرانـەوەو غازیەکان پیاوانە ئەشکەوتیان داگیرکرد. هـەمو شـەوێ چـەند کوردیـان کـە تابەیانی ئاویان دەکێشاوە بەتۆپ و تفەنگ دەکوشتو بریندار دەکرد. تا وردە وردە سـەنگەر هەڵکشـان و گەیینـە سـەربانی حـەوزی سـولق گومبـەزی حەوزخانەیان کون کردو لەوێ را ڕێگای ئاویان دێتەوەو زانیـان سەرچـاوەکەی لەکوێیە. کوردەکان خەریکی دۆزینەوەی چارە بون.

هەمو رۆژێ لەنێو بودرەکەوە شەریان دەکردو بەرگریان لەکاری ئەو کەسانە دەکـرد کـەبودریان لێ دەدا. ئـەمیرە گـەورەکان رۆژی هـەژدەی مـانگی قوربـان جەنگەی نیوەڕۆیە، کایەکی زۆریان لەکونی سولق کـردو ئاگریـان تـێ بـەردا. پاسەوانی حەوزخانە خۆیان لەبەر ئەو قانگ دانە رانـەگرت و هەڵاتنـەوە بـۆ قەڵا. غازیەکان خۆیان فڕێدا خوارێ و سولقیان داگیرکردو ڕێگای ئاویان بـاش بەخشت و قور گرت. ئـەوێ رۆژێ هەرایـەکی گـەورە لـەبن قـەڵا دەس پـێ کـرا. کوردەکان زۆر تێ کۆشان بـەرگری لـەو کـارە بکـەن. بـەڵام دەروست نـەهاتن و هیچیان بۆ نەکرا. پاسەوانی سولق بەتفەنگچیەکانی مازندەرانی ئەسپێردراو ئەمیرە گەورەکان هەر یەکە گەرانەوە بۆ سەنگەرەکانی پێشوی خۆیان جـەنابی اعتمادالدولەش لەتۆپخانە را گەراوە بۆ مەزلی خۆی.

ئـەمیرخان و گـەورە گـەورەکان تـا دە پـازدە رۆژ بـەئاوی کـەمی بوزلـق و خەڵکەش بەئاوی بۆگەنی حەوزی گەورە قەناعەتیان کردو خەریکی قـەڵاداری خۆیان بون چونکە داگیرکردنی سولق لەزستانەوە تـا بـەهاری کێشـا. وەختـی بارانێ هات و هەورەکان ئەمساڵ بە پێچەوانەی ساڵی رابردو وەك فیلانی مەست کەوتنە شریخ و هورو بەروحمی خوای کەکـەس نـازانی چـەند زۆرە، نیزیکـەی مانگێکی بێ نێوبر باران باری و لێی نەکردەوەو قەڵانشینەکانی لەئاو بێ نیاز کـرد، چـونکە تـەگبیر تەقـدیری پـێ هەڵناوەشێتەوە، ئـەو هـەمو هـەوڵ و تێکۆشـانەی لەوسـێ مانگـەدا بـۆ داگیرکردنـی سـولق ئـەنجام درا بـەفیرۆ چـو قەڵانشینەکان پتر لەجاران خەریکی قەڵاداری بون))[20].

باسی داگیرکردنی قەڵای دمدم و کوژرانی ئـەمیرخان و دەسـتوپێوەندەکانی و کارەسـاتەکانی دیکـە، کەهێنـدێکیان لەسـەردەمی ژیـانی اعتمادالدولـەدا و هێندێك پاش ئەو رویان داوە.

چـونکە لەبـەر بـارانی زۆر وەك گوتمـان سـولق سـودێکی ئـەوتۆی نـەبو، بڕیاردرا کەهەمو ئەمیرەکان سەنگەری خۆیان بەڕێگای کوچـەی بەسـەوەتـان دا بەرنە پێش و قەڵاکە بەیارمەتی خـوداو هێـزی باسـك بگـرن. جـەنابی وەزیـر

لەمەزلی خۆی باری کردو بۆ لای سەنگەری حەسەن خان هات. سەنگەرێکی بەسەرکردەیی صفرقلی بەگو پیاوەکانی تایبەتی شا کردە سەنگەری خۆیو لەوێدا دامەزرا. لەهەمو لاوە شەو و رۆژ تێ دەکۆشانو شتومەكو كەرەستەیان دەکێشاوە. سەوەچنەکان سەوەیان دەچنینو هێندێك گڵو قوڕیان لەرێگای دورەوە دێنا تا سەوەکانی پڕ بکەن. ئاسنیان بەسەر تەختەیەکی ئەستوردا کێشا بوو گەردونەیەکیان سازکرد بوو کەکارگەرەکان لە پشت ئەوێ کاربکەنو لەگوللەی زەبر زەنو تفەنگ بپارێزرێن. بەو جۆرە شەوانە کاریان دەکردو گەز بەگەز دەچوونە پێش. لەگەڵ ئەوەشدا هیچ شەوێك نەبو کە دوسێ کەس نەنگیودرێنو لەنێو نەچن. لە پێشدا حەسەن خانو ئەلیاس خەلیفەی قەرەداغلو و میر فەتاحی مێن باشی تفەنگچیەکانی ئیسفەهانیان بەو جۆرەی گوتمان بردنە پێشو سەنگەریان گەیاندە بن بورجی گەورەی دەرەوەی قەلاو تەنیشت دیواری. قەرابەگ ناوێك کەوەکیلی ئەمیرخانی بو، پاسەوانی لەو بورجەی دەکرد. کارێزکەنەکان چەند رۆژ کاریان کردو ئەو دارانەیان ئاگر تێ بەردا کەبۆ قایمی دەنێو چینەی دیواریان کێشابون. ئەو دارانە سوتان. دیوارەکە هەرەسی هێناو زگیداو نیوەرۆیەك کەکارگەرەکان خەریکی نان خواردن بون، لایەکی بورجەکە بزوت تێك روخاو دەستەیەك لە پاسەوانەکان لەگەڵ خاكو خۆڵ بۆ نێو دۆڵەکە چالە بونەوە. کەئەوە روىدا جەنابی وەزیر بۆ حەسەن خانی دەستور فەرمو کەئیتر چ وەختی راوەستانە، هێرش بۆ بورجەکە بەرن.

حەسەن خان فەرمانی هێرشیدا. هەوەڵ کەسێکی پێی لەسەر بورجەکە داناو تفەنگی لەقەرابەگ داو سەری بڕیو هێنایەوە، پاڵەوان محەمەد ناوێك بو لەتفەنگچیەکانی خوزانی ئیسفەهانی. لە پاش ئەو دوازدە کەسی دیکەوە سەر بورجەکە کەوتنو حەوت هەشت پاسەوانیان لەسەری سەر بڕی. خوشکەزای ئەمیرخان کەلاوێکی زۆر جوان چاكو شەنگو شۆخ بو، هەڵدێراو لەخوارێ لەگەڵ گێلە پیاوێکی تیرەی چینی کە لە پاسەوانان بوو تێك ئاڵقانو دەست بەیەخە بون. هەر دەس بەجێ کوشتیو سەری بڕیو هێنایەوە، جەنابی اعتمادالدوله زۆری پێ ناخۆش بو وگەلێك بەسەر کابرای دا هاتو ئەو خەلاتەی بەهیوای بو نەیدرایە.

بیبڕینەوە، بورجەکە داگیرکراو پاسەوانەکانی زیاتریان کوژرانو چەند کەسیشیان لەبن داروبەردو گڵدا خنکان. نوسەری ئەم پیتانە کە لەو

هاتوچۆیەدا ڕەفیقی جەنابی وەزیر بو، ئەم چوار نیوە شیعرەی بەدڵ داهاتو نوسی:

((ئەو بورجە کەبۆ گرتنی دەستت گیرا
لەئاسۆی ئەویّ وەك هەتاو هاتیە دەر
ئەوەندە بەرز بو کەدەستی هیوای کەیوان
کورت بو بۆ ئەوەی بگاتە توربە ڕێژی))

کاتێك بورجی گۆڕین کەوەك بەردی سەر ڕێگای غازیان بو گیرا، کار هاسان بـو، لـەماوەی دە ڕۆژدا سـەنگەرەکانیان گەیانـدە دەوروبـەری قـەڵاو تۆپچیەکانیان دامەزراند. تۆپێکی گەورەی بالیمزیان بەرانبەر بەقەڵای سەریّو تۆپێکی دیکەیان بەرانبەر بەقەڵای خواریّ لەسەنگەری پیربوداقخاندا دامەزراند و دەستیان بەگوللە باران کردو تەنگیان بەقەڵا نشینەکان هەڵچنی. ئەمیرخان سەری لیّ شێواو کوردەکان هیوا بڕاو بون، چونکە گەلێك لەخزمو کەسوکارەکانیان لەو شەڕانەدا کوژران. قەڵانشینەکان دەستیان بەهاتنە دەرکرد. هەمو ڕۆژیّ دە کەس و بیست کەس لەکوردەکان و لەجەلالیەکان خۆیان دەرباز دەکردو پەنایان بۆ سەنگەرەکانیان دەهێنا. لەسەر فەرمانی پیرۆز پەنا دەدران و خەڵات دەکران و دڵخۆشی دەدرانەوە.

بەکورتی کاری قەڵا گەیشتە جێگایەك کەئەوڕۆو سبەی بگیریّ. کەروداوی مەرگی اعتمادالدولە ڕویدا. چلۆنایەتی روداوەکە ئەوەیە: ڕۆژێکی لەگەڵ ئەمیرەکان لەمەزڵی گە نجعەلی خان بون. ئێواریّ کەهاتنەوە سەرێکی تۆپخانەیاندا، سەری شەویّ هاتنە دیوەخان، پاش بەجیّ گەیاندنی نوێژان تا دو بەتڵ شەو رابرد وەك جاران زۆر بەڕوگەشی و ڕوخۆشی لەگەڵ خەڵکی مەجلیس قسەی کرد، کاتی خەو چووە جێی نوستن. نوسەری ئەم پیتانە هێشتا نەگەیی بومەوە مەزڵی خۆم کەبەدوام داهاتن. منی هەژار سەرم سوڕما کەدەبیّ هۆی بانگ کردنم چی بیّ؟ یەکی دیکە گەیشتو گوتی: جەنابی میرزا بەمەرگی موفاجات تەواو بوو, هەمو توشی سەرسوڕمانو خەمو پەژارە بون. خەبەرەکەمان بەخاوەن شکۆ ڕاگەیاند. هەر ئەویّ شەویّ تەرمەکەیان لەبن قەڵاهێنا خواریّو شوشتمانو کفنمان کرد. ئێوارەی ئەوی ڕۆژیّ ناردمانەوە تەوریّزی. ئەمیرەکان ناردیان لەدوی امامقولی خان کە بەلەشکرێکی تەیارەوە لەسەلماس بو.

ئەو روداوە هەمو کەسی پەرێشان کردو کاری قەڵای کەنیزیك بەتەواو بون بو کەمێك وە دواخست قەڵانشینەکان خوڕاگرتربون. تا محەمەد بەگی شاملۆ

كه كرابووه سەردار گەيشته جێ، ئەميرەكانی پێشوو تازه هاتوو بەو پەڕی لەخۆبوردنەوه خەريكی گرتنی قەڵابون. بەماوەيەكی كورت سەنگەرەكان لەخوارەوه گەيشتنه بن ديوارو بورجەكان بەزەبری تۆپه بەرد وەشێنەكان وەلەرزين كەوتن و درزو كەلێنيان لێ پەيدا بو. لەلای سەرەوه ئازايانی قەڵاشكێن هێرشيان هێناو دوسێ بورجيان داگيركرد. لەلای سەنگەری پيربوداقخانيشەوه غازيەكانی توركمان پەلاماريان بۆ بورجەكانی خوارەوه كەكوڕه گەورەی ئەميرخان فەرماندەی بو، بردو پێی هەڵچون و وەسەری كەوتن. پاسەوانەكان خۆيان بۆ ڕانەگيرا. دەستيان لێ هەڵگرت و ڕايان كرد بو قەڵای سەرەوه. حەوشەكه كراوەو لەوێ را خەريكی هەڵكەندنی ديواری نێوان دو قەڵاكان بون، پاسەوانەكانی بوزلق پياويان نارده خزمەت ئەميرەكان و ئامانيان خواست تەسليم بون و بوزلقيان بەدەستەوەدا. سێ قەڵای قايم گيران، كوردەكان لەفره كەوتن، هەمو رويان لەماڵی ئەميرخان كرد كەئەويشيان كردبوه نارين قەڵا.

غازيەكان بێ ترس خۆيان لەقەڵا هاوێشت. جگه لەماڵی ئەميرخان هەمو كەلێن و قوژبنی قەڵاكەيان داگير كرد، ئەميرخان كەتەماشای كرد لەهەمو لاوه بەڵا دەورەی گرتوه، كوردەكانی لەشەڕكردن مەنع كردو ناردیه كن محەمەد خان و تكای كرد كەبۆ خۆی لەگەڵ غازێەكانی شاملۆ بێنه ناو قەڵا، چونكه لەحەسەن خان دەترسم و زۆرمان خوێن لەيەكتر ڕشتوه، ئەو ئاگاداريمان لێ بكا خۆم و كوڕەكانم و خێزان و دەستوپێوەندەكانم بەسەلامەتی بنێريته بەر بارەگای بەرزی شا.

لەو كاتەدا خان ئەبدالی موكری بەچەند كەس لەنزيكەكانی خۆيەوه هاته دەر، ئەويان نارده قۆناغی ئەلياس خەليفەی قەرەداغلۆ كەميوانی ئەو بێ. لەپاش ئەو محەمەد بەگی برای تويل بەو جەلاليانەوه كه لەقەڵادا بون دەركەوت، پاشان محەمەد بەگ لەسەر ويستی ئەمير خان چوه نێو قەڵا، ئەميرخان و كوڕه گەورەكەی و نيزيكەی سەد كەس لەعەشيرەتی برادۆست، هەمو زرێ پۆش و تفەنگ بەدەست و چەكدار بەهەمو ئەسبابی شەڕەوه لەماڵەوه هاتنه دەر، لەگەڵ محەمەد بەگ يەكتريان دی و دوسەد كەسێكيش لەقەڵادا مانەوه.

محەمەد بەگ پاسەوانی بەدياريەوه دانان كه كەس وێيان نەرزێ و روو لەماڵيان نەكا، ئەميرخان و دەستوپێوەندەكانی هێنا ماڵی خۆی و خێوەت و

بارەگایەکی گەورەی تایبەتی بۆ هەڵدان. ناردی لەدوی حەسەن خان و ئەمیرەکانی تر کەبێن ئەمیرخان ببینن. جا ئەو دەمی هەرچی قازانجی دەوڵەتی تێدا بو ئەوەی بکەن. بۆ خۆشی وێرای براکانی لەنێویان دانیشت و بەگەرمی میوانداری لێ کردن، کەحەسەن خان لەخێوەتەکە نیزیک بووەوە ناردی بەدوای محەمەد بەگیدا و بانگی کردە دەرێ. نەهاتنی حەسەن خان بۆ خێوەت و چونە دەرێ محەمەد بەگ ئەوانی نیگەران و دردۆنگ کرد، حەسەن خان بە محەمەد بەگی وت: ((سەرم لەکاری تۆ سورماوەو قەت وام لەتێگەیشتن و لێزانینی تۆ رانەدەدی کە بەخۆت و برایانەوە لەنێو ئەو یاغی و سەرکێش و لاسارانەدا دابنیشی کە دەستیان لەخوێنی خۆیان شوشتوەو جێ متمانە نین و نابێ بەهیچ بارێك بڕوایان پێ بکرێ. تەگبیر ئەوەیە کەئەوان لەبەریەك بڵاو بکەی ئەمیرخان و کوڕەکەی و چەن کەسیان لەکن خۆت گل بدەوەو ئەوانی دیکە هەرچەند کەسیان بەئەمیرێکی بسپێرە کە پاش ئەوەی فەرمانمان بۆ هات جێ بەجێی دەکەین)).

محەمەد بەگ ئەو قسەی پێ بەجێ بو، پیاوی ناردە کن ئەمیرخانی: ((مانەوەی ئەو هەمو کەسە پێکەوە لەجێگایەك ئیمکانی نیە، بۆ خۆت و کوڕو خزمەکانت لێرە بحەسێنەوەو ئەوانی دیکە دادەبەشین)). ئەمیر خان ملی راکێشا بەلام ئاوەڵەکانی ملیان نەداو گوتیان: ((بۆ خۆت دڵنیای کەئەمیرەکان سەربەخۆ ناوێرن ئەتۆ بکوژن. بەلام یەکێ لەئێمە ناهێڵن. بڕیارمان وابو کە لەخۆشی و ناخۆشیدا پێکەوە بژین. ئێستا وادیارە تۆ ژیانی دو رۆژت پێ باشترە. ئێمە لێك هەڵنابڕێین و ئەگەر بکوژرێین با پێکەوە بمرین)). جوابیان ناردەوە دەرێ لەکاتی ئەو هاتوچۆیەدا لەماڵی الیاس خەلیفە هەرا پەیدا بو، کاتێك خان ئەبدالی موکریان ناردە قۆناغی ئەلیاس خەلیفە، بۆ خۆی لەسەنگەر بو. پیاوەکانی خەریکی میوانداری و بەجێ گەیاندنی ئەرکی پێویست بون و شەربەتیان بۆ هێنان و، لەو حاڵەدا خەلیفە کە پیاوێکی سۆفی و خاوەن ئاکارێکی ساکار بو بەسەردا هاتەوەو میوانەکانی زۆر بەخێرهاتن کردو لە پیاوەکانی تورە بو کەبەو گەرمایە بۆ چەك و بەرگی شەڕتان لەبرادەران نەکردۆتەوە. خزمەتکارێك کەبەرگی شەڕیان لێ وەرگری و سوکیان بکا. خان ئەبدال و ئاواڵەکانی خەیاڵێکی دیکەیان بەدڵدا هات. دەسبەجێ لەجێی خۆیان را پەڕین و شیریان هەڵکێشاو چەن شیریان لەئەلیاس خەلیفە داو چەن کەسیان لەخزم و پیاوەکانی کەبێ چەك بون لەنێو خێوەت بریندار کرد. غازیەکانی قەرەداغلو پێیان زانی و بەشیری روتەوە لەخێوەتی

وه ژور كەوتن. ئەلیاس خەلیفەو دوكەس لەخزمانی كوژرابون و چەن كەسیش بریندار بون. رویان لەخان ئەبدال كردو ئەویان بەئاوەڵانەوە لەتوپەت كرد، ئەو روداوە قسەی حەسەن خانی وەراست گێراو كەس متمانەی بەوان نەما. قزلباشی غەزاكەر روبونە شێران و لەسەر كەسەوە نەچون و شێریان تێ نان، هەرەس لەو روش پێشتر هات بوە دەر، چ كورد چ جەلالی كوژرا. چونكە بەردەست بونی ئەو چینە غەددارە وەك ئیمانی ناهومێدی بو. ئەمیرخان و ئاواڵەكانی هێرشی قزلباشیان بۆ دەورەی خێوەتەكەیان دیو را پەڕین و لبادیان كون كردو غازیەكانیان وە بەر تفەنگدا. لەولاشەوە خێوەت گوڵلە باران كرا. بیست سێ كەسیان وەبەر هاتن كوژران. ئەوانی دیكە بەشێری روتەوە دەرپەڕین و بەشەڕكردن بەرێگای نەماندا رابردن. لەشكری رق هەستاو وای دەست بەكوشتار كرد كەئەو كەسانەی شەش مانگ لەوەی پێش هات بونە دەریش دەرباز نەبون، تەرو وشك پێكەوە سوتا، ئەوانی لەقەلاش مابونەوە ئاسەواریان لێ برا، بەكورتی قەزاو قەدەر وای هێنابو ئەو روداوە لەخۆیەوە قەوما، پاداشی نمەك بەحەرامی خۆیان وەرگرت. پاش لێكۆڵینەوە زاندرا كەئەمیرخان و ئاواڵەكانی تەگبیریان كردبو هات بونە سەر ئەوە كەرزگارییان لەدەس قزلباش ئیمكانی نیە. گوت بویان((بەرگی شەری لەبەردەكەین و چەك هەڵدەگرین و دەچینە دەرێ، هەمو ئەمیرەكان لەو كۆڕەدا كۆدەبنەوە، دەستیان لێ دەدەینە شێران، تا لەدەرەوە ئاگادار دەبن جوقەوڕیان لێ دهەرین، ئەگەر توانیمان وە دەركەوین و خۆ رزگاربكەین ئەوە باشە، ئەگەر نەمانتوانی بەس نیە تۆڵەی خۆمان لەپێشدا كردۆتەوەو خوێنی خۆمان ئەستاندەوەو پیاوانە كوژراوین، بۆیە ئەو ئازایەتیە لەخان ئەبدال رویدا لەپێشدا ئەلیاس خەلیفەی كوشت، خودا بۆ خۆی دەزانێ.

پاش ئەم روداوە كورە بچوكەكانی و خاوو خێزانی ئەمیرخان ئەوی مابون، هێنایانن بۆ هۆردوگاو ماڵ و سامانی قەلانشینەكان بەسەر غازییەكاندا دابەش كرا لەحاڵێكدا كەهۆردوی خاوەن شكۆ لەگاو دۆڵی مەراغە بو، ئەوی قەوما بو بە عەرزی پیرۆزی گەیشت. لەسەر فەرمودە چەند رۆژێك گە نجعلی خان بەخۆی و تفەنگچیەكانیەوە لەبن قەلا مانەوەو ئەمیرەكانی دیكە بەلەشكرەوە رویان لەدەرگای خاوەن شكۆی عالەمپەنا كرد، لەچیمەنی قەراچوق گەیینە بارەگای پیرۆز، ولات و سامان و دەسەلاتداری ورمێ بەقبان خانی برای محەمەد بەگی بیگدلی ئەسپێردار. سێ هەزار تومەن زێری نەقدیش بۆ پێداویستیەكانی قەلای دمدم و یارمەتی غازیەكان و پیاوەكانی ئەو دیاری

کرا، فەرمان درا لەسنوری ساروقورغان و گاورود تا سەلماس هەمو ئەمیرو حاکمەکان لەبەر حوکمی ئەو دابن و لەقسەی دەرنەچن، ئەویش بەلەشکرێکی تەیارەوە چو بۆ وێندەرێ و خەریکی ئاوەدان کردنەوەی قەلا بو، گە نجعلی خانیش بەخۆی و تفەنگچیەکانیەوە تێکەڵی هۆردوی گەورە بوەوە))[21].

روداوەکانی گیرانی قەلای دمدم لەناو کوردا بۆتە داستانێکی قارەمانێتی کەبەیتبێژو حیکایەت خوانەکانی کورد بەزیندوێتی پاراستویانە، ئەم چیرۆکە بەچەند جۆرو بەچەند زاراوی جیاواز هۆنراوەتەوەو گێردراوەتەوە، بەلام ناوەرۆکی هەمویان لەئازایەتی و خۆڕاگرتنی جەنگاوەرانی کوردو درندایەتی هێزەکانی عەجەمدا یەك ئەگرنەوە.

بەر لەکورد خۆی، کوردناسانی بێگانە بەیتی دمدمیان تۆمار کردوەو، لەوەش چەندین تێکستی جیاواز ئێستە بەجێ ماون، کەهەریەکێکیان نرخی تایبەتی خۆی هەیە، لەوانە ئەم تێکستەیان کەئۆسکارمان لەسەرەتای چەرخی بیستەم دا لەموکریان لەزمانی ((رەحمان بەکر))ەوە وەری گرتوەو تۆماری کردوە.

نوسەرانی هاوچەرخی کورد بایەخێکی تایبەتیان داوە بەژیاندنەوەی داستانی قارەمانانەی بەرگری دمدم" عەرەبی شەمۆ، لەداستانێکی هونەریداو، مستەفا سالح کەریم لەچیرۆکێکی درێژدا، دایان رشتۆتەوە.

بەیتی دم دم

دڵم راناوەستێ لەبەر ئەوی غەمێ، لەبەر ئەوی ژانێ

بانگێکم وەبەر خولای، ئەوی دیکەم وە بەر پێغەمبەری ئاخر زەمانێ

بانگی دیم وەبەر چاکی گەرمێنێ و لەکوێستانێ

بانگی دیکەم وەبەر پیرسولە یمانی لەبانی

بانگی دیکەم وەبەر سوڵتان سەمەدی ماڵە خۆی دەکرد لەدەشتی ورمێ لەگەڵ کەونە لاجانێ

بانگی دیم وەبەر سوڵتان بایاقوبی ماڵە خۆی دەکرد لەکێوی فەرەنگی بەرامبەر گردی گۆزەگیرانێ

بانگی دیم وەبەر شێخ مارفی ماڵە خۆی دەکرد لەدەشتی مەحمەشەی بەرامبەر بەگردی گورخانی

بانگی دیم وەبەر بەرماڵ سپی لەچومەلانی

بانگی دیم وە بەر خدری زیندەو خدرەلیاسان، نەمرن، سەییاحن" کەس بەمەنزڵیان نازانێ

بانگی دیم وه بەر ئیمام حەسەن و حوسێنی غەریب، مەرقەدیان لەمەشەدو کەربەلایە عەجەم و کلاوڕەشیان دەچنە زیارەتی" دەڵێن: ڕۆژی قیامەتی خولا دەماندات ئیمانی

بانگی دیکەم وەبەر حەزرەتی عەلی ڕۆژی جومعەو جەماعەتان، سوار دەبێ لەدولدولی، دەست دەداتە زۆلفەقاری، دەچێتە خەزای گاورقڕانی

بانگی دیم وەبەر سەوزە پۆشی لەحاجی خۆشی لەترشەکانی

بانگی دیم وەبەر ئەو شۆڕە سوار سوڵتان سەعد وەقاسی، ماڵە خۆی دەکرد لەترۆپکی کوێستانی

کەوم لێ بەجوت ئەنگوتن لەقسقە پانی

کەلم لێ یاغی بو لەچیمەنی هۆزانی

لەبن گوێیانم خۆش دی هاڕەی قالنیە لەگەڵ چریکەی کوتانی

خانم چونە سەر بورجی دمدمی، خۆیان هەڵدەدێرن بەرامبەری بەردی شمشێرخانی دڵی خانی بەبرینە چەند بەبرین برینە، زەینی خۆمدا چیمەنی هۆزانی، چەند شین و نازەنینە، چۆمی باراندیزی دێتە خوارێ، چەند زوڵاڵ و شیرینە، دیواندری، بازار بەتاڵ کەری بو کەس نەماوە، بۆ مەش نامێنێ

خانی برادۆستان گوتیان بەخان ئابدەلی موکرییە: بلا بوت دم برایەکی دایك و بابییە، دەستت بۆ باویمە سەر بالچوغەی شیران، کێلانانت بۆ بەجێ بێڵم، لەبنەبانیی دم دمییە

خەنجەرانت بۆ دەشکێنم جوێ لەنێروییە

شیرانت بۆ دەشکێنم جوێ لەدانزغییە

دەمانچەت بۆ دەشکێنم جوێ لەمیسرییە

تفەنگانت بۆ دەشکێنم، خانی خۆم، جوێ لەوەستا شاقولییە

ڕمبانت بۆ دەشکێنم، خانی خۆم، جوێ لەنەزەرییە

مەتالانت بۆ دەشکێنم، خانی خۆم، جوێ لەکەرگەدەنییە

زرییانت بۆ دەپسێنم، خانی خۆم، جوێ لەداودییە

ئەسپانت بۆ دەپسێنم، خانی خۆم، جوێ لەسەگلاوییە

پیاوانت بۆ دەپسێنم خانی خۆم، جوێ لەسی سالییە

مەگەر ئەو شەڕەکی کردبێ، ڕۆستەمی مازندەرانی، لەبن کێوی دەماوەندی سپی دیوی دەهێنا زەوتی شیرییە

مەگەر ئەو شەڕەکی کردبێ، کورە ئێرانیان بەخوێن سیاوەشییە

دڵی خانی بە برین، چەند بەبرین برینە! بۆت دەچمە گوڵی دمدمی، چ دمدمێکی ڕەنگینە، چۆمی باراندیزی دێتە خوارێ، چەندی زوڵاڵ و شیرینە! لێم بو بەقەسرێکی جندییە خەمخواری دەبریەوە. بلا هەر لەشای هەتتا خونکاری، هەر لەخونکاری هەتا شاهیە. شا بە ئەبدالی گەڕایە، هو لەدمدمی دی دەزگایە، لەئیسپەهانی لێ کرد رایە. شا عەبباس دەڵێ: حەسەن خانە! بلا بکەین تەگبیرو رایانە، بەسەرماندا هات زستانە، زستان چوو رابرد هاوینە زوکە، شوغلم بۆ پێك بێنە، دمدمم لەبوبستێنە، ئەو ساڵ حەوت ساڵە لەمن یاغینە.

دەڵێ: شا! جێی ئاسییە، ئەز نایچۆمی، هیمدادی بۆ دێ لەڕۆمی، دەنشکینی، تێك دەدا کومی، دەنکەن بە بەردی بن گۆمی، خەلقی بەعام دەنکەن لۆمێ.

شا عەباس دەڵێ: حەسەن خانی بەغەرەزە، بەس، بکە قسەی دە نا تەرزە! هەستە لە پێشم رابەزە، لەهیمدادت دەیەم ئەزە، دمدم لەزگی بەغەرەزە

حەسەن خان دەڵێ: شا! بەسم لەسەر بکە نازو ئەرجووان، ئەگەر نەم ئەستان بەوان زوان، ڕەشم بکەن هەردوك رووان، دامنێ لەجێ ماڵی جووان.

مەیتەر ئەسپیان دەرهێنانە، زینیان لە پشتی دەکوتانە، تەدارەك و ناڵبەندانە، چە پەر چو بۆ سەر ئیلانە، بەسەر شارو وڵاتانە، ئەو ئیرات و ئیرەوانە، ڕەشت و کشمیرو گیلانە، بێت لەورمێ لەلاجانە، سندوس بێت و موکریانە، سنە بێ، سننور بێ، کرماشانە، دەرگەزێنە، ڕژدەستانە، هەویزو، شوشتەرو، مەریوانە، سەد هەزار خان و سوڵتانە، پایتەختیان ئیسپەهانە

وە دەرکەوت لەئیسفەهانی، لەقوشەنی، لەتوغیانی، داروبەرد هاتە هەژیانی، تۆز گرتی بەری ئاسمانی، بوە ڕۆژی ئاخر زەمانی

دە قوشەنان کەوت غلووە، لەشکر تیپ تیپ ئاوا بووە، مەنزلێکیان، هات قافلانتووە

لەو کافری دە بە فێڵە، سەری رمبیان دەڵێی بێڵە، لەشکر لەدوی بوو بەخێڵە، مەنزلێکیان، هات ئەردەویلە

کافر داژوین لەمەجیزە، مەلعونە دین ریز بەریزە، مەنزلێکیان، دەشتی تەورێزە

دێ لرفە لرفی بەیداغان، دێ دەنگی زرێ و قولچاغان، مەنزل لەبناو مەراغان

قوشـەن دێ ڕێ بەرییـە، دەڵـێ: خـانی مـوکری لەکوێیـە؟ مـەنزڵێکیان، لەدەشتی خوییـە، لەشکر ئـاژۆای بەمەخسوسی، لـەخانی مـوکری دەپرسـێ، لەشـکر لەدەشـتی سندوسـی، چـەند لەشـکرێکی ئەنگامەیـە. بەقوشـەن و زەمزەمەیە، هات گرتی گەلی دارنەیە(ڕەحمان بەکر)یان لەگەڵ هەیە

جواب چو لەبۆ خانییە، چاکە خۆ بکا قەوییە، عالـەم بـۆ ئـەو بزوتییـە، چاك شەڕێك لەسەر دینییە.

خان دەڵێ: ئەو شا بێ، ئەمنیش خانم، خالەق بێ بە پشـتیوانم، غـوڵامی ڕەوێك شێرانم، قاتلی کوللی شیعانم

ڕۆژێکی بەیانی بەردا، لەشکری شـای هـات لەسـەردا، ڕای پۆشـی بـو، دارو بەردا، هات لەبن دمدمی وردا

دمدمم بـەردی مەیـدانی، لێـی دەن تـۆپی ئیسفەهانی، تـۆز گرتـی بـەری ئاسمانی، مەرد چاتێدا دەگرن مانی، بۆ ڕۆژی ئاخر زەمانی

دمدم بەردی لەنزاری، لێیاندا تۆپی هەوشاری، حـەوت شـەو و ڕۆژان ئـاور باری، دونیای داگرت، بەیەکجاری، خەبەر چو لەبۆ هەوشاری

دمـدمم بـەردی لەبـەردی، لێـی دەن تـۆپی نەبـەردی، تـا ڕۆژی مـەردیو نامەردی

دمدمم بەردێکی زوپە، لێ یاندا تۆپخانەو تۆپە

دمدم بەردێکی پانە، لێ یاندا تۆپو تۆپخانە، قەلاتی پێ بکەن وێرانە

دمدمم بەردێکی مەیـدانی، لێـی دەن تـۆپی لـەکارخانی، کاریتـەی گەییـە هۆزانی

دمدمم بەردی دەبەیە، لێی دەن بەتۆپی کەلەیە، کاریتەی گەییە کوکەیە

خان بە خەزایە مەشغوڵە!

دەمم بەردێکی خڕە، چوار تەڕەفی لێوە بڕە، بەهەشتی بەشیر بکرە

خان بەخەزایە مەشغوڵە!

دمدمم بەردێکی شینە، چـوار زسـتانە، پێـنج هاوینـە، تێیـدا خـانی لـەپ زێڕینە، زەفەریان پێ نەبردینە

وەکیلو وەزیر دەڵێن: خان، ئەوهە کینە؟

خان فەرموی: ئەوە کاروانینە

خان بەخەزایە مەشغوڵە!

خانێك ڕابو لەکوردانـە، کـێ بـو، لەحەمـەد بـەگی لیتانـە، ڕوی ڕەش بـێ لەگەڵ جووانە! لەسەر یەك نیمچون نالانە، زیز بو، چو بۆ نێو ئەوانـە، پێـی

نیشان دان سوله خانه. کێ بو؟ لەکافری بێ ئیمانە، تێیان کرد هاش و دەرمانە، پێی قڕ دەبون موسڵمانە، لەوان بوە ڕۆژی تەنگانە، لەکنیان ئاخرەت زەمانە، چەند گریان ئەو خاتونانە، لێیان تێك چو جێ و مەکانە، خوڵایان بێت پشتیوانە!

خاتونێك دێتە مەیدانێ، لەدڵی خانی دەدا تانێ: لێت حەرام بێ جێی کابانێ، ئاو نییە پێی بکەین شیلانێ

خاتونێك دێ و دەبەزی: ڕەبی، خانە مارت گەزی، لێم ڕەش بون سەرو کەزی

خاتونێك دی بەفەقیری، چۆکی دادەدا لە پێش میری: خان، سەلا لەمنی فەقیری! خان ئاو نیە پێی بکەین هەویری، خان حەیفە، تۆ بێ مودەبیری

خان بەخەزایە مەشغوڵە!

کێ بو؟ لەخانی لەپ زێڕینە، لەشەرافەتی خاتونی شیرینە، بەفرێك باری بەهاوینە، لەشەرافەتی خانی لەپ زێڕینە، حەوت شەوو ڕۆژان بەوێ ژینە

ڕایان وا بو بەهەزاری: سوارکەین خدری برینداری، بە چەپەر بچێ بۆ خزمەت خونکاری

وەزیر وای گوت بە بوێری: چاکە قاقەزی بنێری، قەلاتی بۆ شای بەجێ بێڵی

کێ بو؟ لەخانی جندییە" گوتیە تایفەی خەزاییە، هەرچی هەڵێ قەیدی نییە، هەرچی بمرێ فیداییە، هەرچی بکوژرێ خەزاییە

تایفێك بو، تایفە کافری، گوتیان بەخان: پوچ و ناماقوڵت کرد تا سەرت هەڵدەگرێ" دەس بەشیر دەچین بۆ لەشکری

کێ بو، لەخانی جندییە" دەڵێ: بانگی حەق وەر ئەوێیە، بێ شەریکە، هیچ شەریکی نییە، غەیرەز خوڵا هیچ کەسێ نییە، یا بێ شێخی گەیلانی، شێخ جونیدی بەغدادییە، سوڵتان مەعروفی کەرخییە، بابی فەرخی داودییە، بابی ڕابیعەی عەدەوییە، بابی شەمسی تەورێزییە، شێخ مەحمودی باڵەکییە، عەبدولعەزیزی شنۆییە، شێخ ڕەشی گەرگەروییە

لەمەیدانی شەڕە قەرقەشە، لەجێ ڕاوگان کەوت بو لەشە، خان دەپرسێ: ئەوهە کێیە؟

خان! گورەی ئەسحابە ڕەشە

سوارێك هاتوە ئەسپی شییە، خان دەپرسێ: ئەوهە کێیە؟

خان! ئەوە گورەی پیرۆتی مەرگییە

سوارێك هاتوه بەنادری، بەس نیە چەكان وەرگرێ، خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
خان! ئەوە عەزرەتی خدری
سوارێك هاتوه لەبۆ گەشتی، بەویە سورەتی بەهەشتن، خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
ئەوهە وەیسی ماهی دەشتی
سوارێك هاتوه لەكارخانی، بەویە سورەتی ئیمانی، خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
خان! شێخ عەبدولقادری گەیلانی
سوارێك هاتوه هونەرمەندە، ئەسپابی دەعوایەی رەندە، خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
خان! ئەوهە شاهی نەخشبەندە
سوارێك هاتوه ئەسپی تازە، مل بەقەتلا پر ئەنگازە
خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
خان! ئەوەش سوڵتان سەعدی وەقازە
سەلاح شوران دەست دا چهەان، لەگەڵ سەفی دە مەلەكان، دیت گورەی شێخی بالەكان
خان بەخەزایە مەشغوڵە!
هات عەشەرەی دە موبەشەرە، هەمزەو هەباس و هەیدەرە، لەگەڵ مەقلوبی پەر بەسەرە.
ئالاچی سوڵتان سەمەرە. بابی ئالای نەبیە، حەوت تیپی تێك پەراندییە، خان دەپرسێ: ئەوهە كێیە؟
كورژنی حەزرەتی عەلییە
بابی بەیداغی پێغەمبەری، هەمزە بێ لەگەڵ عومبەری، بێ خالیدی ئیبنی وەلی
خان بەخەزایە مەشغوڵە!
خان دەڵێ: ئەبدال بەگە، رۆڵەی بابی، بەمن دەكەی چاك چاك دەبێ
دەڵێ: بابە، چبكەم، لێرەوارە، دوایی نایێ
با بكەین مەدحی هورمز بەگی، رەبی نەزەری بەچەنگی، لەهەزاری دەبرێ مەرگی

خان ئەبدال و کاکە خانە، حەوت شەوان و حەوت رۆژانە، شەریان دەکرد بەشێرانە. شێران نەیان دی کیلانە، لەش کەوت بون وەکی گردانە، خوێن روی هەروەك جۆگانە، بالچوغەی شێران نەمانە، شەهیدیان کرد کاکە خانە

خان دەڵێ: خانی خەزایی مە، هەتتا لەدنی ئەز بژی مە، بۆ خۆم پەرژینی شەری مە

خان ئاودالّ و کاکە خانە، گرتبویان وەعدەو پەیمانە: دەست هەڵ ناگرن لەو کارانە

بانگم وەبەر میری میران! خان بۆ خۆی دەکا تەگبیران، حەوت پولی دایە بەر شێران

بانگم وەبەر پادشای قودرەتی!

خانیان شەهید کرد بەکوتکی خێوەتی

هاوارو رۆ رۆ دمدمە!

رۆژێکی تاو هەڵاتی، عەجەم دە کاتن غەباتێ، سەبر هەڵدەکشا بۆ بن قەڵاتێ

کوانێ سواری دە نازەنین؟

کێ بو لەئاڵی ئادەمان؟ قەڵاتی هەڵگرت بەزەمان

کێ بو لەئاڵی ئادەمانە؟ قەلاتی هەڵگرت بەزەمانە، حەوت شەو وحەوت رۆژانە، شەری دەکرد

بەتۆپانە، قەڵاتی لەدو نەدانە

کوانێ سواری دە نازەنین؟

کێ بو لەئاڵی بەجەرگە، لەوانی کردوە دەرگە، لەخە نجەری دە منی زەرگە، لەهەزاری دەبرێ مەرگە

هاوارو رۆ رۆ دمدمە!

کێ بو لەخاتون پەروەری، گوتی: کاك ئاڵێ ئەتۆ ماوی ئەتوش هەڵێ

کێ لەبەر کاك ئاڵییە، گوتی: خاتونی، پوچ و ناماقوڵت کردییە، بەشی خۆم خەزا کردییە، شەهیدییان کرد کاك ئالییە

هاوارو رۆرۆ دمدمە!

کێ بو لەخاتونی خانی: قبوڵ ناکەن کافرستانی، خۆمان هەڵدەدێرین لەچل کەوانی

ئەی دمدمی بەردی دەلان! جێگەی خان و خان ئاودەڵان، ئێستا بوی بەمەسکەنی خەرتەلان.

کوانێ سواری دەنازەنین؟[22]

نمونە8:

لگائف الحیل" قەتلو عامی موکری(1019)

تا صارم خان مابو، میرایەتی موکری لەژێر دەستدا بو. قزلباش نەیان توانی ناوچەکەی لێ زەوت بکەن. صارم خان کەمرد، 3 کوڕی لێ بەجێ مان: قاسم، ئیبراهیم، حاجی عومەر، بەڵام هەرسێکیان لەتافی لاویدا مردن، هیچ کامیان جێگەی باوکیان پێ پڕ نەکرایەوە.

لەبرازاکانی صارم خان، ڕۆستەمی کوڕی بابە عومەری کوڕی میر سەیفەدین 3 کوڕی هەبو: شێخ حەیدەر، میر نەزەر، میر خچر. لە پاش کوڕەکانی صارم کاروباری ئەمارەتی موکری بۆ ئەوان مایەوە. ئەوانیش ناوچەکەیان لەناو خۆیاندا دابەش کردو خۆیان هاویشتە ژێر دەسەلاتی شا تهماسبی سەفەوییەوە. لەو هێرشەدا کەئۆردوی عوسمانی، بۆ پشتیوانی لەئەلقاس میرزای برای شا تەهماسب، بۆ سەر ئێرانی کرد، سوڵتان سلێمان، هێزێکی پێکهاتوی لەسوڵتان حسێنی حاکمی ئامێدی و، زەینەل بەگی حاکمی هەکاری و، ئەمیرەکانی برادۆست نارده سەر مەزنەکانی موکری(948)هەر 3 برا لەو شەڕانەدا کوژران.

لەشێخ حەیدەر 2 کوڕ: میرە، حسێن و، لەمیر نەزەر 1کوڕ: بەیرام و، لەمیر خچر 2کوڕ: ئەلغ بەگ، میر حسێن، بەجێ مابون، ئەمانە هەمویان منداڵ بون. پاش گرتنەوەی ناوچەکە سوڵتانی عوسمانی میرایەتی موکری بەمیرە بەگی کوڕی حاجی عومەری کوڕی صارم خان سپارد. ئەویش بەلێوەشاوەیی ماوەی 30 ساڵ لەکاروباری موکریانی بەڕێوە برد. کەمرد مستەفا بەگی لە پاش بەجێ ما.

لەو سەردەمەدا میرە بەگی کوڕی شێخ حەیدەریش گەورە بوبو. بەڵام ئەو دابویە پاڵ تهماسب. دڵسۆزو گوێڕایەڵی ئەو بو تا مردو ئیسماعیلی دوەم جێگەی گرتەوە. میرە بەگ بۆ نوێ کردنەوەی دڵسۆزی چوە قەزوین بۆ لای شا ئیسماعیل شا ڕێزێکی زۆری لێ نا. زۆری پێ نەچو شا ئیسماعیل کوژرا. شا محەمەد خودابەندە لەسەر تەختی شایەتی دانیشت. لەم سەردەمەدا سەرانی قزلباش لەناوخۆیان تێك چوبون، کاروباری دەربار شێوا بو. میرە بەگ لەگەڵ زۆرێ لەئەمیرو حاکمەکانی کوردستان و لورستان و ئەردەڵان چوە ژێر سایەی سوڵتان مرادی عوسمانییەوە(991). میرە بەگ 4 کوڕی هەبو: شێخ حەیدەر، بوادق، حسێن، قاسم، سوڵتان مراد هەر چواری بەسنجەق بەگ دانا بون.

هەر لەو سەردەمەدا میرە بەگ لەگەڵ محەمەد پاشای میری میرانی وان لەلای ورمێوە هێرشیان کردە سەر مەراغەو، قزلباشیان لێ دەرکرد. ؟ ڕەوەی بەناوبانگی شا تهماسبیان تالان کرد. لەسەر ئەوە میرە بەگ کرایە بەگلەربەگی مەراغە بەو مەرجەی لەقزلباش پاکی بکاتەوە. لەم ڕۆژگارەدا سنوری دەسەڵاتی میرەکانی موکری زۆر فراوان بوبو. جگە لەمەراغە، سوڵتان چەند شوێنی تری لەسنجاقەکانی هەولێرو موسڵ پێ سپارد بون.

ناوچەی موکریان، بەهۆی نزیکییەوە لەتەورێزو قەزوین، لەململانێی ڕۆم و عەجەمدا جێگەیەکی تایبەتی هەبو. کاربەدەستانی تورك، ئەگەرچی لەشەرەکانی خۆیاندا کوردیان دژی قزلباش بەکارئەهێنا، بەڵام نەیان ئەهێشت بنەماڵەیەکی دەسەڵاتداری کورد لەو ناوچەیەدا بەهێز بێ.

هێزەکانی عوسمانی تەورێزیان گرت. جەعفەر پاشا وەزیری پارێزگاری ئەوێ بو. کەوتە گێچەڵ بەمیرە بەگ. سنجاقەکانی بابان و موسڵ و هەولێری لێ سەندەوە. سەرەنجام مەراغەشی لێ وەرگرتەوە. میرە بەگ بەناوچە میراتییەکانی باووباپیرانی داکەوت.

شەڕی ڕۆم و عەجەم لە پێوەندی ناو بنەماڵەی میرەکانی ئەوێشدا ڕەنگی دایەوە. ئەوانیش لەناو خۆیاندا لەسەر دەسەڵات کەوتنە ململانێ لەگەڵ یەکتری. دڵسۆزی خۆیان ئەگۆڕی. بەگژ یەکتریدا ئەچون و، پیلانیان لەیەکتری ئەگێڕا. کەخچەر پاشا لەجێگەی جەعفەر پاشا بو بەوالی تەورێز(1002)ئێلە کوردەکانی ئەوێی کرد بەگژ یەکتریدا. مەحمودییەکانی کرد بەگژ موکرییەکانداو بەشەڕی دان. مەزنەکانی موکریش لەناو خۆیاندا کوك نەبون. بوداق خۆی مرد. حسێن، قاسمی برای کوشت. شێخ حەیدەریش لەتۆڵەی خوێنی قاسمدا حسێنی کوشتەوە.

لەئەنجامی ئەو ڕوداوانەدا میرایەتی موکری لاوازو سنورەکەشی تەسك بوەوە. شێخ حەیدەر قەڵای ساروقورغانی لەمەراغا ئاوەدان کرد بوەوە[23].

شا عەباس کەتەورێزو ئازەربایجانی لەعوسمانییەکان گرتەوە. شێخ حەیدەر چوە ژێر ئالای سەفەوییەوە. لەشەڕەکانی قافقازدا بەشدار بو. لەبن قەڵای ئێرەواندا کوژرا.

شا عەباس لەچوارچێوەی ئەو سیاسەتەدا کەبۆ شکاندنی شان و شکۆی ئێلە کوردەکان گرت بوی. دوای ڕاگوێزانی دەیان هەزار خێزانی ئێلە کوردەکانی سەرروی دەریاچەی ورمێ بۆ خوراسان و، داگیرکردنی قەڵای دمدم و، سەرکوت کردنی ئێلەکانی برادۆست. چوە سەر ئێلەکانی موکری و بەوپەڕی دڵڕەقییەوە،

قەتلوعامی کردن. دو کەس لەنوسەرانی ناسراوی ئەو زەمانـە ئـەم روداوەیـان بەدرێژی گێڕاوەتەوە. یەکێکیان مەلا جەلال منجم کە لەبەشی یەکـەمی ئـەم باسـەدا هەنـدێ لەنوسـینەکانی راگـوێزراو. ئـەو مەسـەلەکە بـە((لگائف الحیل))ناو ئەبا. ئەوی تریان ئەسکەندەر بـەگی تورکمـان لـەکتێبی عالـەم ئارای عەباسیدا. هێمن، نوسینەکەی ئەسکەندەر بـەگی وەرگێڕاوەتـە سـەر زاراوەی موکریانی، والێرەدا وەکو خۆی دوبارە ئەی نوسینەوە. ئەسکەندەر بەگ نوسیویێتی:

باسی بەرەو مەراغە چونی شاو

رق هەستانی لەتیرەی موکری و قەتلوعامی ئەو تیرە

عەشیرەتی موکری لە پیڕەوانی ئەم دەوڵەتە و لەسنوری گـاودۆڵی مەراغـە و سندوس و میاندواودا نیشتەجێ بون. لەسەردەمی شای بەهەشتیدا سـەرکردەی ئـەو تـیرە بەدەست ئـەمیرە ناوێکـەوە بـو. پـاش مردنـی شـاو لەسـەر تـەخت دانیشـتنی سـوڵتان محەمـەد پادشـا کەسـوڵتانی رۆم بـو پـە یمانی بـاوك و باپیرانی خۆی هەڵوەشاندەوەو دنیای هێدی و هێمنـی ئـاڵۆزو پەرێشـان کـرد، شەڕ هەڵایسێنە بەدفەرەکانی سنور بازاڕیان گەرم بو. ئەمیرەی نـاوبراو کـەزۆر ساڵان نمەك پەروەردەی ئـەم دەوڵەتـە بـو. رێگـای نمـەك بەحـەرامی و یـاغی بـون و هەڵگەڕانـەوەی گرتـە پێش. لەگـەڵ رۆمیـان رێ کـەوت و دەسـتی کـرد بـەتاڵان و کوشـتار. لەسـندوس و میانـدواو ومەراغـە دا هاتـە سـەر رەوەی (قەراجیوق)کـەرەوەی تایبـەتی حـەزرەتی شـای بەهەشـتی بـو و بەباشـی ناوبانگی بەدنیادا روی بو. ژمارەیەکی زۆری لەرەوەکان و پاسەوانیرەوە کوشت بون و رەوەکەی داگیرکرد بو. هەمیشە لەگەڵ ئەو ئـەمیرو قزلباشـانەی دەبونـە حاکمی مەراغە شەڕو کێشە هەبو. دەمێکیش لەخراپە وکوشتارو بەدیل گرتنی ژن و منداڵ رانەدەوەستا. پاش مردنی ئـەمیرە بـەگ شـێخ حەیـدەر بەدەسـتوری بیگلەربەگی رۆمیان بو بە ئەمیرو لەباوکی زیاتر سەربەخۆیی پەیداکرد.

بەلام لەزەمانی فـەرمانڕەوایی سـوڵتان محەمـەد خـاندا لـەراس جەعفـەر پاشای بیگلەربەگی تەوریز سەرکێشی دەکرد. چەند جار نیزیکانی خۆی نـاردە بارەگای عالەم پەنای پادشای مەزن و پچوکیی خۆی نیشان دەدا. تا شاهەنشا بۆ داگیرکردنی ئازربایجـان چـو. شـێخ حەیـدەر هـات بـۆ ریسـمە مـاچ کـردن و لاواندراوە, حەزرەتی شای پایە بەرزو سێبەری خودا هەڵەکانی پێشوی تـیرەی موکری بەخشی. دەسەلاتی مەراغەو دەوروپشتی کەهەمیشە بەدەست یـەکێك

لەئـەمیرە مەزنـەکانی قزلباشـەوە بـو دا بەشـێخ حەیـدەر. ئـەو لـەبن قـەڵای ئێرەوان وەك لەجێی خۆی باس کراوە کوژرا. خاوەن شکۆ لەبەر هەقناسی جێی باوکیدا بەقوبادخانی کوڕی کەهێشتا منداڵ بو. بەکە یخوداو ردین سپیەکانی عیلی فەرمو تـا کـور گـەورە دەبـێ لەقسـەی دایکـی کەکچـی پیـاو مـاقوڵێکی قزلباش و ژنێکی وشیارو ئاقڵ بو دەرنەچـن. بـۆ ئـەوەی قوبادخـان خـۆ بگـرێ برایەکی شێخ حەیدەر کەناوی ئەمیرخان بەگ بو لـەنێو عیـل هێنـا دەرو جـێ و پایـەی دایـەو کـردی بـەحاکمی گـەرمرود. براکـەی تـری خـان ئەبـدال داوای مەزنایەتـی دەکردو سەری بۆ برازاکەی دانەدەنواندو هێندێك پیاوخراپ و بـەد فەری مورکی لەخۆ هالاند بو. چەند جار لەشکری ناردرا سەرو دەریـان پەڕاند. تـا ئاخری وەك باسکرا پەنای بۆ ئەمیرخانی برادۆست بردو لەکن ئـەو مایـەوە لوتف و دڵسۆزی شاهانە قوبادخانی گرتەوەو سەربەخۆیی تەواوی پەیداکردو هەمو هۆزەکانی موکری بەردەست بو. لەنێو سەرهۆزانی ئەم تیرەدا پیاوی بەراز سروشت و ڕێوی سیفەت هەبون کە لـەڕێگای ڕاسـت دورکـەوت بونـەوەو لەچـۆڵی سەرەرۆییدا گەورە ببون و لەگەڵ قزلباشان کـە لەمەراغـە خـاوەن موڵـك بـون خراپ دەجولانەوەو بەزۆر زەویەکانیان داگیر دەکردن.

قوبادخانیش کە گەیشتێ لەبەرنەزانی و پیسی دەرونـی لەگـەڵ قزلباشـان ڕەفتارێکی نالەباری گرتە پێش. هەرچـەند لـەو چـەند سـاڵەی دوایـیدا زۆر نافەرمانی و ئاکاری دزێو لـەخۆی و لەژێردەسـتەکانی دەبینـدرا و گـەرد لەسـەر دڵی ممبارەکی شاهانە دەنیشت. بەڵام لەبەر بەزەیی و دڵسۆزی تایبەتی خۆی و لە پێش چاوگرتنی خزمەتی شێخ حەیدەر چاوپۆشی لێ دەکرا. تا وای لێ هـات ئاوی لەئاوەڕۆیان دەرکردو سـەرەرۆیی و لاساری لـەڕادە بـردە دەر، هـەر وەکـو سـاڵی ڕابـردو حـوکم کـرا بـو کـەقوبادخان بچـێتە کـن اعتمادالدولـە و لـەداگیرکردنی قـەڵای دمدمـدا لەگـەڵ لەشـکر بەشـداری بکـا، خـۆی لـەو خزمەتەش بواردو نەچو.

لەبەهاریدا کەخاوەن شکۆ خەریك بو بۆ ڕێکخستنی کاروباری ئەو ناوچەیە بـەرەو سـنور بچـێ. قوبـاد خـانیش ناچـارو بـەخۆی و چـەند کـەس. لەدەورو پشتەکانیەوە لەیورت قشلاق بەخزمەت گەیشت، چونکە دڵـی پـاك و روناکی شاهانە لەسەرەرۆیی لاساری ئـەوان گـەردی لێ نیشـت بـو، هاتـە سـەر ئەوە کەئەوان شیاوی لوتف و دڵسۆزی نین و ڕاوەستان لەتـەمێ کردنـی تونـدی ئەوان بەقازانجی دەوڵەت نیەو خراپە و کێشەی پـتری لێ پەیـدا دەبـێ. خـۆی لەتەمێ کردنیان خۆش کرد. بەڵام بەلێزانی و هۆشیاری خۆیـەوە جـاری خـۆی

راگرت و لوتفی لەگەڵ کردن تا گەیشتە مەراغە. قوبادخان و ردێن سپیەکانی موکری لەوە دەترسان شا داوای ڕەوەی قەراجیوق بکاتەوە. بۆیە بەفێڵ ئەسپە باش و هەڵبژاردەکانیان نارده جێگایەکی دوردەست و چەند بارگینی نارەسەنی کوردیان لەوێ هێشتەوە، تا ئەگەر باسی ڕەوە هاتە گۆڕێ ئەوان نیشان بدەن. هەروەها ئاشکرا بو کەهەمیشە لەگەڵ سەردارانی ڕۆمی کەین و بەینیان بوەو خرا پەیان لەگەڵ لێ قەوماو هەژاران کردوەو لەبەر تەعسسوبی مەزەبی زۆریان شیعەکانی مەراغە ئازار داوە. کەوابو دەستی زۆرداران دەبو لەیەخەی هەژاران بکرێتەوە.

بەکورتی لەنێوبردنی ئەو تیرە بەدفەڕو سەرەڕۆیە کە لەموسڵمانی هەر ناوێکیان هەبو ئەرکی سەر ئەستۆی شای داد پەروەر بو, ئاگری ڕق و تورەیی وا لەدڵی خاوێنی شاهانەدا بڵێسەی گرت بو کەتەنیا بەخوێنی ئەو بێ فەڕانە وە کارکەوتنی شێری ئاگربار نەبایە نەدەکوژاوەو دانەدەمرکاوە. لەکاتێکدا کەبارەگای بەرز لەگاودول هەڵی دابوو، ڕۆژێك قوبادخان بەخۆی و سەدو پە نجا کەسەوە رویان لەبارەگای بەرز کرد. ئێوارە وەخت بو گەیشتێ. لەگەڵ چوار کەس لەخزمەکانی بۆ حوزور بانگ کران. کە وە ژور سەرا پەردە کەوت لەسەر فەرمانی شا لەوەختی چەکمە داکەندندا غولامان بێ ئەوەی بێڵن ببزون کوت کوتیان کردن. کەلاکی پیسی ئەوانیان بۆ کوچەی پشت سەرا پەردە راکێشا. بۆ ئەوەی زیانێك لەلایەن ئەو پیاوخرا پانەوە بەغولامان نەگا، فەرمان بەعەلی قولی خانی ئیشك ئاغاسی باشی شاملۆ درا لەبەر دەرکی سەرا پەردە راوەستێ، یەك یەك بانگیان بکا بۆ مەجلیس. کە وە ژور سەرا پەردەی پیرۆز کەوتن دەسبەجێ غولامان بیانکوژن و کەلاکیان باوێژنە کوچەی پشت سەرا پەردە، تا لە پێش چاوان ون بن. تا بیست سی کەس بەو جۆرە کوژران و یەك بەدوای یەکدا فڕێ دران، ئەوانی دەرێ کەمێك دردۆنگ بون. یەکیان کەهاتە ژورێ تەماشای کرد خوێن زۆر رژاوەو قوبادخان و ئەوانیش دیار نین، قیژاندی و دەستیدا خەنجەر محبعلی خانی شاهی سیونی برینداركرد. دوسێ کەس کەبەدوایدا دەهاتن کشانەوەو خەریکی راکردن بون. غولامان و قورچیان تێیان وروکان. هەر لەوێ پارچە پارچەیان کردن. ئەوانی دەرەوە تێ گەیشتن، رایان کردە ئەسپان، هێندێك هەر لەو دەوروبەرە هێندێك لەوەختی راکردندا کوژران و تاقیان لێ بڕا. لەو وەختە بەسامەدا خاوەن شکۆ هاتە دەرو سواری ئەسپی ڕەسەن و خۆشبەز بو روی لەقەڵای گاودول کردو

سەربازانی قزلباش کوشتن و تالانی عەشایری موکرییان پێ ئەسپێردرا. خاوەن شکۆ بەتلیك لەشەو چوبو گەیشتە قەڵای گاودۆڵ.

هێشتا ئەم خەبەرە نەگەیی بوە قەڵاکە لەشکر بەزۆر قەڵا وەربو هەر کەسیان وەگیر کەوت خستیان. علیقلی خان ناردرا بۆ حەوشەیەی دیکە کە لەو نزیکانە بو. پەنجا شەست کەسێکی دەست بەستراوی هێنا دەرگای بەرز. غازیە تۆڵە ئەستێنەکان بەچاو قوچاندنێك هەمویانی ناردنە وڵاتی نەبون. زۆر لەو کەسانەی دەیان هێنان خزمەتکارو پێمەرە دارەکان هەر بەزەبری گۆپاڵ و پاچ و پێمەرە سەرو مێشکیان دەکوتان و دەهارین. ئەسفەندیاربەگی ئاوچی باشی عەرەبکەرلو لەسەر فەرمانی خاوەن شکۆ بەسەررەو ناردرا بۆ گەرمرودو بەفێڵێکی شەرکەرانەوە ئەمیرخانی برای شێخ حەیدەرو ئەو پەنجا کەسەی لەتیرەی موکری کە لەگەڵ ئەو بون بەجارێك کوشت. حسێن سوڵتان برازای شێخ حەیدەرو ئەوانەی لەگەڵ ئەو لەورمێ بون بەدەستی حەسەن خان کوژران.

بەکورتی قەتلی عامی ئەو تیرە بەقەڵەمی تەقدیر لەسەر لاپەرەی رۆژگار نوسرا. ئەو چەند رۆژەی کەشا لەقەلای گاودوڵ ماوە، هەمو رۆژێ دەستە دەستەو پۆل پۆل دەیان هێنان و لەسەریان دەدان. بەهرامی خوێنخۆر تاوێك لەتیغ وەشاندن و خوێن رشتن رانەدەوەستا. هێندێك لەئویماق و ئیبی و ئوریاد کە لەنێو ئەوان مابونەوە. بەو تاوانەی لەنێو تیرەی دژی دەوڵەتدا خۆیان مات کردوەو لەکاتی دەسەلاتی رۆمیاندا نەگەڕاونەوە نێو قزلباش هەمویان کوژران.

بیبرینەوە ئاورگی تیرەی موکری کوژاوەو نیرەوەنەکان هەمو کەوتنە بەر مەودای شیری بەبرشت و ژن و منداڵەکانیشیان بەدیل گیران. پاش چەند رۆژ بلێسەی رقی شاهانە تا رادەیەك دامرکانەوەو شێربەگ ناوێك لەو بنەماڵە کەهەمیشە خۆی بەخزمەتکار دەزانیێ و مەخسود بەگ ناوێك کەبرای ئەو لەریزی ئیشك ئاغاسیانی بارەگای بەرزدا بو، کرانە گەورەو مەزنی موکری و فەرمان درا ئەوانەی لەمەودای شێر رزگار بون و لەکەلێن و پەسیواندا ماونەوە، پەنا بۆ ئەوان بەرن و لەکوشتن و تالان ئەمین بن.

((پاش ئەم روداوە شا چەند رۆژێك لەنێو ئەسپەکانی رەوەدا لەچیمەنی قەراجیوق رای بواردو وڵاتی مەراغەی بەسوڵتان میر مقدم ئەسپارد[24].

4/2 شاە سوڵتان حسێن

نمونە9:

کەللە منار لەسەری کورد(1113)

شاه سوڵتان حسێن(1105-1135)کوڕه گـهورهی شـاه سلێمانی سـهفهوی لـه پاش مردنـی بـاوکی بـو بـه شـا، بهکابڕایـهکی بودهڵـهی دهبـهنگ، بـهڵام بهیهکێ لهههره فاسیدترین شـاههکانی ئێـران ناسـراوه[25] نوسـهری ((رستم التواريخ))لهگێڕانهوهی باسی رابواردنی شادا نوسیوێتی:"

((... نزیکـهی هـهزار کچـۆڵهی صبیحهی جمیلـه، لهعـهر گائفـهو قـهومو قهبیلـه، لهعـهرهبو عهجـهمو تـورکو تاجیـکو دهیلـهم، لهسـهر ڕێوشـوێنی بوکێیو زاوایی بهعهقدو نیکاحو حهبالهی خۆی دهرهێنابو، منداڵو نهوهکانی لهنێرومێ، گهورهو پچوک، بهمهزهنده ئهگهیشتنه ههزار کهس..))[26]

ههر لهستایشی ژوری رابواردنهکهیدا دهڵێ:

((لهو سهرا بهههشت ئاسایهدا، ژورێکی دڵگوشایان دروست کردو جێگایهکی قوڵیان تیا بینا کرد لهههردو لاوه بهرهو خوار، دهمی سهروی حهوت گهزو دهمی خواروی یهك گهزو، لهسهرێ تا خوارێ بهردی مهرمهڕیان دانابو، ئهو ژورهیـان بهزینهتی زۆردروستو رازاند بوهوه، جاربه جارێ ئهو تاقانهی رۆژگـاره خـۆی روت ئـهکردهوه، ژنێکـی مـانگ روی ئهنـدام زێـوینیش خـۆی روت ئـهکردهوه، لهسهرهوهی ئهو شوێنه قوڵهوه روبهڕوی یهك دائهنیشـتن، لنگـی خۆیـان درێـژ ئهکردو، بهئارهزوهوه بـهوردی ئـهیان روانییـه یـهکتریو ئـهخزان، لهسـهرهوه تاخوارێ که بهیهك ئهگهیشتن ئهلفی راست ئهچوه ناو خانهی کافهوه. ئینجـا ئـهو دو تالـبو مهتلوبـه دهسـتیان ئـهکرده ملـی یـهکتریو پـاش دهسـبازیو ماچوموچێکی زۆر... بهو شوێنهیان ئهوت حهزخانه.

سـهرهرای حهزخانـه، شـاه جێگایـهکی تریشـی هـهبو، پێیـان ئـهوت لهززهتخانه ژورێکی خڕی فراوان بو، جاروبار شا لهگهڵ چل پـهنجا ئـافرهتی شـۆخو شـهنگدا ئهچـوه نـاوی، شـا خـۆی بـهڕوتی لهناوهڕاسـتی ژورهکـهدا دائهنیشـتو ژنـهکانیش هـهمویان لهچـواردهوری بـهڕوتی، ههریهکـهیان سهرینێکی ئهخسته ژێر کهمهریهوه، ئهژنۆیان ئهنوشتانهوهو، پێیـان ئهنایـه ژێر کهمهریان، به پشتا پاڵ ئهکهوتن. بۆ ئـهوهی ئـارهزوی شـا ببـزوێنن، هـهر یهکهیان ههوڵی ئهدا سهرنجی شا بۆ خۆی رابکێشێ. شا کهئارهزوی ئهچوه سهر هـهرکامێکیان ئـهوهیانی هـهڵ ئهبـژارد. ئـهو ژورهی ئـهم بهزمـهی تیـا ئـهکرا لهززهتخانه بو...))[27].

لهسهردهمی ئهم شاههدا ئیمپراتۆریی سهفهوی گهیشت بوه دوایین قۆنـاغی داوهشـانو، لهئـهنجامی هێرشـی ئهفغانییـهکاندا، بنهماڵـهی سـهفهوی هـهم شاهێتییان لهدهس داو، ههم بڕانهوه.

قۆناغی نوێی دامەزراوەی ئەمارەتی بابان هاوزەمان بو لەگەڵ لاوازبونی دەسەڵاتی بنەماڵەی سەفەوی‌و، سەرەتای قۆناغێکی پڕ لەنائارامی‌و پشێوی‌و ناکۆکی ناوخۆی خوێناوی‌و هێرشی بێگانە بۆ سەر ئێران.

سلێمان بەبە لەدوا چارەکی سەدەی 11هەمدا کەوتە چەسپاندنی دەسەڵاتی خۆی‌و دەسگرتنەوە بەسەر ملکی باباندا. ئیتر لەو کاتەوە سەرگەورەی ئەم بنەماڵەیە لەلایەن عوسمانیەکانەوە نازناوی((پاشای)) پێ ئەدرا.

بنکەی قەڵەمڕەوی بابان لەسەرەتادا لەدارەشمانە بو کەئەکەوێتە مەڵبەندی پشدەر.

ئەمارەتی بابان لەلای رۆژهەڵات‌و سەرویەوە دراوسێی ئەمارەتی ئەردەڵان بو. والیەکانی ئەردەڵان بەنازناوی((خان))لەلایەن شای ئێرانەوە دائەنران. بنکەی ئەمارەتیان لەسنە بو. هەورامان، مەریوان، بانە، سەقزیان لەژێر دەستدا بوە. روباری سیروان‌و چیاکانی هەورامان، سورێن، سورکێو سنوری جیاکردنەوەیان بوە لەیەکتری.

لەلای رۆژئاوایەوە دراوسێی ئەمارەتی سۆران بو. گەورەکانی سۆران نازناوی((میر))یان بە خۆیان ئەدا. لەلایەن والیەکانی عوسمانی‌یەوە بەنازناوی((بەگ)) ئەناسران. بنکەی ئەمارەتیان ماوەیەك لەهەریرو ماوەیەك لەرەواندوز بو. زێی بچوك سنوری سروشتی بو لەنێوان دەسەڵاتی هەردو ئەمارەتدا. بەڵام زۆر جار پاشاکانی بابان، رانیە، کۆیە، هەریر، ئاڵتون کۆپرییان لەوبەری زێ لەبەر دەستدا بو.

لەلای خواروشیەوە دراوسێی ولایەتی بەغداد بو. هەندێ جار دەسەڵاتی میرەکانی بابان ئەگەیشتە کفری، زەنگاباد، خانەقین، مەندەلی، زەهاو، جەسان، بەدرە.. واتە ئەگەیشتە جەبەل حەمرین.

ملکی بابان هیچ شارێکی تێدا نەبو. هەندێ گوندی گەورەی تێدا بو. خەڵکەکەشی بەشێکی نیشتەجێ‌و بەشێکی کۆچەر بون. کۆچەرەکان بەگشتی رێکخراوی خێڵەکییان هەبو، لەهەندێ شوێن خێڵەکی نەبون.

گەورەترین ئێلی نیشتەجێ، کەرێکخراوی خێڵەکی هەبو، ئێلی نورەدینی بو. لەناوچەی پشدەرو مەرگەدا نزیکەی سەد گوندیان هەبو. لەکاتی پێویستدا هەزار تفەنگچیان پێ کۆئەکرایەوە. لەگەڵ هۆزەکانی سەکر، شینکی، گەلاڵی‌دا هاوپەیمان بون. جگە لە مانەش، لەشارباژێر، ئالان،

سـیوەیل، بـازیـان، قـەرەداخ، شـارەزور، گونـدو ئـاوایی هـەبو، ڕێکخـراوی خێڵەکییان تیّدا نەبو، ئەگەر هەشبوبیّ لاوازو بچوك بوە.

گەورەترین ئێلی ڕەوەندیش ئێلی جـاف بـو. جـاف چـەند هـەزار مـاڵی بـو. چەند تیرەی غەوارەش خۆیان دابوە پاڵیان. جگە لەئێلی جاف، هەنـدیّ هـۆزو تیرەی بچوکی تر کە50 تا 500 ماڵ ئەبون لەبەر فـەرمانی گـەورەی بابـاندا بون لەوانە: شێخ ئیسماعیلی، کەلور، مەندمی، مـەرزینك(بلباس)، تیلـەکۆ، کۆسـتە، هەمەوەنـد، سـۆفیوەند، کەچـەلی، چگنی، زەنـد، کـەروەیی، لـور، سەدانی، گورزەیی[28].

سنوری ڕۆم و عەجەم هەندی لەم ئێل و هۆزو تیرانـەی بەسـەر هـەردو دیـوی سنورا دابەش کرد بو. هەندیّ لەمانە بەشی گـەورەیان کـەوت بونـە لوڕسـتان، کرماشان، ئەردەلان، موکریان.

هێزی پارێزگاری ئەمارەتی بابان لەچەکداری سوارەو پیادەی ئـەم هۆزانـە پێـك ئـەهات، هـەروەها هێـزی شـەڕکەری ئـەمارەت بـۆ بەشـداری کردنـی لەلەشکرکێشیەکانی ئۆردوی عوسمانیدا هەر لەمان کۆئەکرایەوە.

ئەمارەتی بابان لەم سەردەمەدا لەگەشانەوەو پەرەسەندندا بو. کەوت بـوە هـەوڵی چەسـپاندنی سـەربەخۆیی و، فـراوان کردنـی سـنوری قەڵەمرەوەکـەی لە1102دا میرەکانی بەبە، سلێمان و حەسەن، هەڵیان کوتایە سەر کەرکوك، کەئەوسـا نـاوەنـدی ولایـەتی شـارەزور بـو. لـەو شـەڕەدا متصـرفی ئیالـەتی کەرکوك، دلاوەر پاشا، کوژرا. کەرکوك کەوتە ناو سنوری دەسەڵاتی بابانەوە. وەزیـری بەغـداد، حسـێن پاشـای بەمتصـرفی کـەرکوك دانـاو، هێزێکـی لەشەڕکەرانی بەغدا، جزیرە، ئامێـدی بـۆ کـۆکردەوە، فـەرمانی لـەناوبردنی میری بابان و، سەندنەوەی شارەزوریان پیّ درا بو. ئەم هێزە پاش چەند مانگیّ بە سەرنەکەوتویی گەڕایەوە[29].

لەدوای بەستنی پەیمانی زەهاو پێوەندی ئێرانی- عوسمانی ئاسـایی بـو. شـتێکی ئـەوتۆ روی نـەدابو، ئـەم پێوەندییـە بئاڵۆزێنـیّ، یـا ببێتـە هـۆی تێکدانی، لەزەمانی شا سـوڵتان حسێندا دو روداو قـەومان، کەئـەیان تـوانی ببنە هـۆی هەڵگیرسـانەوەی جـەنگ لەبـەینی ئـەم دو دەوڵەتـەدا. بـەلام لاواز بونی هەردولایان ڕێگەی ئەمەی نەدان و کێشەکانیان بەڕێگەی هاوکاری بەلادا خست.

یەکەمیان، شۆڕشی ئێلـە عەرەبـەکانی بەسـرە دژی دەسـەلاتی عوسمـانی. ئەوانە دەسـتیان بەسـەر بەسـرەدا گـرت و، پـاش چـەند تێکهەڵچـونی خۆیـان

هاوێشـتە ژێرسـایەی دەسـەڵاتی شـای ئێرانـەوە. بـەڵام شـا کلیلـی شـارەکەی بەرۆستەم خانی نوێنەریدا لەگەڵ نامەیەکی دۆستانەی پڕ لەچاپلۆسیدا بـو سوڵتانی عوسمانی نارد(1109)[30].

هەر بەو بۆنەیەوە داوای هاوکاری هەردو دەوڵـەتی کردبـو بـۆ بـەرەنگاری‌و سەرکوت کردنی میری بابان.

دوەمیان هێرشی میر سلێمانی بابان بو سـەر مەڵبەنـدی ئـەردەڵان‌و گرتنـی هەندێ لەشارو ناوچەکانی.

شا لەو نامەیەدا کەبو:

((...شەهریاری کیشوەری حزم‌و قار، شاسواری عرسەی گـیرۆدار، سـوڵتانی سوڵتانەکانی جیهان، خاقانی خاقانەکانی زەمان، ناصر الاسلام والمسلمین، قـامع الکفـارو المشـرکین، قارەمـانی ئاووخـاک، سمـی رەسـوڵی رب العـالمین، قائـانی هـەردو ئـەرزو هـەردو دەریـا، خـادم الحـرمین الشـریفین، دوەمـین ئەسکەندەری ژوالقرنین، سێبەری سـایەداری رەحیمـی رحمـان، خاقـانی کـوری خاقان‌و، سوڵتانی کـوری سـوڵتان، مـانگی چـواردەی ئـاسمـانی سـەڵتەنەت‌و، بەسالەت‌و، عەزمەت‌و، جەلالەت‌و، نەجدەت‌و، عەدالەت‌و، عزو شان‌و نصفە وامتنـان: سـوڵتان مسـتەفا خـانی کـوڕی سـوڵتان محەمـەد خـان، نصـر اللـە انصارەو چاعف اقتدارە..))

شـا لـەم نامەیـەدا داسـتانی هەڵگەڕانـەوەی ئێلـە عەرەبـەکانی بەسـرەو، تەنینەوەی بۆ مەڵبەندی حوێزەی ئێران ئەگێڕێتەوە، ئەڵێ گرتنی بەسـرە بـۆ ئەوە نەبو بیخاتە سەر قەڵەمرەوەکەی خۆی، بەڵکو ئەوان لەباتی سوپاییانی عوسمانی ئەو ئەرکەیان ئە نجام داوە، بەئەمانەت لەدەستی والی عەرەبسـتان دایە. وەکو جاران بەملکی سوڵتانی دائەنێن‌و، بەوی ئەسپێرنەوە.. ئینجا دێتە سەر باسی میری بابان، سلێمان‌و نوسیوێتی:

((لەبەرئەوەی سلیمان بەبەی مخـژول العاقبـە، ماوەیـەکی درێـژە، هـەمو رۆژێ شـەڕی نابـەجێ بەحاکمـەکانی سەرسـنورو قەبیلـەکانی کـوردو ئیـل‌و ئەحشامی ئـەم لایـە ئەفرۆشـێ‌و، هانـدەری سیلسـیلەی فەسـادو عنـاد بـوەو، هەندێ لەمەڵبەندەکانی ئەو حاکمانەی سەرسنوری داگیرکردوە، بەرامبەر بەو پارێزەرانـەی لـەو سەرسنورە دانـراون‌و جێبـەجێ کردنـی مەرجـەکانی صلح‌و میساقیان پێ سپێردراوە کرداری خراپ ئەکا.

چـەندین جـار کـردەوە ناشایسـتەکانی ئـەو پێـرەوی زوڵـم‌و بێـدادە بەپاشایانی بەغداد راگەیەنراوە، هەمو جارێ ئەوانیش گفتـی تـەمێ کـردن‌و

چارەکردنی ئەم کارەیان داوە، بەڵام بەهۆی تگمیعو حیلەکانی ئەو رۆژگارە رەشە دەغەلەوە گفتەکانیان بەجێ نەهێناوە.
کەرکوكو ئەو شوێنانەی لە پاشایانو سنجاق بەگەکانی گرت بو لەدەستی ئەودا هێشتویانەتەوە، ئەوەش بۆتە هۆی زیادبونی توغیانی بیابانگەردی وادی خودسەریو خودرایی.
لەوەدا کەئەم خێر ئەندێشو دۆستی صداقت کێشە لەقسەکانی خۆیدا، تیشکی راستی، کالشمس فی وسگ السما، ئەدرەوشێتەوە، ئەوەی کەئەو سەرۆکی شەیتانگەلە بۆ وروژاندنی کەرەستەی فەساد دەری بری بو، نموداری مەوجی سەرابو، ئەو مەلعونە شایستەی بازخواستو سەرکۆنەیە. وە لەو روەوە کەبۆتە مایەی فتنەو فەسادو بەهۆی چاو لێ پۆشینی بەندەگانی ئەو شاهنشا پریامکانەوە، فێری دری بوە.
((لێ بوردونو چاو پۆشینێ لێرە بەدواوە بەرامبەر بەو بکرێ ئەبێتە هۆی نائەمینیو پەشێوانی ئوموری جمهوری ئەنامو هەمو ئەهلی ئیسلام.
ئەگەر لەلایەنی خۆشی هێنی خاقانەوە فەرمانی لازم الامتپال دەربچێ بۆ دانی اهتمامی تەواو بەدەفعی ئەو مادەی وبال ونکالە، کە پیسایی بونی ئەو فیتنە ئەنگێزە لەداوێنی دەوڵەتی ئەبەدمدت بشۆرێو، گەردی ژیانی لەسەر ئاوێنەی پاکی خۆشەویستی بسرێتەوە، ئەبێتە هۆی دامەزرانی بنچینەی اختصاصو باعیسی پتەوبونی بناغەی خۆشەویستی تایبەتی.
هەڵگری نامەی محبەت عنوان، ئیالەتو شوکت پەناه: رۆستەم خان، مەئموری گەیاندنی هەندێ قسەی دۆستانەیە...)) [31] .
مەستورەی کوردستانی بزوتنی سلێمان پاشای بابان بۆ سەر خاکی ئەردەڵانو دوایئتر پێکادانی هێزەکانی عەجەمو بابان بە مجۆرە ئەگێریتەوە:
((لەسەردەمی جلوسی شاە سوڵتان حسێندا کاروباری ئەمارەتی کوردستان(ئەردەڵان)بە محەمەد خانی کوری خەسرەو خانی ئەردەڵان سپێردرا" لەکاتی ئیالەتی ئەودا، سلێمان پاشای بابان بەهۆی زۆریی سوپاو لەشکرو فرەیی زیوو زێر بایی بو، لەشکرێکی سازکرد لەئەستێرە زۆرتر بو. لەولاتەکانی رۆمو ئێراندا کەوتە تالانو راوورِوت، بانگی سەرەرۆییو یاخێتی بەگوێی دانیشتوانی هەردو ولاتدا دا.
سەرەتا بەسوپایەکی لەژمارە بەدەر بەرەنگاری وەزیری بەغداد بوەوە، پاش تێکهەڵچون وەزیر بەتێکشکاوی هەڵات. دوای ئەوە بەنیازی گرتنی کوردستانی ئەردەڵان ئەو سوپا گەورەیەی جوڵاند. دەستی داگیرکردنی بۆ ئەو سنورانە درێژ کردو دەرگای فیتنەو فەسادی کردەوە. هەر لەسەرەتاوە

هەورامان و مەریوان و سەقزیان گرت. تـەمرخان بـەگی کـوری زۆراب سـوڵتانی کوری کەلب عەلی خـانی والی، کـە لەسـەقزو سیاکۆ بـو، هـەروەها ئیـبراهیم بەگی میرئەسکەندەری دەسەلاتداری مەریوانیان کوشت. سـەرە نجام کەهـەواڵی رابون و را پەرینی سلێمان پاشا بەگوێی شا سوڵتان حسێن گەیشت، لـەو روداوە شڵەژا. عەباسقلی خانی قاجـاری بەسـەردار دانـا بەسـوپایەکی زۆرو لەشکری زیاد لەرادەو ژمارە بۆ لـەناوبردنی فیتنـەی سلیمان پاشـا بـۆ یارمـەتی دانـی سوپای ئەردەڵان نارد.

کەمەوکیبی سوپای قزلباش و قشونی ئەردەڵان گەیشتنە مەریوان، سـلێمان پاشا هەنگاوی ئازایەتی و جوامێری بـۆ پێشـەوە نـاو تێکهەڵچـون لـە 9هـەمی مانگی موحەرەم ساڵی 1310(بێگومـان ئـەم سـاڵە هەڵـەی چـاپە)هەنگامەی جەنگی دلێران لەبروسکەی تیـغ و شـریخەی سـەنان گـەرم بـو. لەبەیانییـەوە تـائێواریٚ خەنجەری دلێران کاری لەیەکتری ئەکردو شمشـێری دلاوەران گیـانی ئەکوشت و سەری ئەپەڕاند، هیچ کامیان سەرنەکەوتن. رۆژی دوایـی 10هـەمی مانگی ناوبراو بو، دوبارە هەردولا تەپڵی شەڕیان لیٚداو، ریزیان بەست. وەکو نێـرە شـێر پـەلاماری لەشـکری یـەکترییاندا. سـلێمان پاشـا خـۆی لەپشـتی هێرشەکەوە هاتـە پێشـەوە، پیاوانـەو دلێرانـە کەوتـە شـەڕەوەو، ئازایـەتی نواند، چەندەها سەری سوارانی ناودار بەزۆری بازوی کەوتە سەر ئەرز.

دواییەکەی، چونکە فەتح و زەفەر بەندە بەتەقدیرەوە نەك بەزۆری بـازوی دلێرانــی رۆســتەم ئاســاو، هێــزی شمشــێری شـێرانی پـر هونــەر، شــەماڵی سـەرکەوتن لـەئالای دەوڵـەتی عەباسـقلی خـان هـەڵی کـرد. سـلێمان پاشـاو لەشکرەکەی تێکشکان و بەزین. زۆری سەرکردەکانیان کـوژران و بـەدیل گـیران و بریندار بون و گیران، ئەوانەی لەشیر رزگاریـان بـو بەهـەزار فرتـوفێڵ گیـانی خۆیان دەرباز کرد. خێوەت و بارەگاو ئەموال و ئەسبابی خۆیان بەجیٚ هێشـت و، بەرەو لای رۆم و قوستەنتین رایان کردو هەلاتن.

قاسم سوڵتانی هـەورامی پـاش حەسـانەوە لەماندویـەتی شـەڕو، گـۆرانی هەنگامەی شەر بەخۆشیی بەزم، بەهۆی کۆنە قینەوە لەبنەماڵـەی ئـەردەڵان، سەبارەت بەناپاکی و نادروستی بـاوەڕ، بەسەرداری قزلباش ئەڵیٚ کە: بـەهۆی تعصـبی دراوسـێیەتی و هاومـەزەبی و، بـەهۆی گـویٚ دانـە هاوسـێیەتی و دور بیرکردنـەوە، سـوپای ئـەردەڵان وازی لەرێوشـوێنی دۆسـتایەتی و ئاشـنایەتی لەگەڵ دلێرانی بەبە نەهێناوەو، بەهیچ جۆریٚ بەنیازی جەنگ دەستی شەڕیان لیٚ نەکردونەتـەوەو، لـە پێکادانی ناوونـەنگدا بـەهیچ شـێوەیەك بەشـداری جەنگ نەبون.

عەباسقلی خانی قاجار کەسەردارو بە((زیاد ئوغلی))بەناوبانگ بو، بەدوزمانی قاسم سوڵتان وروژا، لەسەری موسڵمانانی بێ گوناهی سنە کەللە مناریکی دروست کرد، سەری قاسم سوڵتانیشی وەکو بەیداخ بەسەر بەرزایی سەرەکانی ترەوە هەڵ واسی.

((فەرد: هەر کەس چی بچێنێ ئەوە ئەدرویتەوە.))[32].

مێژونوسانی ئەردەلان، ئەڵێن لەو بەزمەدا 1500کەس لەکوردەکانی ئەردەلان کوژراون و، زیاد ئوغلی گردیکی لەکەللەکانیان دروست کردوە، کەلەناو خەڵکدا بەکوڵێن کۆ بەناوبانگ بوە.[33]

وەکو شای ئێران خواست بوی، دەوڵەتی عوسمانی حەسەن پاشا، یەکێ لە پاشا بەتواناکانی کردە وەزیری بەغدادو، ئەرکی سەرکوت کردنی ئێلەکانی کوردو عەرەب و جێگیر کردنی دەسەڵاتی عوسمانی پێ سپێردرا.

هەردو دەوڵەت کەوتنە هاوکاری بۆ لەناوبردنی سلێمان پاشا. حەسەن پاشا خۆی بەقین بو لەسلێمان پاشا، شکاتی شای ئێرانیشی هاتبوە سەر.

لەلایەن عوسمانیەوە حەسەن پاشای وەزیری بەغداد کەوتە سەرکوت کردنی کوردەکانی سنجارو، سۆران و، عەرەبەکانی لای بەسرە.[34]

لەلایەن عەجەمەوە حسێن خانی لور نێردرایە سەر شارەزوور کەوتە تالان و کوشتنی خەڵك. ئێلی بلباسی هەتا ئاکۆو قەندیل راو نا[35].

حەسەن پاشای والی بەغداد، سەرەنجام توانی سلێمان پاشا لەگەڵ 17 بەگی کورد لەدۆستو هاوکارەکانی بەیارمەتی پاشایانی حەلەب و دیاربەکر بکوژێ[36].

بە مجۆرە هەوڵدانی بەبە سلێمان بۆ فراوان کردنی قەڵەمرەوی دەسەڵاتی خۆی و، بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتێکی سەربەخۆ لەنێوان بەرداشی هێزی رۆم و هێزی عەجەمدا شکاو سەری نەگرت.

شا ساڵی 1106 گورگین خانی گورجی، کەمەسیحی بو، بەحاکمی موسڵمانانی قەندەهار دانا. گورگین خان سەرەرای جیاوازی دینی لەگەڵ خەڵکی قەندەهار، زوڵمی زۆری لێ ئەکردن. ماوەی 5 ساڵ لەوێ مایەوە بێ ئەوەی رەفتاری خۆی لەگەڵ خەڵك بگۆرێ، میر وەیسی هوتکی کەیەکێ لەسەرانی ئێلی غلیجائی بو، لەوێوە روی کردە دەرباری سەفەوی لەئەسفەهان، بۆ شکات لەدەس ستەمی گورگین خان. شاو کاربەدەستانی دەربار گوێیان نەدایە گازندەکانی میروەیس. میر وەیس هەم نائومێد بو لەوەی بتوانێ هەلومەرجی گەلەکەی خۆی بەهۆی شاوە باش بکا، هەم تێ گەیشت

لـەوەی کاروبـاری دەربـاری سـەفەوی گەیشـتۆتە ئەو پـەری بۆگـەنی و لاوازی لەوێوە نەگەڕایەوە قەندەهار بەڵکو چو بـۆ حـەج. پـاش حـەج کـردن دوبـارە گەڕایـەوە ئەسـفەهان. سـەرلەنوێ دادی خـۆی و خەڵکەکـەی بـردەوە لای شـاو دەربـار(1112). ئـەم جـارەش کـەڵکی نـەبو. کـەس گـوێی لێ نـەگرت. بەنائومێدی گەڕایەوە قەندەهار.

میر وەیس سەرانی ئێلەکەی کۆکردەوەو، لاوازی دەوڵـەتی سـەفەوی بـۆ رون کردنەوەو، هانی دان بـۆ یـەکگرتن و شـۆڕش. رۆژێکیـان لـەکاتی راودا گـۆرگین خـانی کوشـت(1113) لەماوەیـەکی کـەمدا کاربەدەسـتانی سـەفەوی لەقەندەهار دەرکردو خۆی دەستی بەسەر کاروبـاری وڵاتدا گـرت. شا چـەند جارێ لەشکری ناردە سەریان. بەڵام هەمو جار بەتێکشکاوی ئەگەڕانەوە.

میر وەیس پـاش 8 سـاڵ حـوکمڕانی مـرد(1121). میر عەبـدوڵڵای بـرای جێگەی گرتەوە. عەبدوڵڵا ویستی بچێتە ژێر سایەی دەسەڵاتی سـەفەوییەوە، بەڵام مەزنەکانی ئێلی غلیجائی ملیان بۆ ئەوە نەداو میر مـەحمودی کـوڕی میر وەیسیان لێ هاندا بیکوژێ و جێگـەی بـاوکی بگرێتـەوە. محمـود مـامی کوشت و لەجێگەی ئەو بو بەحاکمی قەندەهار(1122). مەحمود کەبـەوردی ئاگـاداری هەلومەرجی ناوەوەی دەربار بو، کەوتە پێشرەوی. سیسـتانی گـرت. لەرێگـەی کرمـان و یـەزدەوە چـوە سـەر ئەسـفەهان و، گەمارۆیـدا. دوای ئابلوقـەدانێکی درێژو داکەوتنی قاتوقڕی لەناو پایتەختدا، شاو دەستوپێوەندەکانی خۆیـان بەدەستەوەدا. شا بەدەستی خۆی تاجی شاهیتی لەسەری خـۆی داگـرت و کردیـە سـەری مـەحمود(1135). مـەحمود چـوە نـاو ئەسـفەهانەوە شـای لێخـراوی لەیەکێ لەکۆشکەکانیدا بەدەس بەسـەری دانـاو خـۆی لەسـەر تـەختی شـاهی دانیشت. شا نزیکەی 6سـاڵی بـەدەس بەسـەری بەسـەر بـرد. سـەرەنجام ئـەوو هەمو شازادەکانی تری کوشت. بەدەگمەن تاك و تەرایان لێ دەرباز بـو. لەوانـە کوڕێکی شا کەناوی تهماسب بو ئەویش لەلایەن نادرەوە لێخـرا. ئـیتر کۆتـایی بەدەسەڵاتی ئەم بنەماڵەیە هات کەبنچینەی ئێرانی نوێیان دانا بو.

کوژرانی سلێمان پاشای بابان و 17 سەرداری تری کورد ودوایی تر کـوژرانی بەکر بەگی بابان لەلایەن والی بەغدادەوە، لـەروداوەکانی داهـاتودا بـەجۆرێ رەنگـی دایـەوە کـارێکی بڕیـاردەری کـردە سـەر پێکـادانی عوسمـانی- ئەفغانی(1140).

لـەو نەبـەردە گەورەیـەدا کـە 70 تـا80 هـەزار سـوپایی عوسمـانی بەسـەرکردایەتی ئەحمـەد پاشـای کـوڕی حەسـەن پاشـای وەزیـری بەغـداد

لەبەرامبەر 17 هەزار ئەفغانی بەسەرکردایەتی ئەشرەف لەنزیکی هەمەدان رویدا، سوپای عوسمانی دوای ئەوەی 12 هەزار کوشتەیدا بەتێکشکاوی لەبەردەمی سوپای ئەفغانیدا پاشەکشەی کرد، چونکە 20هەزار سواری کورد بەسەرکردایەتی خانە پاشای بابان، کەبالی چەپی سوپای عوسمانی پێك ئەهێنا، بەشداری شەڕ نەبون. هەمو مێژونوسەکان هۆی ئەم هەڵوێستەی سوارەی کورد لەو شەڕە گرنگەدا ئەگێڕنەوە بۆ وەرگرتنی بەرتیل و گفتی بەخشینی پلەو پایە بەسەردارەکانی کورد، پڕو پاگەندەی دینیی مەلاکانی ئەفغانی دەربارەی نامەشروعی شەڕی هاودین و هاومەزەب[37] کەچی کەسیان باسی کاری کوژرانی بەکۆمەڵی سەردارەکانی کوردیان نەکردوە لەلایەن حەسەن پاشای باوکی ئەحمەد پاشاوە، لەسەر دڵسۆزیی و نادڵسۆزییان بۆ تورك.

3-چاخی قاجار

1/3 ئەحمەد خانی مقدم مەراغەیی

نمونە10:

داوی تەزویرو، باپیر ئاغای مەنگوڕ (1198)

ئێلی بلباس کەئێستا لەموکریان و خانە و ئەم دیو و ئەودیوی قەندیل و پشدەرو بیتوێن و شارەزورو گەرمیان و دەشتی هەولێرا دانیشتون.. لێکۆڵینەوەیەکی ئەوتۆیان لەسەر نیە، ئەمیر شەرەفخان لەبارەی بلباسەوە ئەڵێ:

((... ئێلی روژکی، رۆژێکیان 24تیرەی کورد لەشوێنێك بەناوی تاب سەر بەمەڵبەندی خۆیت کۆبونەوەوەو بون بەدوبەش" دوانزە تیرەیان بلباسی و دوانزەکەی تریشیان بەقەوالیسی ناسراون. بلبیس و قەوالیس دو گوندن لەگوندەکانی هەکاری و، بە پێی گێڕانەوەیەك دو هۆزن لەئێلەکانی بابان))[38].

لەسەردەمێکا ئەم ئێلە ئەبێ بوبن بەهێزێکی گەورە لەچوار گۆشەی ورمێ-سەقز، شارەزور- رەواندزدا، چونکە لەروداوەکانی ناوچەکانی موکریان، ئەردەڵان، بابان، سۆراندا بەزۆری ناویان دێتە پێشەوە. چەند جارێ کاربەدەستانی ئێرانی و عوسمانی پێکەوە پەلاماریان ئەدەن و، هەرلایەکیان لەقەڵەمڕەوی خۆیەوە هێرشیان ئەبەنە سەر. لە1125دا لەسەر داوای عەجەم لەدیوی عوسمانییەوە وەزیری بەغداو، لەدیوی ئێرانەوە والی ئەردەڵان لەشکرکێشییەکی گەورەیان کردە سەریان[39].

له1150وەزیری بەغداد جارێکی تر چوه سەریان بۆ راونان و کوشتن و تالان کردنیان، بەبیانوی جەردەیی و رێگرییەوه. شایەتێکی ئەو زەمانە، نوسیویێتی: ((ئەوانە جەردە نەبون، بەڵکو ئەو قسەیە بۆ مەبەستێ بو کەوەزیر ئەوی ویست. ئەگینا ئەوانە شافیعین و خاوەنی غیرەت و حەممییەتی دینیین، زۆریان تەلەبەی عیلم و خاوەنی مزگەوت و گوندن، رێزی میوان ئەگرن. وەزیر ئەی ویست پەلاماریان بدا وتالانیان بکا. ئەو دەسکەوتانەی ویستی دەستی کەوتن))[40].

لەدوای هاتنی ئیلی ئەفشار بۆ ورمێ و دەوروبەری، وەپاش لاوازبونی ئێلەکانی برادۆست، ئیلی بلباس سەری دەرهێناوەو، بۆتە هێزێکی ئەوتۆ لەناوچەکەدا، مەترسییەکی راستەقینەی بو سەر دەسەڵاتی عەجەم لەورمێ و مەراغادا دروست کردەوەو، ئەوانەش هەمیشە لەتەقەلای سەرپێ دانەواندن و لاوازکردن و لەناوبردنی ئیلی بلباسدا بون.

لەکۆتایی سەدەی 13هەمی کۆچیدا، کۆنفدراسیۆنی بلباس لە4 هۆزی سەرەکی پێکهات بو" مەنگوڕ، مامەش، پیران، باڵەك، لەوکاتەدا، بوداق خانی کوڕی شێخ عەلی خانی موکری حاکمی سابڵاخ و، ئەحمەد ئاقای مقدم حاکمی مەراغاو، ئیمام قلی خانی ئەفشار حاکمی ورمێ و، نەجەف قلی خانی دونبولی حاکمی تەورێز بو. هەر لەو ساڵانەدا پشێوی سەرانسەری ئێرانی گرت بووەوه، ململانێ لەنێوان بنەماڵەی زەندو قاجارو، چەند کەسی تر لەناودارانی ئێران لەسەرتەختی شاهێتی ئێران لەوپەڕی توندوتیژی دابو. هێشتا بەلایەکدا نەکەوت بو.

نەجەفقلی خانی دونبولی بەگلەربەگی تەورێز، بەتاوانی راووڕوت حاجی عەلی محەمەد ئاقای مەراغەی کوشت(1190). لەجێگەی ئەو ماوەیەك ئیسماعیل بەگ و ماوەیەکی تر زین العابدین بەگی دانا، کەهەردوکیان لەخزمە نزیکەکانی حاجی عەلی بون. ئەحمەد ئاقای کوڕی حاجی عەلی محەمەد بەهاوکاری سەرانی ئیلی مقدم مەراغەیی و بە پشتیوانی ئەحمەد خانی دونبولی حاکمی خوی برازای نەجەفقلی خان، بووەوه بەحاکمی مەراغە. لەسەردەمێکا سەرانی زەند لەناو خۆیاندا لەسەر دەسەڵات لەململانێدا بون. عەلی مراد خانی زەند ویستی ئەم لەحاکمی بخا، بەڵام ئەحمەد ئاغا گوێی نەدایە فەرمانەکەی ئەوو بەیارمەتی ئیمامقلی خانی ئەفشار، بەگلەربەگی ورمێ، لەشوێنەکەی خۆیا جێگیر بو.

ئەحمەد ئاقـا، دڵسـۆزیو گوێڕایـەڵی تـەواوی بـۆ کاربەدەسـتانی تـەورێز دەرئەبڕی. بەلێوەشاوەییو دڵسـۆزییەوە بـۆ بنەماڵـەی قاجـار، تـوانی ببێتـە یەکێ لە پیاوە گـەورە ناسـراوەکانی سـەردەمی قاجـار. زەینـەب خـانی کچـی، هاوپێخـەفی 17 هـەمی فـە تحعلی شـای قاجـارو کچـێکی تریشـی هاوسـەری محەمەد عەلی میرزا دولتشاهی کوڕی فە تحعلی شا حاکمی کرماشان بو.

ئەحمەد ئاقا لەسۆنگەی کوشتنی بەفێڵی با پیرئاغای مەنگوڕو هەزار کەس لـە پیاوە هەڵبـژاردەکانی ئیلـی بلبـاسدا، نازنـاوی((خـان))و بەگلەربـەگی وەرگرت. نزیکەی 40 ساڵ دەورێکی کاریگەری هەبو لەسـەرکوتکردنی شۆڕشـی هەمو ئێلەکانی کوردا، بەتایبـەتی چـەندین جـار چـوە سـەر هۆزەکـانی ئێلـی بلباسو، کوشتاری بەکۆمەڵی لێ کردنو، سامانو دارایی تاڵان کردن. هەر ئەو لەشکری بابانی، کەچوبون بۆ یارمـەتی دانـی ئیلـی بلبـاس، لەیـەلتیمور تـێ شکانو مەحمود پاشای کوشت(1198). هەروەها بەشدار بو لەسـەرکوتکردنی یـاخی بـونی ئێلـە کوردەکـانی مـاکۆ، خـوی، سـەلماس بەسـەرکردایەتی جەعفەرقلی خان(1214).

ئەحمەد خان یەکێك بو لەسەرکردە ناسراوەکانی هێزەکەی محەمـەد عـەلی میرزای حـاکمی کرماشـان کەچـون بـۆ سـەرکوتکردنی عەبـدولرەحمان پاشـای بابـان(1226). هـەمو ئـەو شـوێنانەی دەسـتی ئـەمو هێزەکـەی پـێ گەیشـت بەقسەی عەبدولرەزاق دونبولی((بەجۆرێ کەوتنـە بـەر کوشـتنو تـاڵان کـردن کەشیرازەی کۆمەڵەکەی عەبدولرەحمان پاشای لەبەریەك هەڵوەشان))[41].

لـەزۆری تێکهەڵچـونەکانی جەنگـەکانی ئێرانـی-روسـیو، ئێرانـی-عوسمانیدا، لەژێر سەرکردایەتی عەباس میرزادا بـەخۆیو هێزەکـانی مقدم مەراغییەوە بەشدار بو. یەکێ بـو لەوانـەی پـاش هـاتنی هەیئـەتی جـەنگی فەرەنسی بۆ ئێران لەدروست کردنی فەوجە نوێیەکانی نیزام پیـادەی ئێـراندا بەشداربو.

شاکاری ئەحمەد خان کوشتنی با پیرئاغای مـەنگوڕو، سـەرکوتکردنی ئیلـی بلباس بو[42].

نوسەری((تاریخ افشار))رووداوەکە بەم جۆرە ئەگێڕێتەوە:

((...لەبەرئەوەی ئیلی بلباسی دانیشتوی ناوچەی لاجانی ورمـێو سـوڵدوز، بەردەوام دەسدرێژییان ئەکردە سەر مەڵبەندەکانی ورمێو مەراغـاو، ئەوەندەی ئەیان توانی لەکوشـتنی خـەڵكو تـاڵان کردنـی مـاڵو کەلوپـەلیان درێخیـان نەئەکرد، ئەحمەد ئاقا بـۆ تـەمێ کـردنو گـوێ راکێشـان، بگـرە بـۆ لەڕیشـە

دەرهێنانی ئەو گایفە گاغیە خسران مالە، هیمەتێکی بەرزی نواند. لەو کاتەدا سەرۆکی ئیلی ناوبراو ناوی باپیر ئاغای مەنگوڕ بو، کە بەزاراوەی خۆیان پێی ئەڵێن مەزن و، بەئازایەتی و سەرکێشی ناوی دەرکردبو. ئەحمەد ئاقا بەناردنی رسل و رسائل لەگەڵ ناوبراو بناغەی دۆستی و ئاشنایەتی دامەزران، وە بەرشتنی دانی زخارف رای کێشایە ناو داوی تزویرەوە. نامەی بۆ باپیر ئاغا نوسی: هەمو دنیا ئەزانێ دوژمنایەتی بەینی من و نەجەف قلی خانی بەگلەربەگی تەورێز تا کوێیە، چونکە ئەو کابرایە، حاجی عەلی محەمەدی باوکی خوالێ خۆش بومی بەغەدرو حیلە کوشت، سەندنی خوێنی باوکیش لەسەر کورەکەی پێویستە، تکام وایە لەگەڵ هەندێ لەئێلەکانی خۆت هەنگاوی یارمەتی دان بهاوێژی و، حەقی دۆستایەتی و دراوسێیەتی بەجێ بهێنی، هەڵبەت لەوەشدا دەسکەوت و تالانی زۆر لەشتومەکی تەورێزو دەورو پشتیتان پێ ئەبڕێ.

باپیری مەنگوڕ بەتەماعی شتومەك فریو درا. لەگەڵ هەزار کەس لەلاوانی ئازاو سوارانی جەنگ ئازمودەی مامەش و مەنگوڕ بەپۆشتەو چەکداری، بو مەراغا چون، ئەحمەد ئاقا بۆ پێشوازی کردنیان لەشار دەرکەوت و، بردنیە ناو شار، لەناو مالەکانی شاردا هەر پێنج کەس و دەکەسیانی لەماڵێك دا دامەزران و، کەلوپەلی پێویستی بۆ ماڵی هەریەکێ لەئاغایانی ئەو تایەفەیە نارد . بەڵام لە پێش هاتنیان دا، تەگبیری کوشتنی ئەوانی لەگەڵ ئەعیان و کوێخایان و سەرانی سوپای مقدم کردبو. بەجۆرێ کەهەر چەند کەسێك لەوانە لەماڵی هەرکەس کەمیوان بن، خاوەنی ئەو ماڵە لەکاتی دانراودا کەدەنگی تفەنگێکی بیست میوانەکانی خۆی لەکاتی خەودا بکوژێ و رەوانەی دیاری عەدەم یان بکات. لەکاتی دیاریکراودا لەنیوەشەودا خاوەن ماڵەکان کەبۆ کارەکە بێداربون، بەبیستنی دەنگی تفەنگ بەجارێك دایان بەسەریان داو، رەوانەی دیاری عەدەمیان کردن، بەجۆرێ کە لەوهەزار کەسە یەکێ بەزیندویەتی دەرباز نەبو.

بۆ بەیانی سەلکی مە نحوسی ئەوانەیان بردە بەر چاوی ئەحمەد ئاقاو، لاشەی مەزنەکەیان- باپیر ئاغا بەدەروازەی شارا هەڵواسی و کردیان بە پەنگ بو سەیر کەران.

هێشتا ئەم دەنگوباسە بڵاونەبو بوەوە دەمەوبەیانی، بەئامادەیی تەواوەوە، بەغار هەڵی کوتایە سەر لاجان، ئەشرار غافڵگیر کران، ماڵ و کەلوپەلی تالان کردن و بەدەسکەوتێکی زۆرەوە گەڕایەوە. وەختێ ئەم مەسەلە

ترسناكە لەئيلى بلباس قـەوما، ئەشـرار لەترسـى ئـەوەى نـەوەكو ئـەم بـەلا ناگەهانە بگاتە سەر ئـەوانيش، تێكـرا سـوێنديان بـۆ يـەكترى خـواردو يـەك كەوتن. كەبۆ تۆڵەى خوێنى با پير ئاغا هێرش بكەنە سەر مەڵبەندى مەراغا، تۆڵـەى ئـەوە بكەنـەوە كـەروى داوە. ئەحمـەد ئاقـا لەبيسـتنى ئـەم پيلانـەى ئەشرار پەشۆكا. ناچار پێشدەستى كرد لە پـەلامار دانيـان، لـەكاتێكا ئـەوان لەشارى سابلاخى موكريان بون، لـەناكاو لـەئاوى جەغـەتوو تەتـەهو بۆيـان پەرييەوە، هەڵى كوتايە سەريان، لەحاڵێكا ئەوانە بێ ئاگا بون لـەم كـارە، كۆمەڵەكەيان پەرەوازە بو، ئازايەتى مەردانى مقدم زيـادى كـردو، ريزەكـانى ئەشرار شڵەژا، سەرەنجام نەيان ئەزانى بۆ چارەى ئەم كارەسـاتە چـى بكـەن، مەگـەر ئـەوەى پـەنايان بـۆ پاشـاى قەراچۆران(مەبەسـتى پاشـاى بابانـە لەقەلاچوالان)، هەروەها عەريزەيەكيشيان بۆ عليمراد خانى زەنـد، كـە لـەو رۆژانـەدا سـوڵتانى فـارس و عـيراق بـو، نوسـى. لـەوێوە لەسـەر داواى ئەوانـە حوكمێـك دەرچـو" كەمـەحمود پاشـاى قەراچـۆران يارمـەتى كوردەكـان بـدا، كەلوپەلى تالآن كراوى ئەميرەكانى بلباس لەئەحمەد ئاقاى حـاكمى مـەراغا بسـێنێتەوە، ئەحمـەد ئاقـا لەحكومـەتى مـەراغا لابـداتو، بـوداق خـانى سابلاخى موكرى لەجێگەى ئەو بكاتە حوكمران.

كاتێ ئەم هەوالآنە بەگوێى ئەحمەد ئاقا گەيشت، لەرێگەى رسـل و رسـائل ەوە داواى يارمـەتى لەئـەمامقلى خـانى بەگلەربـەگى ورمـێ و ئەحمـەد خـانى دونبولى حـاكمى خـوى كـرد. بەيارمـەتى ئامـادەيى ئەفشـارو دونبـولى بەسـەر مـەحمود پاشـادا زاڵ بـو. لەبـەر ئـەوەى مـەحمود پاشـا لـەو شـەڕەدا گوللـەى تفەنگى پێكا بوى، برينەكەى كـارى بـو، مـرد. بـە پێى قسـەيەك ئـەم روداوە لەساڵى 1198بوە. پاش ئەم روداوانە ئەحمەد ئاقا بە پێى گێرانەوەى گلشن التـواريخ چـۆتە ورمـێ، لەئـەمامقلى خـانى بەگلەربـەگى ئەفشـار... نازنـاوو حوكمى خانى وەرگرتو، ئيتر بەئەحمەد خانى مقدم ئەناسرا))[43].

بەيتبێژێكى موكريان ئـەم روداوەى هۆنيوەتـەوە، ئۆسـكارمان لەسـەرەتاى ئەم سەدەيەدا تۆمارى كردوە.

بەيتى با پيراغاى مەنگوڕ

گوێڕادێرنى ديوانە! گوێو لە من بێ دێوانە!

3 شەوو 3 رۆژانە، بۆ و بکەم مەدحی شیرانە. دۆلابی موکریانە. قاقەز چو بۆ عیلانە. بێ رەشەی رەسوڵ ئاغانە، لەگەڵ حەمەدی شینانە، رابەریان ئەورەحمانە، چۆڵیان کرد، باگردانە. بەعیززەتی سوبحانی، سبحەی لەگەڵ بەیانی، لەشکری با پیرخانی، رەنگ وەزیری رومیانی ، سواربو لەباگردانی. مەنگوری دەمی وەجاغی، پیاوبون لەسابلاغی، تەدارەك بۆ مەراغی. بۆ مەراغەی رەوانە. 3 شەم سەری هەموانە بە3 شەموی پڕ هونەر، باپیراغای پڕ جگەر، بدا خانی بۆ دەستەبەر، لەسابلاغی چوبوە دەر، دەڵێ: ((هیچ پەرچێ نایەتە بەر))

خالەق! ساحێب سەفایە، پەرچی دەوێ دنیایە، بەئومێدی ئەو خولایە، لێیاندا دەهۆڵ و زورنایە، ئەسپیان هاتە سەمایە، زۆرخۆشن بۆ دەعوایە، هومێد رەسوڵلایە،((ئەو کارە وا پێك نایە!)).

هات، گەییە فەخرەقایە. لێیاندا دەهۆڵ و زورنایە. حەوسەد کەسی راگیرایە. زەوقی باپیرا غایە. لێدەن لەتەپڵی شایە. شوکر بۆ خولایە. مەکوژن سەیدو مەلایە! قورعانیان دەسینگی دایە!

هات، گەییە خاتون باغی. باپیراغای قوچاغی، لەگەڵ خانی سابلاغی. سەیری کەیف و دەماغی، چو لەعەجەمی یاغی.

باپیراغای خاڵ لەرو، بەرۆژی سێ شەمو چو، عامی خەلقی چو لەدو، چاویان لێ کرد بەفەندی، هات، گەییە وەکیل کەندی، حەوسەد سواری لەرەندی.

سبحەینێ چێشتەنگاوە، قاسیدیان دەگێراوە، چی ماوە دەنگیان داوە، قوشەن نەبوە تەواوە، تەگبیریان لێ رونراوە، سبحەینێ بەیانی داوە، هەر بزوت و نوسراوە، دو عەشیرەتی ماوە.

ئەغلەب رمب نەزەرییە، یەك لەسەتی کەم نیە. بزانن مەسلەحەت چیە.((بێ تیپی مەرنەکەنان؟))بۆیەی عالەم راچەنان

بەعەقڵم راچەنانە، مەقسودیان گۆڕانە، سولە یمان بەخۆو بەبرانە، رایان کردە جلیتانە، مەسلەحەتی هەموانە: ((بچین بۆ سەر عەجەمانە، رابەرن بداخانە، مەراغەی بکەین وێرانە، بێن رونیشین لێرانە، مودەبیر کاك سولە یمانە، چونکە گەورەی عیلانە، چ دەفەرموی گیانە؟ ئێرە دەبێ وێرانە؟ مارەیان بکەین ژنانە؟ ئیدی، چلونە سەوزیخانە؟)).

هـۆی سـوله یمانی خـەزاڵی! ئـەوەی ڕۆسـتەمی زاڵـی، حـەوت قوببـەی لەمەتاڵی، پێم ئـەڵێن ئـەتۆ منـداڵی! لـەجلیی ئـەکرد خـاڵی، وەك هـەوران بەگەوالی، دەکوژم ماڵ و تفالی، درەنگە ڕێی مەکەن خاڵی.

گەییبە، ئەڵڵاهو ئەکبەری

لینگیدا پێش خانی بەموشتەری، دەڵێم: ((خانە ئەتۆ کوێندەری، نۆ سەد سواری بەدەفتەری)).

دەڵێم((خانە، لەروحیم بویە موشتەری، لەبۆ مەراغین بەری))

بۆ مەراغەی بردە خوار

یابینای پەروەردگار! بەزار خۆشە نۆ سەد سوار، هـەم ڕۆحمبـەرو جـەببار، ئیزراییل بو جلودار، بۆ مەراغەی بردە خوار

بۆ مەراغەی راکشـان، ورشـە ورشـی کەمبـەران، بینـی میشـك و عەنبـەران، فەندی پەیاغ بە سەران، قەت نابێ گوزەران

قەت ناتبی گوزەرانە، عەجەم زۆر بێ ئیمانـە، لـێن تێـك دەدەن مەکانـە، سەرن دەبرن لێرانە، خدراغای نەوجووانە، چوە سەر خانی بەرمبانە: ((بابـە لێدەم ئامانە!))

با پیر دەڵێت: ((کاکە! کەس ئەوی مەسلەحەی ناکا. بداغم لەگـەڵ پاکـە، هـیچ دەهویـەن لێ ناکـا، تـەگبیران بکـەین چـاکە، جێگاکـەن زۆر غەمناکـە، عەجەم یەکجار هیلاکە))

((عەجـەم هـیلاك و زۆرزانە))چـوە سـەر جـانی بەرمبانـە، دەڵـێ: ((بابـە لێدەم ئامانە!)).

بـانگم وە بـەر پادشـای لـەژور، خـان نـاردنی دور لـەدور، بلبـاس هـاتن بەجەمبور، رانك رەشی چەکمەسور، خان ناردنی بەحوجەتە، بلباسان تالحە و بەختە.

بەسـیی رەختـی دە زەردا، کاکـە رەشـی نامـەردا، هاتـە خـوارێ لەسـەردا، ئیمانی پێ بو هەردا

مەنگوری دە رمب جولانە، چاویان کەوت بەزیرانە، وە ژور کەوتن یەکانـە، چەند شیوی پر دەرمانـە! چـەند شیشـە و شـەرابە! عەجـەم بـون بەجەللابـە، موکری بون بەقەسابە، هیچ کەس والی دەر نابـا، چـلۆن دەبـێ ئـەو حیسـابە، هەموی مەستی شەرابە، وای لێ دەرنابا کەسە

خالەق! تۆی فەریادرەسە، مەگەر بەهەرەوەزە، بداخان لێی بو قەزا، رێکی دەدان بەخەزا. تایفەی خان با پیری، رێکی دەدان بەشیری، بو بەخانەبگیری، ئیسلام قڕ بو بەشیری

بەشیری قڕبو ئیسلام، تێیاندا بۆ قەتلوعام، قەتلوعامیان تێدا بو

سولەیمان بەخۆو بەبرانە، دەردەچو لەدەربانە، ئەگەر لەدەربان دەرچو، چوارو پێنجی کەوتە دو، خەلاس بونی، بۆ نەبو

بۆی نەبو خەلاس بونە، لەو کافری دە مەلعونە، بەو رمبی دەسی سونە، بەداسی کەرەنتونە، هەروەك گەنمیان دەدرونە

هەروەك گەنم و سوالە، دە خوێنیدا شەلالە، بلباس حاڵت بێ حاڵە! لەولای بێ شیرە خرە تۆپییان لێدا بەگوڕە، حەوتی لێ بون بەورە، دەنگی لەعەرزی برا.

ئافەریم وەستای خەرات! دەست بەخەنجەری دەدات، حەوت ماڵی کردن بەرباد

وەستا عوزیری هەندو، خەنجەری شام و تەشو، لەبەرگەڕەکیدا چو، یەکێ لێ خەلاس نەبو

هۆیە وەستا عوزیریا حەوت ماڵ بە وەجاغ کوێری، هەر یەکێکیان دەبوێرێ، ئاوێتی جەزاییری، دابوی لەتەپڵی سەری، ئەویشی کرد بێ بەری

کوا مەرزینگ؟ کوا ئومەربل؟ شۆڕە لاوی شل و مل، لەکولانان بونە جل

بونە جل لەکۆلانان، لەشی دەوان نەوجەوانان، کەوتبون لەکولانان. لەکۆڵان و کەناران، لەشی دەشۆڕە سواران، وەك بژانگی دە داران، سەریان گەییە حەساران، لەحەساری دەوامگرد، لەبلباسی دەوا خورت، لەش و کەلەش بونە پرد، عەجەم بەسەردا رابرد.

هەر کەس میوانی خۆی کوشت

بەدەهۆڵ و زوڕنا هاتنە سەر باپیراغای، جا باپیراغا لەبداخانی پرسی:

لەباپیراغای جندییە لەبداخانی پرسییە: خان، ئەو قولە قولە چیە؟

دەڵێ: ((یا پیری شوگاییە، ئەوە دەهۆڵ و زوڕناو شاییە، ئەوە پیشەی ترکییە، زەوقە لەبۆ خەلقییە.

رۆژێکی لەرۆژئاوایە، خان باپیر لەسەرایە، ئاوری تۆپخانە یان دایە، زەلیل باپیراغایە، لیرەی هیچ بۆ پێك نایە" خدری شۆڕیان هەلێناوە، لە پێش بابی راگیراوە. حەمە سور بەچەلەنگی، هەلیان ئەشکاوتە سینگی، کوڕ لەسەر سینگی بابی، لێیاندا بە جەللابی((تو قەت موسلمان نابی!))

سبحەینێ ئەلەسەحەر، کوێتو بوزو سەقەر، لەخاویان هێنا دەر.((لێی کەن زینی موحتەبەر، توندی بکێشن تەنگو بەر!)) پێی نا لەرکێفی کەوتە سەر.((سوار ببێ پەپاغ بەسەر! پەپاغ بەسەر سوار بێ، خێڵی فەقیر هەژار بێ، موکری هەروا داغدار بێ، هەر هاوارو لێدان بێ))

هەر هاوارو لێدانە، بێ سەردارو خێزانە، دەڵێی: مەڕی بێ شوانە، پەخش بون لەزەوییانە، دۆلابی بەگزادانە، سەرکردەی موکریانە، خراب بون ئەو کارانە، بەقڕی دان موسڵمانە، یەکیان نەمان ئەوانە، هومێد بوداغ سوڵتانە، قبوڵ نەکا لەوانە، بوچ بێ دینی غەیانە، وای کرد بو عەجەمانە؟ پێیان نەکا موتمانە، غەلیزن ئەو سەگانە. نەمرە ئەو بداخانە؟ ناترسێ لەگۆڕخانە؟ چییان کردبو بەستەزمانە؟ ماڵی خۆی کرد وێرانە، کەسی نەهێشت لەعیلانە. ڕەببی سەد جار شوکرانە، چونکە پێشکار شەیتانە، دەست هەڵگرێ لەو کارانە

هاتو، گەبیە کارێزی، منداڵی پڕ بەئامێزی ئیخسیر چونە تەورێزی

هاتو، گەبیە دەریازی، مەحبوبیان بژارد لەرێزی

هاتە خوار لەلاچینی، لەت بێ لەنیوی زینی، لەبلباس، بەقینی

برایم ئاغا بێ لەسەردا، تاقە سوارەی بێ گەردە، خێزانی دیکدی وەردا

دیکدی وەردا خێزانە، حەسەنی بەکر ئاغانە، میردە ڕۆژی تەنگانە، بەری هەڵنەدا گورانە

مەلا ڕەسوڵ بێ فەرە، دە پێش بداغی گەرا: ((خانە بەسێ بێ ئەو شەڕە! ئیسلام هەموی وەرگەرا))

-ئیسلام پاك وەرگەڕاوە، هەتتا سیلمیی هەڵناوە، تا سلیمو بەیتاسی، ئیخسیر، بەسی عەبباسی

بەسی عەبباسی ئیخسیر، زینی ڕۆمیانو بارگیر، لەسەری بو رمبو شیر، بداخانی جیهانگیر

بداخان بۆ لەدوایی، هەزار مەری شوگایی، هەر هەرزانە، خۆرایی، دەیاندا مەرو شایی بزنێك بینی دو کارە لەموی بکرێ دەوارە، بەهای بزنێم دو پارە

هەزار گای بێ جوت بەندە، قیمەتی گای، خولابەندە، بلباسان کاریان گەندە

لەبلباسی گردو مرد. خزمەتی خانیان نەکرد. بۆیە بەدیان بۆ رابرد. خان عەرزی شای لەوان کرد. بۆیە یان تەگبیر لێ کرد خان گوتی: ((خزمەت بەگەرمینیان کرد))بۆیە پاکی برد قڕی کرد.

قری کرد لەزەمانی، بنۆرە تەگبیری خانی. وا گوزەران دەزانێ، ئەمینی دەوڵەتانی. بلباس زۆر بهەستە زمانی خزمەتو نەکرد بەخانی، بۆ خوو پەیدا کرد غەیانی

تایفەی بوداغ سوڵتانی، لەکن پادشای رەوانی

مەنگور زۆر بەستەزمانی. بەستەزمانی بێ شومار، نەیان دا خەرجو بێگار، خانیان لێ بو دەعوا کار، هاتنە پێش پیادەو سوار: ((مالیاتی نادەین چ جار))وای گوت با پیری نازدار: ((بۆ خۆم دەبمە حاکمی شار، خانی دەردەکەم ئەوجار، خانی دەردەکەم یەقین، بۆ خۆم دەبمە جێ نشین، دەڵێم بەگزادە چ نین)).

ئەگەر ئەو قسە هات، رابرد، خان رونیشت تەگبیری کرد، قسەی خۆیان پاك یەك کرد، عەرزی پادشایان دەکرد. پادشا لەوانی قبوڵ کرد. بداخانی گردو خورد، مانگێکی دی سەبری کرد، پاك مەنگوری وەخر کرد، سەرتا پای خەلات دەکرد. بداخان گوتی: ((بمێنم با پیر ئەمنت دەزبینم، سابلاغیت بۆ دەستێنم، با پیر مەبە ئینتیزار، دەبێ ببیە حاکمی شار، لەبەرم هەیە یەك کار.کارم هەیە لەوێندەری، جاری دەنێرم چە پەری چە پەرێکی بەرەوان، بۆ کن پاشای بەدڵو جان، مەراغەی بکەم وێران، پادشای دەکەم بە خودان، بۆ خۆت ببە ئاغای هەمووان)).

لەمەنگوری گردو مرد، قسەی خانیان قبوڵ کرد، بەحەوتوێکی پاکی وەخر کرد، بە سابڵاغی تەگبیر کرد.

((گوێو لەمن بێ گەلی جەماعەتی کەس بە بەگزادان هەڵنەخەڵەتێ!))[44].

2/3 عەسکەر خانی ئەفشار

نمونە11:

کەمەندی تەدبیر" ئیسماعیل ئاغای شوکاك(1235)

عەسکەر خان بەگلەربەگی ئیلی ئەفشارو سەردەمێك حاکمی ورمێ بو، یەکی بوو لەنۆکەرە دڵسۆزە نزیکەکانی عەباس میرزاو، لەجەنگی ئێرانی-روسیدا(1220)یەکێ لەسەرکردەکانی هێزەکانی بو. لەدوای هاتنی دەستەی نوێنەرایەتی فەرەنسی بەسەرۆکایەتی گاردان بۆ ئێران، بۆ جێبەجێ کردنی پێکهاتنی فەرەنسی- ئێرانی فیتکن شتاین(1225: 1807)و نوێ کردنەوەی هێزە چەکدارەکانی ئێران، عەسکەر خان کەئەوسا یەکێ لە پیاوە ناسراوەکانی ئێران بو، جگەلەوەی بەشداری دروستکردنی فەوجەکانی پیادەی نیزامی ئازەربایجان بو، لەلایەن فتحعلی شاهی قاجارەوە کرایە دوەمین

سەفیری دەربارەی قاجار لەلای ناپلیۆنی ئیمپراتۆری فەرەنسە(1222-1226).
عەسکەر خان لەگەڵ خۆی بایی پەنجا هەزار تومان دیاری بۆ پاریس بردبو، پاش ئەوەی 4 ساڵ لە پاریس مایەوە بێ ئەوەی بەهیچ ئەنجامێکی باش بکا، بە10هەزار تمەن قەرزەوە گەڕایەوە، ئەو قەرزەی لەسەری کەڵەکە بوبو، ئەیویست لەتالآن کردنی خەڵکی کوردستان بیبژێرێ. لە پاش گەڕانەوەی عەباس میرزا کردی بەحاکمی ورمێ، هەندی سەرچاوە ئەڵێن عەسکەر خان یەکێ بوە لەدامەزرێنەرانی کۆڕی فەرمانسونەری لەئێران[45].
ئێلی شوکاك، کە پێك ئەهات لەچەند تیرەیەك، لەناوچەکانی سنوری ئێران- عوسمانیدا ئەژیان، کاربەدەستانی عەجەم توانی بویان ئەم ئێلە بهێننە ژێر باری فەرمانبەرییەوە، شەرکەرانی شوکاك لەریزی شەرکەرانی عەجەم دا بەشداری لەشکرکێشییەکانی عەباس میرزاو، سەرکردە سوپاییەکانی تری عەجەم ئەبون" هەم بۆ سەرکوتکردنی ئێلە کوردەکانی وەکو بلباس و زەرزاو، هێزەکانی میری سۆران لەسیدەکان.[46] هەم بۆ بەشداری لەجەنگەکانی روسیاو عوسمانیدا جگە لەوەش ژنوژنخوازییان کەوت بوە بەینەوە لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوانە هیچی دادی نەدان، میرزا رەشید باسی سەرپێچی کردنی ئیسماعیل ئاغای شکەفتی سەرخێڵی شوکاك و، کوشتنی بەدەستی عبدالصمد خان، بەم جۆرە ئەگێرێتەوە:
((رونکردنەوەی ئەم باسە وایە، ئیسماعیل ئاغای کوری میرزا ئاغای سەرخێڵی ئیلی شکەفتی لەسەر لوتکەی شاخی بنابی نازلو قەڵایەکی قایمی دروست کرد، ئەندەرون و بیرون و دو دژی پتەوی تیابو. ئەم کابرایە وەختی خۆی لەشەرەکانی نێوان دەوڵەتەکانی ئێران و عوسمانیدا لە پای ئاوزەنگی نائب السلگنهدا خزمەتی دیاری کردبو. بوبوە جێگەی دڵنەوایی کردنی شاهانە. بەشێنەیی کاری ئەو بەرز بوەوە، دەسەلاتی گەیشتە هەمو ئێل و هۆزەکانی ورمێ، لەگەڵ ئەوەشدا، بە پێی فەرمانی دیوان، ئەبو یەکێ بێ لەژێردەستەکانی حسێنقلی خانی بەگلەربەگ. سەبارەت بەوەی شەرارەت و جەسارەتی سروشتیی هەندێ لەم جۆرە کەسانە، جاروبار ئەبوە هۆی یاخی بون لەگوێڕایەڵی فەرمانەکانی بەگلەربەگی پایەبەرز، توشی تەمێ کردن و گوێ راکێشانی توند ئەبو. لەوەختی خۆیدا بۆ دامەزراندنی بناغەی پەیوەندی و نوێ کردنەوەی رێوشوێنەکانی گوێڕایەڵی کچۆڵەیەکی خۆی لەفرج الله خانی کوڕە گەورەی عەسکەرخان مارە کردبو.

لەو حەلە بەدواوە، لەسایەی دەربڕین و دڵنیایی خزمایەتییەوە لەگەڵ عەسکەر خان و سەختیی ئەو قەڵایەی پێشتر باسی کرا، سەر لەنوێ کەوتەوە هەڵگەڕانەوەو یاخی بون، ڕێگەی هاتوچۆی خەڵکی بڕی، کەلوپەل و بەربومی چەن ئاوایییەکی دەوری قەڵاکەی تالان کرد.

کەهەواڵی یاخی بون و هەڵگەڕانەوەی ئیسماعیل ئاغا گەیشتە بەگلەربەگ، سەرەتا هەر بۆ بیانوبڕین و تێگەیاندن و لەبەرچاوگرتنی خزمایەتی ئەو لەگەڵ عەسکەرخان، عبدالصمد خانی لەگەڵ عەلی سوڵتانی ریش سپی هۆزی کەلوڕو چەند کەسێکی لەکارکەرانی باوەڕپێکراو، مەئمور رەوانەی قەڵا فەرمو. کەبەڵکو بە پەندو ئامۆژگاری بیهێننەوە سەر ڕێ. خانی ناوبراو لەگەڵ مەئمورەکان، وەکو فەرمانیان پێ درابو، چون بۆ قەڵای ئیسماعیل ئاغا. لەقەڵاکەی خوارەوە دەستەیەك لە پیاوەکانی کەچەکدارو ئامادە پاسەوان بون، ئیسماعیل ئاغایان لەقەڵاکەی سەرەوە لەهاتنی عبدالصمد خان ئاگادار کرد. پاش ڕێگە درانیان مەلا صالح ناوێك کەهاودەمی ئەوبو. پێشوازی لەعبدالصمد خان کردو بردی بۆ حەساری سەرەوە. ئیسماعیل ئاغا خۆیشیچەند هەنگاوێك لەحەساری سەرەوە هاتە پێشێ و، هەمویان پێکەوە چونە ئەندەرونی حەسار.

عبدالصمد خان کەوتە ئامۆژگاری بەبەزەییانەو، گفت و گەف، بەلام لەو هیچ وەلام و قسەیەکی نەبیست، نیشانەی رازی بون یا راست بێ. عبدالصمد خان سەرلەنوێ بەنەرمی و میهرەبانی ئامۆژگارییەکانی خۆی دوبارە ئەکردەوەو ئەیوت: خیلاف و خیانەت بەرامبەر دەوڵەت هەمیشە ئەبێتە هۆی داماوی و زەرەرو، ئەنجامی خراپی لێ ئەوەشێتەوە. ئەو کابرا بێباکە لەبیستنی ئەم قسانە تورە بو، بەدزییەوە جنێوی بەعبدالصمد خاندا. بۆیە عبدالصمد خان وەکو شێری تورەی دڵ پڕ لەقین لەلای ئەو هەستاو، لەدڵی خۆیدا سوێندی گەورەی خوارد" ئەگەر بهێڵم ئەم کابرایە بەزیندویەتی بمێنی، دیارە من لەنامەردانی رۆژگارم. ئەوسا لەقەڵاکەی ئیسماعیل ئاغاوە بەسواری هاتە خوارێ و، لەماوەی دو سەعاتدا خۆی لەشار گەیاندە حزوری حسێنقلی خان و باسەکەی بۆ گێڕایەوە. ئەم جارەیان بەگلەربەگ، عەسکەر خانی بۆ قەڵای ناوبراو مەئمور فەرمو.

عەسکەرخان رۆژی یەکشەممە 14ی محرم الحرام لەگەڵ چەند کەس لەگەورەکان و ئەعیان و برازاو نەزەر عەلی خانی کوری خۆی، چو بۆ سەر قەڵای ناوبراو. لەدەوری قەڵاکە دابەزی، لەدوای ئەویش عبدالصمد خان لەگەڵ

سوارانی ناوداری نیزامی کۆکراوەی خۆی کەوتەرێ. عەسکەرخانی کارزان نیازی وابو کەئەو بەکەمەندی تەگبیر نەك بەجەنگ و پەیکار گرفتار بکا. بۆیە بەهۆی تەرجومانێکی زمانزانەوە پەیامی بۆناردو نامەی پێ گەیاند. ئاگاداری کرد لەداوێنی قەلاکەدا ئەیەوێ بیبینێ تا گفتوگۆی لەگەڵ بکات. ئیسماعیل ئاغا قبوڵی کرد. داوای بارمتەی کرد لەناو قەلا دایان بنێ. تا خۆی بەتەنیا بێتە داوێنی قەلا. عەسکەرخان بۆ دڵنیایی ئەو، نەزەر عەلی خان و فەرەج ئەڵڵا خانی وەکو بارمتە ناردە قەلا، ئیسماعیل ئاغاش ئەوسا زاتی کرد لەگەڵ پێشخزمەتەکەی خۆیدا، هاتە خوارێ بۆ چادری عسکەرخان لەدەوری چەمەن چەنزە.

لەم کاتەدا عبدالصمد خان لەگەڵ سوارەکانی و یەکدو دەستە گەیشتە دەرگا. بینی ئیسماعیل ئاغا لەگەڵ براکەیدا خەریکی پرسیارو وەڵامن. هەر بەسواری هاواری لەعەسکەرخان کرد، وتی: هەرکە دوژمنت بەردەس کەوت بیکوژە!

ئیسماعیل ئاغا لەبینینی عبدالصمد خان و بیستنی مصرعێکی کەخوێندیەوە، خۆی گەیاندە ئەسپەکەی. هێشتا پێیەکەی تری نەخست بوە ناو ئاوزەنگی، عبدالصمد خان کتوپڕ تفەنگەکەی خۆی بەرەو ئەو ئاگر داو بەگوللەیەك تەواوی کرد. سواران و سەربازان لەبینینی ئەم روداوە کەوتنە دەسرێژو، چەند کەسێکی کەهاوڕێی ئیسماعیل ئاغا بون کرانە نیشانەی گوللە.

عەسکەر خان لەم هەلومەرجەدا لە پەژارەی نەزەر عەلی خان و فرج اللە خان دابو کە لەقەلاکەدا بون. عبدالصمد خان لەم کەینوبەینە ئاگادار نەبو. نەوەکو دانیشتوانی قەلاکە بیان کوژن. بەلام کەقەلادارەکان گوێیان لەدەنگی دەسرێژی تفەنگەکان بو، نەزەر عەلی خان بەزیرەکیی خۆی، زانی بوی کەئیسماعیل ئاغا چوە بۆ دیاری عەدەم، روی خۆشی پیشان دان و مژدەی بەکوردەکاندا" للە الحمد پێکهاتن و ئاشتی لەنێوان هەردو لادا کراوە، ئەو دەسرێژەش نیشانەی ئەوەیە. ئەوانیش بڕوایان بەم قسەیە کرد. چاودێری ئەو دو لاوە یان پشت گوێ خست. ئەوسا نەزەر عەلی خان و فرج اللە خان هەردو سواربون، بەخێرایی بروسکە و با بەرەو ئوردو کەوتنە غاردان، باوکی مەزن و مامی ناودار بەهاتنەوەو رزگار بونیان گیانێکی تازە یان تێ گەرایەوەو، خۆشییەکی بێ ئەندازە یان پێ گەیشت. ئینجا سواران و سەربازان هەڵیان کوتایە سەر قەلاکەو، هەمو دارایی ئیسماعیل ئاغایان تالان کرد. کوڕەکانی ئیسماعیل ئاغا: میرزا ئاغاو، عەلی ئاغاو، یەحیا بەگ لەمەیدان

هەڵاتن، بەڵام ژنەکەی ئیسماعیل ئاغا کەناوی((جازی))بو ئافرەتێکی ژیرو ئازا بو، پاش ئەم روداوانە چو بۆ دار السلگنەی تەورێز بۆ لای ولیعەهد نائب السلگنە بە پێی عەرزی ئەو عەلی خانی ئەفشار کەنسقچی باشی دەربار بو بەمەئموری بۆ ورمێ نێردراو، بەلەبەرچاوگرتنی گوێڕایەڵی جۆرە پێکهاتنێ کراو، گەڕایەوە..))[47].

3/3 عەباس میرزا نائب ئەلسەڵتەنە

نمونە12:

جەماعەتی ئەکراد" باعیسی روودانی فتنەو فەساد(1238)

ئاقا محەمەد خان، یەکەمین شاهی قاجار بەوەجاخ کوێری کوژرا، چونکە بەمنداڵی خەساند بویان. بەڵام خۆی هێشتا زیندو بو، فەتح عەلی برازای بە ولیعەهد دانا بو. وەسیێتیشی بۆ کرد بو کە" شای ئێران ئەبێ هەمیشە کەسێ بێ کە لەسەری دایكو باوکەوە لەئێلی قاجار بێ. فەتح عەلی شاهی قاجار ژمارەیەکی زۆر ژنی هەبو. هەر بەو جۆرەش ژمارەیەکی زۆر کورو کچی لێ کەوت بووەوە. کەمرد هەر کورەکانی ژمارەیان بەرەو ژوری 100کەس بو. لەناو کورەکانیدا لەژیانی خۆیدا، عەباس میرزای هەڵبژارد بو بەنائب السلگنە، واتە بەوەلیعەهدی خۆی.

عەباس لە1203دا لەئاوایی نوا لەمازندەران لەدایك بوە. لە1213دا هێشتا تەمەنی 11 ساڵ بو. باوکی هەڵی بژارد بەولیعهدی خۆیو کردی بەوالی ئازەربایجان. بۆ راپەڕاندنی ئەرکەکانی، سلێمان خانی قاجار(اعتچاد السلگنە)بە لەلەیو، میرزای عیسی فراهانی(میرزا بزرگ)بەوەزیریو، ئیبراهیم خانی قاجار بەسەرداری بۆ دانا.

لەیەکەمین هێرشی روسیدا بۆ سەر قافقاز(1218) عەباس کەهێشتا 16 ساڵ بو، لەلایەن شاوە کرا بەسەرکردەی هێزەکانی ئێران. لەهەموو شەڕەکانی هەردو خولی جەنگی روس-ئێرانیدا عەباس میرزا سەرکردایەتی هێزەکانی لەئەستۆدا بو[48].

رێککەوتنی ئێران لەگەڵ فەرەنسەو هەوڵدانی فەرەنسی بۆ رێکخستنەوەی سوپای ئێرانی لەسەر شێوەی نوێی ئەوروپایی، بۆ ئەوەی خۆی لەبەر گوشاری روسیدا بگرێ، کەڵکی ئێرانی نەگرت.

ئێران خولی یەکەمی جەنگی دۆڕاندو بەسەپاندنی پەیمانی گولستان(1228)کۆتایی هات. نابەرامبەری تەرازوی هێزەکانی هەردولا،

دەربــاری قــاجــاری نــاچــار کــرد کــەزۆر مــەرجی گرانــی روســی قبــولٚ بکــا. لــەم پێکهاتنــەدا، روســیا دەســکەوتی ئــەرزی، سیاســی، ئــابوری زۆری لــەئێراندا بەدەس هێنا.

ئێران خولی دووەمی جەنگی روسی- ئێرانی(1241-1243) لەجاری پێشو خراپ تر دۆڕاند. هێزی روسی گەیشتە تەوریزو، لەکاتێکا خەریکی پێشڕەوی بو بۆ داگیرکردنی تاران، ئینگلیز کەوتە تەقەلای ناوبژی بۆ راگرتنی جەنگ و رزگارکردنی ئێران لەروخان و هەلٚوەشـان. گفتوگـۆی ئاشـتی لـەنێوان عـەبـاس میرزا بەنوێنەرایەتی شاو، جەنەرال پاسکۆڤیچ سـەرکردەی هێزەکـانی روسـیا بەنوێنەرایەتی قەیسەر دەستی پێ کـرد. لـەئاوایی تورکمـان چـای، لـەباتی پەیمانی گولستان، پەیمانێکی نوێیان ئیمزا کرد(1243).

مەرجەکانی روس لەپەیمانی تورکمان چایدا زۆرگران تر بو لەوانەی نـاو پەیمانی گولستان و، دەسکەوتی ئەرزی، سیاسی، ئابوری زۆر زیاتر بون لەهی پێشو. عەباس بەگوێرەی ئەم پەیمانە دەستی لەسەرزەمینێکی فراوانی ئێـران هــەلٚگرت بــو روســیاو، ســەربەخۆیی سیاســی و ئــابوری و ســوپایی ئێرانــی کۆتوپێوەنــد کــرد. پــەیمانی تورکمــان چــای ئێرانــی کــردە دەولٚــەتێکی لاواز شوێنی لەمپەری لەنێوان روسیاو هیندستاندا گرتەوە. بەلاٚم عەباس میرزا ئەم پەیمانە زەلیلانەیەی بۆ خۆی بەسەرکەوتنێکی گەورە دائەنا چونکە" لەمادەی 7هەمیــدا روســیا بــەلێنی دابــو کە پشــتیوانی عــەباس مــیرزا بکــا بــۆ ئەوەی((شــاهێتی ئێــران)) لــەوو دوای ئــەویش لــەکوڕو نــەوەکانی ئــەودا بمێنێتەوە[49].

دەرباری قاجار لەئەنجامی هەردو خولی جەنگی روسی-ئێرانیـدا بەشـێکی فراوانــی لای ژوروی قەلٚەمڕەوەکــەی لــەدەس دا بــو. ئــەی ویســت ئــەوەی لــەوێ دۆڕاندبوی لەشوێنێکی تر بیبژێرێ. یاخود وردتر بلێین" ئەی ویسـت لەسـنوری رۆژئاوایـدا، لەئـەرزی کوردسـتاندا، کەبەشـێکی قەلٚـەمڕەوی عوسمـانی بـۆ بێتەوە مایە. بۆ ئەوەش دەرباری قاجار ئەی ویست کەلٚك لەکورد، بەتایبەتی لەمیرەکانی بابان وەربگرێ.

هاوزەمان لەگەلٚ ئەو روداوانـەدا بزوتنـەوەی نەتـەوەیی کـورد خـەریك بـو پێی ئەنایە قۆناغی سەرهەلٚدان و هەولٚی رزگاری لەدەسەلاٚتی بێگانـەو یـەك گرتنــەوەی نــاوچــەییەوە. لــەزۆر نــاوچــەی کوردســتاندا بــزوتن و را پــەرین لە پەرەسەندندا بو، هەندێکی کەمو زۆر رەنگی جولاٚنی نەتەوەیی و، هەندێکی رەنگــی یــاخی بــونی خێلٚــەکی و، هەنــدێکیان رەنگــی نــاڕەزایی کۆمەلاٚیــەتی و

ئابورییـــان پێــوە بــو. لەوانــە" تەقــەلای میرەکـــانی بابـــان، بەتایبــەتی عەبدولرەحمان پاشاو مەحمود پاشای کوڕی. تەقەلای میری سۆران یاخی بـونی ئێڵـەکانی دونبـولی، حەیـدەرانلو، سـپیکی، زیـلان، جـەلالی، بلبـاس، شـوکاك. دەبـاری قاجـار لەهەریـەکێ لـەم رووداوانـەدا بـەجۆرێ تێکـەڵاو بـو، بەشداری سەرکوت و تێکشکاندن و لەناو بردنی کردن.

عەباس میرزا چوارچێوەی سیاسەتێکی کوردیی دارشت بو، کەجۆری بۆچـونی دەرباری قاجاری بەرامبەر مەسەلەی کورد بەگشتی دیاری ئەکردو، چۆنایەتی رەفتارکردن لەگەڵی دەرئەخست. ناوکەکەی بریتی بو لەوەی چۆن بتوانن کورد لــەململانێی ئێرانــی- عوسمانیــدا بەچــاکترین شــێوە بــەقازانجی خۆیــان بەکاربهێنن. عەباس میرزا نامەیەکی درێژی بۆ فەتحعلی شا نوسیوە سیاسەتی کوردیی خـۆی رون ئەکاتــەوە، لەبــەرگرنگی نامەکــە وەکـوی خـۆی لێـرەدا رای ئەگوێزین:

((عەرزی نوابی نائب السلگنە، دام ایام اجلالە، ئەمەیە کە:

لەبەرئــەوەی هــەمو دەوڵــەتانی کــافر لــەم ســەردەمەدا خــەریکی ئاشـتیو سازانن، منیش هەمیشە هەوڵ و تەقەللامەو، تەلاش و رەنجم لـەو بـوارەدا بـۆ ئەوە بوە، کەناکۆکی لەنێوان دەوڵەتی ئیسلامدا نەمێنی. تـا سـاڵی پـار، کـار لەئاشـتیو پێکهــاتن تــرازاو، مــاوەی ســازان نــەما. دوای پێشــڕەوی مــوش و بایەزیدو ئەرجیش کەگەڕاینەوە تـەوریز لـەلای خۆمـەوە قایمقـامم بـەنیازی سازان نارد. ئەوان وەڵامی راستیان نەدایـەوە. چـەندجار لەگۆشـەو کـەنارەوە لــەدەرگای ئاشـتیماندا. بــەڵام بــەهیچ جێگەیـەك نەگەیشـتین. تــا ئەمســاڵ بەخواستی خواو بەختی شاهنشا، گیانی هەمومان بەقوربانی بێ، توشی ئـەو تێکشــکانە بــون. دوای ئــەوە دەسـبەجێ خــەڵکمان نــارد. لــەلای خۆمانــەوە بەئاشکرا داوای رێککەوتنمان کرد. دوایی‌تر میرزا تقی مان ناردو ئەو خزمەتـە پیرۆزەمان پێ سپارد. ئەویان ناردەوەو بەڵێنیشان دابویـە لـەماوەی چل رۆژدا وەڵام بدەنەوە. بەڵام بەجێیان نەهێنا. سەرەڕای ئەمەش دیسـان چـەند جـارێ لەرێگــەی ئینگلیزەکانــەوە، بــەهۆی ئیلچــییانەوە لەئەســتەمبوڵ ئــەوەمان دەربڕیوە. بەڵام تـا ئێستەش بەهیچ جـۆرێ وەڵامـی ئـەوان نەگەیشـتوە بـەڵکو لەهەمو لایەکەوە بەگەرمی خەریکی خۆسازدانن بۆ جەنگ و هـیچ نیشـانەیەکی ئاشتیو سازین دیار نیە. لەگەڵ زانینی ئەمەدا، هەرکات ئێمەش کەنۆکـەرانی ئەم دەوڵەتەو سنوداری ئەم مەملەکەتەین، ئەگـەر بـەهیوای ئاشـتی پـاڵی لێ بدەینــەوە، خۆســازدان پشــت گــوێ بخــەین، ئــەوە پێچــەوانەی بەرژەوەنــدی

دەوڵـەتی قاهیرەیـە، بۆیـە لـەڕوی شـارەزاییو دڵسـۆزییەوە بەئاشكرا ئـەم مەسەلەیە عەرز ئەكەم:

ئەگەر لەلایەن ئێمەوە پێش دەستی نەكرێ، مانگی دوەمـی بـەهار نەچینە ناو خاكی دوژمنەوە، ئەوەندە دوا بكەوین تا جـەوزاو سـەرەتـان بگـا، قشـونو تۆپخانەو هێزو خواردەمەنی رۆمی لەهەمو لایەكـەوە كۆببیتـەوەو، كوردەكـان خێـزانو رانو رەوەو كەلوپەلـەكانی خۆیـان لەكوێسـتانەكانو هـەوارەكان دا بمەزرێننو، سـوارەو سـوپاییان لەهـەمو لاوە وەكـو مێرولـەو كوللـە هێـرش بهێنن. ئەوسا ئەگەر بمانەوێ جەنگ بكـەین یـاخود بمانـەوێ ئاشـتی بكـەین كارەكـە گـرانو، چـارە دژوار ئـەبێ. لوتبـەرزیو لـەخۆبایی بـونی رۆمـی لەئاشتیداو، هێزو توانایان لەجەنگدا زۆر زۆر زیـاد ئـەبێ. بـەلام هـەر كـات ئێمـە لێـرەوە زو بجـوڵێین، تـا كوێسـتانەكان بـەفری لێ نەچۆتەوەو ئـەوان ناتوانن لەكەلێنەكانیدا بحەوێنەوە، بچینە نـاو خـاكی دوژمنـەوەو لـە پێش ئەوەدا قشونی عوسمانی كۆببێتەوە شەرارەتی ئەشراری كورد، كەمایەی هـەمو شەڕو فەسادێك هەر ئەوانن. بەفەزڵو كەرەمی ئیلاهی و تـالیعی سـەركەوتوی شاهنشاهی لەبەریەك هەڵ بوەشێنینو، بەویسـتی خـوا لـەموش بـەرەو خـوار راویان بنێین. ئەوسا ئەگەر بمانـەوێ جـەنگ یـا ئاشتی بكـەین، بەیارمـەتی خوای گەورە ئاسان ئەبێو بەسوكی مەیسەر ئەبێ. لوتبەرزیو باییبونی رۆمـی ئەگۆرێ بەخۆشڕۆییو زەبرو زۆریشیان ئەبێ بەكزیو ناتەوانی.

لەبەرئەو هۆیانە ئەگەر بیری پیرۆزی شاهنشاهی هاتە سەر ئەوەی كە پێش دەستی بكرێ، قشونی سوارە، كەمەئمورو تەرخان ئەكرێن، ئەبێ كاتێ لەوێوە بجوڵێن كەلـەكۆتایی حـەملدا یـا ئەگـەر زۆر دوا بكـەون لەسـەرەتای پهـوردا بگەنە تەوریز، تاقشونی ئێرەش دوا نەكـەوێ، بـەبێ چاوەڕوانی بـەو پـەڕی پشت ئەستورییەوە، ئینشـائەڵلا، هـەر لـەو كاتانـەدا بكەونـە خزمـەت، لـەم حاڵەتـەدا كەئەگـەر لەسـەرەتای پهـورەوە دەس بـەكاری ئـەم لایـە بكـرێ ئومێدەوارین تا سەرەتای میـزان، بەئاشـتی بـێ یـا بەجـەنگ، بتـوانرێ لـەم لایەوە دڵنیایی بەدەس بێ.

كاتی لەشكركێشی بۆ سەر بەغدادیش هەر لەو دەمانە دایـە، كـام نیعمـەت باشترو بەرزترە لەوەی كـە لـەم عەزیمـەتی شـاهانەیەدا پەروانـەی احچـاری ئێمە بگات، لەم سەفەرەدا ملازمی ركابی فەلەك فرسـابمو، گیانبەختكەرانـە لەحزوری میرا دەربكەوین، لەبارەی جـولانی مـەوكیبی جیهـان گـرەوە فـەرمان فەرمانی ئەشرەفی هومایۆنە، بەلام لەبەرئەوەی لـەڕوی كـەمالی عاگفیتـە وە

لەئێمە پرسیارتان فەرمو بو، بە پێی فەرمانی بالایان عەرز ئەکرێ کەمەوکیبی پیرۆز هەرچی زوتر لەسوڵتانیەوە بکەوێتە رێ بۆ سازدانی سوپاو کۆکردنەوەی سەربازانی سەرکەوتو، پەنا بۆ ئحتسابی روس‌و رۆم و دڵنیایی ولایەتەکانی سنور باشترو خۆشترە، بەلام بەدیارە لە پاش مانگی شەوالدا زۆر زوەو، ئەو کاتانە زۆر زۆر پیرۆزەو لەهیچ جێگەیەکەوە کۆسپ‌و گرفتاری نابێ، بگرە پێشکەوتنی هەمو کارەکان بەجۆرێ کەچەندین جار تەجروبە کراوە گالعی هومایۆنی لەزیادبونی شاهنشاهیە کەبەفەزل‌و تایید تۆفیقی ئیلاهی تیشکی چاودێری سوڵتانی لەهەر کەس بداتو، روی جولانی پیرۆزی بگاتە هەر لایەك، هەر کاتێك بێتە پێشەوە بێ زەحمەت‌و پەشۆکان‌و بۆ پێشەوە ئەڕوا. لەبەرئەوەی قەول وایە هەر بڕیارێك دەربارەی ئەو لایە بدرێ بەدرێژی عەرزی خاکی پێی پیرۆز بکرێ، ئەوەندە ئەخرێتە بەرچاو، کەحکومەتی شارەزورو بابان‌و دەورو پشتەکانی بەگوێرەی رێگە پێدانی پیرۆز دراوەتە محەمەد پاشا(مەبەستی مەحمود پاشای کوڕی عەبدولرەحمان پاشایە)دڵنیایی لەراستی باوەڕو خزمەتگوزاری ئەو کەئەبێ ئێستەو پاشەڕۆژ بەدی بێت، بەچەند شتێك ئەهێنرێتە دی کەوا یەکەیەکە عەرز ئەکرێ.

یەکەم: گلدانەوەی بارمتە لەبەرئەوەی کوڕە باشەکانی ئەوو، ئەوو عوسمان بەگ، کەهەردوکیان لەکرماشان بون، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم سەرپێچیەیان لەیەکدو ساڵدا کرد، گلدانەوەی ئەم جۆرە بارمتەیەم بەمایەی دڵنیایی نەزانی‌و بڕیاری ئەوەمدا لەکاتی سەفەری خەیر ئەسەردا، عوسمان بەگ خۆی لەگەڵ هەزار سوار یا زیاتر لەئەعیان‌و گەورەو گەورە زادەکانی بابان، ئینشائەڵلا تەعالی، لەگەڵ بخاو لە پێشڕەوی سوپای سەرکەوتودا، بەڕاشکاوی‌و ئاشکرا دژی سوپاو سەر عەسکەری عوسمانی بجەنگن.

دووەم: بەئاموشۆی محەمەد پاشاو عوسمان بەگی برای کەماوەیەك بەر لەئێستا عوسمان هات، مانگێك لەتەورێز مایەوە. شەوی جەژن پاشا خۆی تکای کردوە، ئینشائەڵلا تەعالی، دێت. ئەو کەرۆیشت دیسان عوسمان بەفەزلی خوا دێتەوە. بەو شەرتەی بمێنم لەگەڕانەوەدا بەهەمان رێوشوێن ناهێڵم دیسان لەهاتوچۆ سارد ببنەوە.

سێیەم: سەرەڕای هەبونی قشون‌و سوپای استعدادی دەوڵەتی قاهیرە لەویلایەتی بابان کە تا ئێستە ئیبراهیم خانی سەرتیپ، کەچەند جار لەتاقم‌و سوپای بابان زۆرترو زاڵ ترەو، لەو شوێنانە بوە. لەرۆژانی سەفەریشدا، باوەڕپێکراوێ لەوێ دانێم‌و ئەوەندەی قشون کە لەغازیانی

سەربازو سوارەی رکابی بەساخلو لەوێ دابنێم، لەباتی ئەوان لەسوارەی بابان و بلباس و هی تر ئەبەم بۆ سەفەر. لەراستیدا خەڵکی کوردستان و ئەردەڵان و سابڵاخی موکری هەمویان پشتگرو یارمەتیدەر ئەبن و، ئەگەر بەقازانجی دەوڵەتی بزانن ئیشارەتی خدیویانە سەبارەت بەیارمەتیدان لەکاتی پێویستدا ئەفەرمون.

چوارەم: هۆی سەرەکی پەژارەیەك کە کەسانی وەکو محەمەد پاشا هەیانە لەوەیە کەباری سەگینی دراو وکەلوپەل و گمع و توقع بخرێتە سەر شانیان و، لەعودەی نەیەن و، بەڵێن و گفتێك بدەن و دوایی بۆیان جێبەجێ نەکرێ و لەهەردو لاوە ببێتە هۆی ترس. ئێمەش الحمدلله نەبارێکمان خستۆتە سەر شانی ئەوو، نە گمع و توقعێکمان هەیە. ئاسان ئاسان پێشکەشی سەرکاری پیرۆزیش کە لەحەزرەتی همایۆندا نەختینە مان گرتۆتە خۆ ئینشائەڵلا تەعالی ئەیدەین. بۆ ئیبراهیم خانمان نوسیوە لەو مەڕو گاو قاترو یابۆ ئەو جۆرە شتانەمان لێ وەربگرێ و، بەقشونی فەرمان پێ دراوی بدات و بەفەزڵی خوا حسابی ئەوەش، بریتیەکەی هەرچۆنێ بێ لەکەلوپەلی بێ کەڵك و دراوی بێ برەو تا خۆمان بۆ سەفەر نەڕۆیشتوین ئەیدەین. بێگومان ئەوانە کەبریتیەکەی داو خزمەتی باشی کرد، بێ هودە ئەم خزمەتە لەدەس نادا. پاش دانی پارەکە پێچەوانەی رێوشوێنێك ناجوڵێتەوە کەببێتە هۆی نارەحەتی بیری همایۆن.

پێنجەم: ولایەتی شارەزورو کۆیەو حەریر لەسێ لاوە بەسابڵاخ و ئەردەڵان و سنورەکانی کوردستان و کرماشانەوە بەستراون، کەمەملەکەتی پارێزراوی سەرکاری شاهنشایەو، لایەکیشی بەشوێنی دەسەڵاتی وەزیری بەغدادەوە بەستراوە. لەهەر رێیەکەوە ئاژاوەو فەسادێك لەو ولایەتەو ئەم تایەفەیەوە بگات. تەنیا لەو لایەیەوەو بەس. ئەو لایەش لەم کاتەدا کەئیبراهیم خانی سەرتیپ و محەمەد پاشا تا موسڵ رۆیشتون و کەرکوك و هەولێرو پردی سور غاشیەی دڵسۆزی و گوێڕایەڵییان دەربڕیوە، وەزیری بەغدادیش بەجۆرێ خزمەت و سازدانی پیشان داوە کەتائێستە دو سێ جار پیاوی ئەو هاتونەتە لای سەرتیپ و محەمەد پاشاو، بەپێی نامەیەك کەنوسی بویان بە گشتی کارەکانی ئەوێ ئەڕوا. ئەگەر لە پێش چۆنی ئێمەدا بۆ سەفەر، ئینشائەڵلا تەعالی بەشێوەیەك کە بەمەبەستی ئەولیای دەوڵەتی قاهیرەیە، کاری بەغدادو وەزیر بۆ پێشەوە چو، لەو لایەشەوە دڵنیا ئەبین و، ئەویش لەحوکمی ولایاتی مەحروسەی شاهنشاهیدا ئەبێ و، هەر کاتێ پێشکەوتنێ

پێك هات، عەزمێك كە لەكاری بەغدادا مەبەستی هیمەتی بەرزی سوڵتانیە لەو بەهارو هاوینەدا كاروباری ئەوێ بەلادا ئەخات. ئەگەر ناتەواوییەك بمێنێ لەفەسڵی پاییزا، ئەگەر بڕژین، لەكاتی گەڕانەوەی ئێمەدا، ئینشائەڵلا، ئەتوانین زستان لەگەرمیانی عیراقی عەرەبدا بەسەر بەرین و، بەغداد ئێستە لەسایەی سەری هومایۆنەوە ئەو توانایەی نەماوە بەرگەی هەڵمەتی لەشكری جیهانئاشوبی شاهنشاهی بگرێ.

شەشەم: عەبدوڵلا پاشا كەگەورەترین و بەسالاچوترین پاشایانی بابانە، لەگەڵ هەزار ماڵی ئێلی بابان، كەزۆریان لە پیاوی ناسراوو ئاغاو گەورەكانیان لێرەن، بەوپەڕی ڕێزو بەرزییەوە گلمان داونەوەو بەتەما هەین لەم رۆژانەدا لەدەوروبەری ساباڵاخ بەش و تیولی بدەینێ. لەبەر ئەوەی ئەبێ هەر كەسێ لەئەهلی رۆژگار بەترس و هیوا گل بدرێتەوە. ئەم رێگەیەش ترسی محمود پاشا ئەبێ.

بە پێی ئەم رێوشوێن و شێوەیە كەبەدرێژایی خرایە بەرچاو، ئومێدم وایە لەكاتی لێرە نەبونی ئێمەدا لەكاروباری ئەم لایەدا هیچ چەوتی و كەموكورییەك رو نەدا، بەفەزڵی خوداو باتنی ائمەی اگهاری متوكلین و، بەئیمدادی گالعی اقدسی همایون متوسلین، ئەو تەگبیرەی بەبیری ئێمەدا هاتوە بەم درێژییە رونمان كردۆتەوەو رونی ئەكەینەوە، ئینشائەڵلا لەگەڵ تەقدیر موافق ئەبێ و، تكام وایە هەر یەكێ لەو بڕگانە بگاتە بەر خاتری عرش مقاهری وەحی و تنزیل بەئیرشادو هیدایەتی بفەرمون و، نامەی پیرۆز زۆرتر بگات كەهیچ كاری بێ ئیجازەو عەرزی شەهریاری نەكرێ[50].

لەم نامەیە چەند مەسەلەیەكی سەرەكی هەڵئەهێنجرێ:

1- چۆن رەفتار لەگەڵ كورد خۆی بكرێ و ئارام بكرێتەوە"

2- چۆن وەكو هێزێكی جەنگی و سیاسی لەململانێی ئێرانی- عوسمانیدا، لەكاتی پێكادانی چەكدارو لەكاتی گفتوگۆی سیاسیدا بەكاربهێنرێ"

3- چۆن كەڵك لەدادوشینی توانای ئابوری كورد وەربگیرێ بۆ ئاسان كردنی كاروباری لۆجستیكی"

4- چۆن سیاسەتێكی دوروانە لەمەسەلەكەدا بگیرێ، لەلای مەزنەكانی كورد بەجۆرێك و، لەلای دەوڵەتانی تورك و ئینگلیز بەجۆرێكی تر.

كێشەی بابان تەنگوچەڵەمەیەكی قوڵی لە پێوەندی عوسمانی- ئێرانیدا دروست كرد. مەڵبەندی بابانیش بو بەیەكێ لەمەیدانەكانی پێكادانی خوێناوی هەردو هێزی ناوچەكەو كۆتاییەكەشی بە پەیمانی یەكەمی

ئەرزروم(1238)و پەیمانی دووەمی ئەرزروم(1263)هات. ئەم دو پەیمانە پێوەندییەکانی ئێران و تورکیایان ڕێکخستەوە، کێشە ئەرزییەکانی سنوریان بەلاداخستو، بنچینەی سیاسەتی هاوبەشی هەردو دەوڵەتی بەرامبەر مەسەلەی کورد دانا. یەکێ لەئەنجامە راستەوخۆکانیشی لەناوبردنی ئەمارەتە ئوتۆنۆمەکانی کورد بو.

دوورویی سیاسەتی عەباس میرزاو کاربەدەستانی تری دەربار لەنامەکانیاندا، بەرامبەر کورد، زۆر ئاشکرایە. لەکاتێکا بەریتانیا خەریکی ناوبژی ئاشتی بو لەنێوانی دەرباری قاجارو بابی عالیدا. نوێنەرانی هەردو دەوڵەت لەئەرزروم خەریکی گفتوگۆی پێکهاتن بون. چەندین نامە لەنێوان عەباس و فەتحعلی شاو کاربەدەستانی تورك و ئینگلیزو نوێنەرەکانی خۆیدا هاتووەو چوە. لەم نامانەدا بەرونی سیاسەتی کوردیی دەرباری قاجار ئەخوێنرێتەوە. عەباس میرزا کەخۆی بەرێوەبەری ناکۆکی ئێرانی-عوسمانی بو لەسەردەمی جەنگو لەکاتی گفتوگۆی ئاشتیدا، لەنامەکانیدا رونی ئەکاتەوە.

فەتحعلی شا لەنامەیەکدا کە لە1221دا بۆ وەزیری بەغدای نوسیوە، عەبدولرەحمان پاشای بابان بە((...عالیجاه، رفیع جایگاه، عزت و نبالت همراه، فخامت و بسالت انتباه، اخلاص و ارادت ئاگاه، امیرالامرا و العشام، عبدالرحمان پاشای، حاکم قلعه چوالان...))ناوئەبا.[51]

عەباس میرزا لەنامەیەکیدا بۆ مەحمود پاشای بابان بە((...عالیجاه، رەفیع جایگاه، مجدت و مناعت پەناه، فەخامەت و نبالت اکتناه، ارادت ئاگاه، میری میرانی عشام، مەحمود پاشا حاکمی سلیمانی و بابان و شارەزور..)) ناوی ئەبا[52]

محەمەد عەلی میرزاش لەنامەیەکدا کە لە1235دا بۆ قاسم ئاغای گەورەی ئیلی حەیدەرانلوی نوسیوە بە((... عالیشان، رفیع مکان، عزت و مناعت بنیان، سنی القدر والمکان، اخلاص و ارادت نشان، عمده الاعیان، وزبده العشایر والارکان، قاسم ئاقا سرخیل تایفه حیدرانلو...))[53]

کەچی عەباس میرزا لەمحرمی 1238دا لەنامەیەکدا کەبۆ لۆرد ستراتفور کانینگ، سەفیری بەریتانی لای بابی عالی(1825-1830)نوسیوە، ئەڵێ:

((...هەندێ مەسەلەمان بەپایە بەرز جۆرج ویلوك(نوێنەری بەریتانیا لای دەرباری قاجار) .فەرموبو تا بەو پایە بەرزە..(مەبەستی کانینگە)..

رابگەیەنێ، بۆ ئەوەی ئاگاداربێ لەو روداوانەی لەماوەی ئەم دو ساڵەدا لەنێوان ئەم دو دەوڵەتەدا قەوماون‌و، فیتنەو نیفاقیان لێ پەیدا بووە.

((بۆ ئەوەی ئەو پایە بەرزە ئاگادار بێ" هەمو ئەو جەنگ‌و دەعواو ئاشوب‌و غەوغایەی لەنێوان ئەم دو مەملەکەتەدا روی داوە، یا هەرچەند ویست‌و ئارەزوی ئەم دەوڵەتە ئەمرە کەئێستە دیسانەوە خەریکی سازین‌و وازهێنانن لەشەر هاتبێتە سەر صولح، رەفتارو کرداری لەکوردانی بەد نیهادو دانیشتوانی ئەولای سنورەوە، بۆ گەرم کردنی هەنگامەی فەساد، روی داوە..)) [54].

رون تر لەوە، ئەبو قاسم قائیمقامی دوەم، وەزیری عەباس میرزا لەسەفەری 1238دا بۆ جۆرج ویلوکی نوسیوە, ئەڵێ:

((ئەی پایە بەرز، دۆستی میهرەبانی عەزیزی، ئەرجومەندی کامگار!

نامەیەکی کەبەبیرەوەری دۆستدار نوسی بوتان، سەرنج درا. لەبابەت چەسپاندنی پێکهاتنی هەردو دەوڵەتی بەرزی ئێرانی‌و عوسمانییەوە، کەئەبێ بەسەفیری گەورەی دەوڵەتی بەهێییەی ئینگلیز بگوترێ، داواتان کردبو، ئەو مەرج‌و بەڵێنانەی کەدەوڵەتی دائم ئەلقەراری ئێران گەرەکێتی لەم پێکهاتنەدا بێ، بەدرێژی‌و رونی بۆ ئەو دۆستە خۆشەویستە دیار بکرێ، بۆ ئەوەی سەفیری باسکراو لەنیازو مەبەستەکانی ئەولیای دەوڵەتی قاهیرەی ئێران ئاگادار بێ‌و، لەروی ئاگاداری‌و زانینەوە خەریکی ئەنجامدانی کارەکە بێ.

دۆستدار ناوەڕۆکی نامەی ئەو دۆستە خۆشەویستەی بەعەرزی خاکی پێی رۆشنی نوابی ناوازە وەلیعەهد گەیاند، ئەوانیش فەرمویان کە: ئەو شەرت‌و عەهدە گشتییانەی ئێمە هەمانە بریتین لەوەی، هەرچی بۆتە هۆی تێکدانی بەینی دو دەوڵەت‌و دو مەملەکەت، ئینشائەڵڵا تەعالی رابگیرێ. بۆ ئەوەی مەسەلەی دۆستی‌و ئاشتی بەفەزلی خوا بگەڕێتەوە دۆخی جارانی‌و، لەسەرەتای دەس پێکردنی رێککەوتنەوە هەردولا سەفیری دەسەڵاتداری خۆیان دیاری بکەن بۆ ئەوەی شەرت‌و عەهدی جوزئی لەناو هەردو سنوری دراوسێدا، بەئیزن‌و دەسەڵاتی تەواو لەلایەن هەردوو دەوڵەتەوە ئەنجام بدەن.

((لەبەر ئەوەی شەرت‌و عەهدی گشتی ئێمە رفع‌و دفعی ئەو شتانەیە کەلەسەرەتاوە بونەتە هۆی تێکدانی بەینی هەردو دەوڵەت، بۆیە پێویستە ئەم شتانە بەدرێژی لەو دۆستە بگەیەنین"

یەکەم، شتێ کەبو بەباعیسی روادنی فتنەو فساد لەبەینی هەردو مەملەکەتدا ئەوەبو کە، جەماعەتی ئەکراد لەهەردو دیوی سنورەوە کەوتنە نانەوەی ئاژاوە، پاشایانی سنورەکانیش دالدەیان دان و شوێن و جێیان دانی، هەمو رۆژی عەزێت و ئازار لەدەغەلی و رێگری بەرعایای مەمالیکی مەحروسەی ئێران ئەگەیشت. لەلایەن سەرعەسکەرەکانەوە رفعی ئەم فیتنەو ئاشوبە نەئەکرا، تا لەئەنجامدا بەناچاری کار گەیشتە شەڕو پێکادان، ئێستاش کەبناغەی ئاشتی دائەنرێ. ئەبێ ئەو ئێلات و کوردانەی کە لەرۆژانی شەڕدا، یان لە پێش ئەوەدا، لەمەمالیکی مەحروسەی ئێرانەوە رۆیشتون بۆ ولایاتی عوسمانی، هەمویان بگێڕنەوە، لێرە بەدواوەش دالدەیان نەدەن و رێیان پێ نەدەن و رایان نەگرن، بۆ ئەوەی بەیەکجاری ئاشوب و فساد لەنێوانی دو دەوڵەتی جاوید بنیادا رفع بکرێ.

دوەم، شتێ کەبو بەمایەی ناخۆشیی نێوان هەردو دەوڵەت، ئەو رەفتارەیە کە لەگەڵ حاجی و زائیرو بازرگانانی ئێرانی ئەکرێ...

سێیەم، هەندێ جار جەماعەتی عوسمانی و ئەکراد لەلای ئەرمینیاو بەغدادەوە تێ ئەپەڕن و، دەسدرێژی ئەکەن. لە پاش ئەوەی پێکهاتین، ئەبێ بەجارێ ئەوە رابوەستێ و وازی لێ بهێنن..))[55].

قائمقام لەنامەیەکی تریدا بۆ سەر عەسکەری ئەرزڕوم، نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی بۆ گفتوگۆی بەستنی پەیمانی ئەرزڕوم، ناوی کورد بە((فتنەجویان ئەکرادو سایر اهل فساد))ئەبا.[56]

4/3 محەمەد خان امیر نظام

نمونە 13:

هاوکاری عەجەم و رۆم: میری رەواندز(1245)

سەرەتای دامەزرانی میرایەتی سۆران رون نیە، لەبەرئەوەی کەوتۆتە شوێنێکی شاخاوی سەختی دابڕاوەوە، دەورێکی زۆریشی لەرروداوەکانی ناوچەکەدا نەبوە. سوڵتان سلیمانی قانونی لەکاتی گرتنی بەغدادو رێکخستنەوەی کاروباری ناوچە تازە گیراوەکاندا، عزالدین شێری میری سۆرانی کوشت(941). کاروباری ئەمارەتی سۆرانی خستە سەر سنجاقی هەولێرو سپاردی بە حسێن بەگی داسنی. کەئەمیرێکی یەزیدی بو. سەیفەدین یەکێ لەمیرەکانی سۆران، هۆزەکانی ناوچەکەی لەخۆی کۆکردەوە. سەرەتا قەلای هەولێری لەداسنییەکان گرت و دوایی تر دەستی بەسەر هەمو مەڵبەندەکەدا گرتەوە. حسێن بەگ چەندی هەوڵیدا چاری میر سەیفەدینی

پێ نەکرا. لەسەر ئەوە بانگ کرایە ئەستەمووڵ و، لەوێ کوشتیان میر سەیفەدین بەسەربەخۆیی مەڵبەندی سۆرانی بەڕێوە ئەبرد. چەند جارێ لەشکری عوسمانی چونە سەری، ئەوانیش نەیان توانی لەناوی ببەن. بەڵام خۆی بۆ دەربڕینی دڵسۆزی و بەهیوای پێ سپاردنەوەی خاکی باووباپیرانی بەخۆی، پەنای بۆ دەرگای سوڵتان سلێمان برد. ئەویش بەئاوات نەگەیشت و لەوێ کوژرایەوە. سوڵتان، لەسەر تکای حاکمی ئامێدی، میرایەتی سۆرانی بەقولی بەگ، یەکێ لەمەزنەکانی هەمان بنەماڵە سپارد. ئەوسا بارەگای ئەمارەت لەهەریر بو.[57]

سنوری دەسەڵاتی میرایەتی سۆران لەنێوان هەردو زێی پچوك و گەورەدا بو. هاوسنور بو لەگەڵ ئەمارەتی بابان لەلایەك و لەگەڵ ئەمارەتی بادینان لەلایەکی ترەوە. قەڵەمڕەوەکەی بە پێی بەهێزیی و لاوازیی ئەمیرانی سۆران فراوان یا تەسك ئەبووەوە. سەختیی و دابڕانی بارەگای ئەمارەت تارادەیەك لە کار تێکردنی روداوەکانی ناوچەکە پاراستویەتی و، میرەکانی ئەوێش بەزۆری بەوەندەی لەژێر دەستیاندا بوە داکەوتون.

هەلومەرجی سۆران چەندین دە ساڵ بەو جۆرە رابورد تا ساڵی 1218 کەئۆغز بەگ مرد. ئوغز بەگ 6 کوری لە پاش بەجێ مابو. لەژیانی خۆیدا ناوچەکەی بەسەردا دابەش کرد بون. مستەفا بەگ کوری گەورەی بو، بەسەر رەواندز و ئاکۆیان و باڵەکاندا رائەگەیشت. ئەو لەجێگەی باوکی بەمەزنی سۆران. براکانی و خزمەکانی تری ململانێیان لەگەڵ ئەکرد و گوێیان نەئەدایە خواست و فەرمانەکانی. دژی ئەم ئەجوڵانەوە. لەگەڵ مەزنەکانی بابان و بادینان پیلانیان لێ ئەگێرا. مستەفا بەگ لەتاو دوژمنایەتی براکانی گەیشتە تینی هەراسان بو، وازی لەدەسەڵاتداریێتی هێنا (1229). محەمەد بەگی کورە گەورەی لەجێگەی خۆی دانا و، خۆی چوە گوندی ئاکۆیان بەگۆشەگیری دانیشت تا مرد (1238). محەمەد بەگ (1198-1253) لەلای یەکێ لەمەلا هەرە زاناکانی ئەو دەمی کورد، مەلا ئەحمەدی ئادەم، خوێند بوی. ماوەیەك سەرپەرشتی دۆڵی هەروتییانی کردبو. لەنزیکەوە چاوی لەململانێ و ناکۆکی ناجوامێرانەی مام و خزمەکانی بو.

هاتنی محەمەد بەگ هاوزەمان بو لەگەڵ چەند روداوێکی گرنگدا لەناوچەکەدا:

1-هاتنی هەیئەتی جەنگیی فەرەنسی بەسەرۆکایەتی جەنەرال گاردان بۆ ئێران و، ڕێکخستنەوەی هێزە چەکدارەکانی ئێران لەسەر شێوەی نوێ و، دامەزراندنی کارگەی دروستکردنی چەك و تفاقی جەنگی.
2-شۆڕشی محەمەد عەلی پاشا لەمیسرو، لەشکرکێشی ئیبراهیم پاشای کوری بۆ سەر سوریا و ئەنەدۆڵ.
3-بەستنی پەیمانی یەکەمی ئەرزرۆم لەنێوان رۆم و عەجەمدا.
4-هەوڵدانی بابیعالی بۆ چاکردنی هەلومەرجی ناوخۆی ئیمپراتۆری عوسمانی((تەنزیمات))و، دامەزراندنی دەسەڵاتی ناوەندی.
محەمەد بەگ لەسەرەتاوە بایەخێکی تایبەتیدا بەئاواکردنەوەو قایم کردنی رەواندز، کەبارەگای ئەمارەت بو. چەند قەڵاو بورجی لەناو شارو دەوروبەریدا دامەزراندو، شورایەکی پتەوی بۆ پاراستنی لەدەوری دروست کرد. گرنگییەکی زۆریدا بە پێکهێنانی تۆرێکی فراوانی کۆکردنەوەی ئاگاداری و دەنگوباس. رێزی زۆری لەمەلا و خوێندەوار ئەنا. موچەی بۆ ئەبرینەوەو مزگەوت و مەدرەسەی بۆ ئەکردنەوە.
محەمەد بەگ چەند کارێکی گرنگی بۆ گەشە پێدانی ئەمارەتی سۆران کرد:
1-ریزەکانی ناوخۆی یەك خست. هەمو ئەوانەی سەرپێچییان ئەکرد یا کوشتنی یا بەزۆر سەری پێ دانەواندن. لە پێشەوە مام و خزمە سەرەرۆکانی خۆی سەرکوت کرد. دوبەرەکی و ناکۆکی و ململانێی لەناو مەزنەکانی قەڵەمرەوەکەی خۆیدا نەهێشت.
2-کاروباری ئابوری ڕێکخستنەوە، باج و زەوییانەی دیاری کرد. ئاسایشی تەواوی کارو بازرگانی و کاروانی لەسەرانسەری ناوچەکەدا چەسپاند. بەرپرسی بۆ کاروباری دارایی لەهەمو ناوچەکاندا دانا و. چەند خەزێنەداری دانا بۆ ڕێکخستنی خەرجی داوودەزگای بەڕێوەبەرایەتی و لەشکر.
3-سوپایەکی گەورەی سوارەو پیادەی لەهۆزەکانی سۆران سازدا. بەشێوەیەکی نوێ ڕێکی خست و پلەوپایەی تێدا دیاری کرد، چەکداری کردو سەرومر خەریکی زیادکردنی ژمارەی و باش کردنی چەکەکانی بو.
4-کارگەی دروست کردنی چەك و تفاقی جەنگی دامەزراند. جگە لەدروست کردنی خەنجەر، دەمانچە، تفەنگ، باروت، لەساڵی 1233 بەدواوە کەوتە داڕشتنی لولە تۆپ. چەند سەد لولەی جۆراوجۆری داڕشت.

5-بایەخی زۆری بەئاوەدانیدا. دەیان پردی لەسەر روبارەکانی مەڵبەندی سۆران دروست کرد. دەیان مزگەوتی لەگوندەکان و، دەیان قەڵاو بنکەی جەنگی لەشوێنە ستراتیجییەکانی ژێر دەسەڵاتیدا دامەزراند.

محەمەد بەگ باوەڕێکی قوڵی بەدینی ئیسلام هەبو. ریزی بێ ئەندازەی لەمەلاکان ئەگرت. لەسەر داوای مەلا یەحیا مزوری چوە سەر یەزدییەکان و قەتلوعامی لێ کردن, شەریعەت بنچینەی بەڕێوەبردنی کاروبارو بەلاداخستنی ناکۆکییەکانی ناو خەڵکی بو. بەرامبەر نەیارو میملەکانی دڵرەق و بێ بەزەیی بو. لەرەفتاریدا لەگەڵ دانیشتوان و ژێردەستەکانی داد پەروەر بو.

محەمەد بەگ دوای خۆقایم کردن و خۆ بەهێزکردن، لە1234دا، کەوتە سەر بیری سەربەخۆیی و تەقەلای فراوا نخوازی. تا ئەو سەردەمە قەڵەمرەوی میرەکانی سۆران لەسنورێکی شاخاوی تەسکدا قەتیس بو. بەڵام محەمەد بەگ بەهەر چوار لای ئەمارەتەکەیدا کەوتە پەلهاوێشتن. تەقەلاکانی محەمەد بەگ، بێگومان، لەژێر کارتێکردنی روداوەکانی سەردەمی خۆیدا بون.

لەروی جەنگییەوە، کەوتە لەشکرکێشی بۆ فراوان کردنی سنوری حکومەتەکەی بێ ئەوەی گوێ بداتە دەسەڵاتی عوسمانی یا هی ئێرانی. هەندێ لەناوچەکانی ئەمارەتی بابان و بادینان و، هەندێ شوێنی لەولایەتەکانی موسڵ، بەغداد، دیاربەکر، وان، حەلەبی لەقەڵەمرەوی عوسمانی و، هەندێ لەناوچە کوردنشینەکانی ولایەتەکانی ئازەربایجان و ئەردەڵانی لەقەڵەمرەوی قاجاردا گرت.

لەروی سیاسییەوە، بەتەواوی سەربەخۆ بو، گوێی نەئەدایە کاربەدەستانی عوسمانی و ئێرانی. بەڵکو لەکاتێکا محەمەد عەلی پاشا کەوتە هەڵگەرانەوە لەسوڵتانی عوسمانی و، ئیبراهیم پاشای کوری لەشکرکێشی بۆ سەرشام و ئەنەدۆڵ دەس پێ کرد، محەمەد بەگ کەئیتر ناوی لەخۆی نابو((ئەمیری مەنسور))و، لەناو خەڵکدا بەمیر محەمەد ناوی دەرکرد بو، پێوەندی لەگەڵ محەمەد عەلی پاشاو ئیبراهیمی کوریدا دامەزراند. کەوتە ئاڵوگۆڕی نامە بۆ دانانی رێوشوێنی هاوکاری سوپایی و سیاسی[58].

جوڵانی سوپایی و سیاسی میر محەمەدو، پێشکەوتنی خێرای، ترسی لەلای کاربەدەستانی بابی عالی و دەرباری قاجار دروست کرد. هەردو دەوڵەت ئەم بزوتنەوەیەیان بەگەفێکی راستەقینە دائەنا بۆ سەر خۆیان. لەراستیدا میرایەتی سۆران لەسایەی ئەو رێبازە سیاسی و جەنگییەوە، کەمیر محەمەد،

بۆی دیاری کردبو ئەی توانی ببێتە ناوکی پێکهاتنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ لەکوردستاندا. دەوڵەتانی عوسمانیو ئێرانی بخاتە مەترسی دابەش بونەوە.

کاربەدەستانی عەجەم بۆ چارەکردنی ئەم هەڕەشەیە بەخۆ کەوتن. هەم خۆیان نامەیان راستەوخۆ بۆ کاربەدەستانی عوسمانی نوسی، بۆ ئەوەی کاری هاوبەش بکەن بۆ لەناوبردنی میر محەمەدو جوڵانەوەکەی، هەم هانی کاربەدەستانی ئینگلیزیاندا، داوا لەبابی عالی بکا هەرچی زوتر ئەم مەترسییە دا بمرکێنێتەوە، بۆ کاری هاوبەشی رۆمو عەجەم دژی میر محەمەد، لەلایەن دەرباری قاجارەوە محەمەد خانی امیر نڤامو لەلایەن بابی عالییەوە سەرداری ئەکرەم رەشید محەمەد پاشا تەرخان کران.

میرزا محەمەد خانی امیر نڤام (؟-1257)یەکێ لە پیاوە ناسراوە دەسەڵاتدارەکانی دەرباری قاجار بو، عەلی خانی باوکیشی، لەچاخی فەتحعلی شادا، یەکی لە پیاوە ناسراوەکانی دەربار بو. وەختێ کەگریبایدوف. سەفیری روسی لەتاران، کوژرا(1244)، عەباس میرزا لەبەر لێهاتویی محەمەد خانی بە پێشکاری خەسرەو میرزای کوڕی، بۆ عوزرخواهی ناردە پەتروس بورگ. لەوێ دیدەنی ئیمپراتۆری روسی. نیکۆلای یەکەمی کرد. لەو ئەرکەدا کە پێی سپێردرا بو بە سەرکەوتویی گەڕایەوە. لە پاش کوژرانی میرزا قاسم قائمقام(1251)زۆر کەس وایان چاوەڕێ ئەکرد صەدارەت، واتە سەر وەزیریی ئێران بە محەمەد خان بسپێردرێ. بەڵام شا بە پێشکاری قهرمان میرزا بۆ ئازەربایجانی نارد.[59]

رەشید محەمەد پاشا لەساڵانی 1244تا 1248 صەدری اعڤم، واتە سەرەك وەزیرانی دەوڵەتی عوسمانی بو. لە1249دا کرایە والی سیواسو، لەهەمان کاتدا ولایەتی دیاربەکریش خرایە ژێردەسەڵاتی ئەوەوە بۆ ئەوەی هێزو دەسەڵاتی تەواوی لەژێر دەسدا بێ بۆ لابەلاکردنی کێشەی شۆڕشی میر محەمەد، چونکە بوبو بەیەکێ لەگەورەترین پەژارەکانی دەوڵەتی عوسمانی[60]

محەمەد خانی زەنگەنە، امیر نڤامی ئێرانی، لەنامەیەك دا بۆ محەمەد رەشید پاشا، سەر وەزیرانی پێشوی عوسمانی، نوسیوێتی:

((...لە پاش دەربڕینی مەراسیمی ئیشتیاق، لەسەر بەرگی یەکێتیو تەبایی ئەنوسی کە، بحمداللە والمنە، پێوەندی دۆستایەتیو یەکگرتن لەنێوان دو دەوڵەتی بناغە پتەودا تەواوە، رێوشوێنی یەکڕوییو ئاشتی

لەهەمو بارێکەوە دانراوە. سوپاسی ئەم نیعمەتە گەورەیەو بەهرەی زۆری کاربەدەستانی هەردو دەوڵەتو پیاوەکانی هەردوکیان پێویستە.
بە پێی ئەو یەکێتییەی لەنێوان هەردو حەزرەت دایەو، بە پێی ئەو میهرو خۆشەویستییەی لەبەینایە، دۆستدار بە پێویستی ئەزانێ ئەو جەنابە کە بەحوکمی دەوڵەتی بهیەی عوسمانی ڕێکخستنەوەی کاروباری ولایەتەکانی کوردستانی پێ سپێردراوە، لەمەئمورییەتی خۆی ئاگادارو لەروداوەکان شارەزا بکا.
ئەو جەنابە خۆیان ئەزانن" محەمەد بەگ لەتابیعانی پاشایانی بابان کابرایەکی کوێخا رەوشت بو، هیچ جۆرە ئیسمو رەسمێکی نەبو. بەهۆی ئەو دوژمنایەتییەی لەناو پاشایاندا بو، خەریکی یەکتری بون، ئەو هەلی بۆ هەڵکەوتو پرکێشی کرد. کۆمەڵێکی لەخۆ خڕکردەوە. کۆیەو پردی سورو هەولێرو هەندێ شوێنی لەمەڵبەندەکانی حەریرو شارەزورو ژمارەیەکی زۆری لەئاواییەکانی لاجانی موکری گرت. کەسێ ڕێی پێ نەگرت. تا ناوبانگی پەیدا کردو ناوی دەرکرد. حیلەو تەزویری بەکارهێنا. چوە سەر ئامێدیو دەستی بەسەرا گرت.
دۆستدار 3 ساڵ زیاتر بو لەئازەربایجان نەبو، بەحوکمی خاقانی بەهەشتی بۆ سەفەری عیراق(عیراقی عەجەم)چوبو. لەو کاتەدا ئەو هێزی ناردە سەر مەڵبەندی سابلاخی موکریو زەرەرێکی بێ ئەندازەی پێ گەیاند. ناوچەی سەردەشتی گرت. پاش هاتنەوە لەسەفەری عیراق، هێزێکی بۆ تەمێ کردنی دیاری کرد، تاقمەکەی ئەوی بەشەر لەو مەڵبەندە دەرپەڕاندو چونە ناو شوێنە داگیرکراوەکانی ئەوەوە. قەڵای بەناوبانگی دەربەندو چەند قەلایەکی تریان کاولو وێران کرد. بڕیار وابو بەیەکجاری کارەکەی یەکالا بکرێتەوە. سەرماوسۆڵەی هەواو هەندێ شتیتر. کە لەو ساڵەدا رویاندا بون بەکۆسپی تەواوکردنی. بەحوکمو ئیشارەتی دۆستدار، قشونی راسپێردراو گەڕانەوە.
دۆستدار، لەکاتێکدا ساڵی رابوردوش ماوەیەك هاوئاوزەنکی شاهنشاهی جەم جا بو، گیا نمان بەفیدای بێ، لەعیراق ئەو 7-8 هەزار قشونی ناردە سەر مەرگەوەر، نزیکەی 40 هەزار تومان ماڵی تالان کردوەو 400 کەسی لەژنو پیاوی بەرێزی موسڵمان کوشتوە. چەند کەسێکی ئایرملو، کە لەئاوارەکانی ئیرەوانن و لەمەرگەوەر نیشتەجێن، بۆ رەواندز بردوە. لەوێ گیراونو لەئازاردان. عەیالو ژنی ژمارەیەکی زۆری، لەوانەی ئێستە

هاوئاوزەنگی پیرۆزن، کوشتوە. کەئەم هەواڵە بەشاهنشاهی ئیسلام پەنا گەیشت، زۆر دڵگیر بون و پەشێوان، ئاگری قەهرو غەزەب لەکوانوی ویژدانی پیرۆزی دا کڵپەی سەند" تەمێ کردن و، چاری کردەوەکانی و، سەندنی تۆڵەی خوێنی موسڵمانان بەدۆستدار سپێردرا.

پاش هاتن بۆ ئازەربایجان، ئەنجام دانی خێرای ئەم کارە بەهۆی هەندێ خزمەتی ترەوە نەکرا، ئێستا کە ئەوانە بەلادا خران، کات بەدەستەوەیە، دەرفەتی چون بۆ هەرجێیەك و کردنی هەرکارێك هەیە. ئامادەیی و سازدانی ئەوەش بەهۆی مشورو ئاوڕدانەوەی خاوەن شکۆی سێبەری خواوە، اید اللە شوکتە، کراوە.

دۆستدار، بۆ ڕێکخستنەوەی کاروبارەکان ئەچێ بۆ ناوچەکانی سەرسنوری ئازەربایجان، ئەو ئەرکەی پێم سپێردراوە، ئینشائەڵڵا بەویستو خواستی جەنابی باری عز اسمە، بریتییە لەتێکدانی بناغەی شەرارەت و فەسادی ئەوو چاری کردەوەکانی.

دفع و لەڕیشە دەرهێنانی خائینی دین و دەوڵەت، لەسەر نۆکەرانی هەردو حەزرەت واجیبە،

ئەو جەنابە کەلەولاوە ئەم فەرمانەی پێ سپێردراوە، تەشریفیان هێناوە، دۆستداریش لەم لایەوە هەنگاو بنێ، تا بەهاوکاری یەکتری بەجارێ مادەی فەسادی ئەو قلع و قمع بکرێ. لێرە بەدواوە ئیتر ناوی ئەو کابرایە لەم دو دەوڵەتە نەبرێ، رعایاو برایانی هەردو مەملەکەت لەزەرەرو زیانی ئاسودەو دڵنیا بن.

هەرکاتێ ئەو جەنابە ناردنی هێزی لەم لایەوە بەقازانجی دەوڵەتی بهیە نەزانی و، خۆی بە تەنیا کەوتە لەناوبردنی بەحوکمی یەکێتی هەردو دەوڵەت پێویستە لەچەند رویەکەوە دڵنیایی بە دۆستدار بدەن:

یەکەم، لەفەوتاندن و لەریشە دەرهێنانی تەواوی ئەو"

دوەم، لەئاسایشی ئەو سنورانە کەلێرە بەدواوە شتی وەها رونەدات و دەسدرێژی نەکرێتە سەر رەعییەتەکانی دەوڵەتی بەرز"

سێیەم: لەگەیشتنی 40 هەزار تومان و((دیە))ی خوێنی موسڵمانان"

چوارەم، لەئازادی گیراوەکان کەئێستە لەرەواندزن"

پێنجەم: بڕینی دەستی داگیرکردنی ئەو لەئاواییەکانی لاجانی موکری و هیتر.

بەڵگەی مۆرکراو وریکوپێکی دەوڵەتیمان بدەنێ. کەهەر پێنج مەسەلەی باسکراویان تێ دابێ، بۆ ئەوەی لای هەردو دەوڵەتی بەرز بەڵگەی دۆستداربێ، نەبێتە جێگەی باسو رەخنە...))[61]

هەندێ سەرچاوە پێیان وایە، نوسینی ئەم نامەیە لە1245دا بوە، بەلام بەگوێرەی رەوتی روداوەکان ئەبێ چەند ساڵێك دوایی تر نوسرا بێ. هەرچۆنێ بێ لەم نامەیەو نامەکانی تری پێوەندییان بەم کێشەیەوە هەیە، چەند راستیەك هەڵ ئەهێنجێنرێ:

1- پەیمانی یەکەمی ئەرزروم(1238) کەبناغەی کاری هاوبەشی حکومەتەکانی رۆمو عەجەمی دانا بو، لەسیاسەتی کوردیی ئەم دو دەوڵەتەدا، کەهەریەکەیان بەشێکی کوردستانیان لەژێر دەستا بو، بەکردەوە رەنگی ئەدایەوە بەتایبەتی لەزەمانێکا کەئیتر((هەستی نەتەوەیی))کورد خەریکی گەشەکردن بوو بۆ((هۆشی نەتەوەیی))و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ لەسەر بنچینەی نەتەوە.

2-ئەو مەترسییەی دروست بونی ناوەندێکی بەهێزی سەربەخۆ، لەو شوێنەدا کەچەند قەرن بو((ناوچەی لەمپەر))ی نێوان دو دەوڵەتە زلەکەی ناوچەکە بو، ئەی توانی بۆ سەر هەریەکێ لەم دو دەوڵەتە بخولقێنێ.

3-ئەو مەترسییەی دروست بونی دەوڵەتێکی تازە، لەسەر حسابی جیاکردنەوەی هەندێ لەئەرزی عوسمانیو هەندێ لەئەرزی ئێرانی، ئەی توانی بۆ سەر بەرژەوەندی دەوڵەتانی ئەوروپی، بەتایبەتی بەریتانیا، بخولقێنێ.

4- پشت گوێ خستنی هەمو جۆرە((رەوایی))یەکی بزوتنەوەو راپەڕینو شۆرشەکانی کوردو، شاردنەوەی هەمو لایەنێکی سیاسی، ئابوری، کۆمەلایەتی... هتد روناكو پرشنگداری.

کامبل، سەفیری ئینگلیزی لای دەرباری قاجار، لەنامەیەکدا لەرەبیعی دوەمی 1248دا کەبۆ امیر نڤامی نوسیوە ئەڵێ:

((... لەم ماوەیەدا ئەمیر فەرەیدون میرزا بەنیازی تەمێ کردنی میری رەواندوز بەرەو مەراغەو سوڵدوز جوڵاوە. سەبارەت بەیەکێتی هەردو دەوڵەتی بەرز، بەرژەوەندی دڵسۆزی لەوەدایە، هەرکاتێ ئەمیری باسکراو لەگەڵ خودی ئەو جەنابە بەنیازی تەمێ کردنی میری ناوبراو بزوتن، دوای ئەوەی کەتەنبیەو تەئدیبی ئەو کراو، ئەوو سوپاکەی لەخاکی ئازەربایجانو ئەو شوێنانە دەرکردو راونا، ئیتر سوپای نەسرەت لەئەرزی دەوڵەتی بهیەی ئێران

زیاتر تێ نەپەڕیو، تەجاوز بە جایز دانەنێ. چونکە دڵسۆز بۆ سەفیری دەوڵەتی خۆی لەئەستەمۆڵ نوسیوە، کەدرێژایی ئەم جوڵانەوە چەوتەی میر عەرزی سوڵتان بکا، بۆ ئەوەی فەرمانی ڕێگرتن لەجوڵانەوەی چەوتی میر دەربکا. هەرکاتێ مەسەلەکان بەگوێی شەریفی سوڵتان گەیشت و دوای ئەوە ڕێیان لێ نەگرت و تەمێیان نەفەرمو، ئەوسا بیانوی قسەو گلەیی و گازندە لەم دەوڵەتە نامێنێ. ئەگەر میری بەرز تەشریفیان بردوە، پاش خوێندنەوەی نوسراوەکە بەلێدوانێکی خۆتانەوە، بۆ ئەوەی بنێرن...))[62]

امیر نظام لەوەڵامی کامبلدا نوسیویەتی:

((...

((لەبابەت کاروباری ڕەواندزەوە بەو جۆرەی نوسی بوتانو، دەرتان خستبو کە قشون(مەبەستی هێزی ئێرانە)نەچێتە ناو خاکی ڕەواندزەوە، نەوەکو ببێتە هۆی باس کردنی کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی .

ڕاستییەکەی محەمەد، بەگی ڕەواندز بەجۆرێکە کەچەند ساڵە ناوبراو لەدەوڵەتی عوسمانی روی وەرگێڕاوە. لەسەردەمی وەزارەتی داود پاشا لەدار السلامی بەغداد، بەزۆر و بە پێچەوانەی رای ئەوەوە، پردی سور، کەمەڵبەندێکی گەورەیە، لەگەڵ چەند شوێنی سلێمانی گرتوە. هەمیشە دژی بوە. تا ئەوە بوکەوەزارەتی بەغداد بەعەلی رەزا پاشا سپێردرا. لەو کاتەدا پشێوییەك رویدا، ئەویش کۆمەڵەکەی خۆی نارد هەولێریشی گرت، هەروەها زۆری شوێنەکانی ئامێدیو ئەو ناوچانەی زەوت کردوە، بەو پەڕی خلافی قاعدەوە لەگەڵ جەنابی ناوبراو رەفتاری کردوەو، بێ حورمەتی بەرامبەر دەوڵەتەکەی خۆی نواندوە. لەم رۆژانەیشدا وای زانیوە مەڵبەندی ئازەربایجان لەقشونی جەراری نظام و تۆپخانە چۆڵە، کۆمەڵێکی 3 هەزار کەسی ناردۆتە سەردەشت، موسا خانی حاکمی ئەوێ لەبەر بێ هێزی نەی توانیوە بەرهەڵستی بکا، قەڵاکەی ئەوێی گرتوە. هەر کەئەم هەواڵە گەیشت نواب ئەمیرزادەی مەزن 2 فەوجی ئەفشارو تاقمێکی موکری، کە3 هەزار کەس ئەبون، بۆ تەمێ کردنیان نارد.

هەروەکو پێشتر بۆ خزمەت جەنابی اصف الدولەی نوسی بو. پاش گەیشتنی قشونی سەرکەوتوو تۆپخانەی پیرۆز بەوێ، لە پێشەوە هەڵیان کوتایە سەر هۆزە کوردەکانی بلباس و پیران، کە لەهۆزە گەورەکانی ئەوبون، تالانیان کردن. دوای ئەوە چونە سەر قەڵای سەردەشت، 10 رۆژ قەڵایان گەمارۆداو تۆپ بارانیان کرد. شەوی 11هەم هێرشیان بۆ کردو داگیریان کرد.

هەندێ لەوانەی ڕەواندز کوژران و، هەندێکیان گیران و، هەندێکیان هەڵاتن. دوای ئەوەش پایە بەرزی نزیکی حەزرەتی باڵا، محەمەد خانی سەرتیپ بەو کۆمەڵە و سەربازانی خوئی و دو دەستە لەفەوجی بەهادوران و سەربازانی قەراداغی و سوارەی کوردو هی تر بە8 عەرادە تۆپ و خومپارەوە نێردرایە سەر ڕەواندز. لەولاشەوە وەزیری بەغدادیش سێ چوار عەرادە تۆپ و 2 هەزار کەس لەزابتە و هی تری بەسەکردایەتی سلێمان پاشا ناردۆتە سەری، بۆ ئەوەی ناوبراو تەمێ بکەن.

ئەگەر نواب ئەمیرزادەی مەزن نەیان زانی بایە، کەئەو(میر محەمەد)نەیارو یاخییە لەدەوڵەتی عوسمانی، قشونیان مەئموری ناوخاکی ڕۆم نەئەفەرمو، بەلام ئەم کابرا نادروستە لەهەردو دەوڵەت هەڵگەڕاوەتەوە.

ئەوەش کەئێوە بۆ سەفیری خۆتان لەئەستەموڵ نوسیوە کەقسە لەگەڵ کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی بکەن، کارێکی زۆر باشتان کردوە. بەلام ئەگەر لەم ماوەیەدا کارگوزارانی حەزرەتی وەلی نیعمە تمان کردەوەکانی ئەویان پشت گوێ بخستایە، سۆزی کەئەو لەولاوە بی پەرژایە پرکێشییەکی تری ئەکرد. هەوا ئەبو بەزستان، خۆ ئامادەکردنێکی ترو زیادتری بۆ لەناوبردنی گەرەك بو. بۆیە لەم ڕووەوە باشتر وابو لەم کاتەدا چاری کرا...))[63]

عەباس میرزا لەکاتێکا چوبو بۆ خۆراسان بۆ سەرکوتی هەڵگەڕانەوەی نارازییانی ئەوێ، لەوەڵامی نامەیەکی امیر نقامی دا، لەمانگی شەوالی 1248دا، دەربارەی میر محەمەد، نوسیوێتی:

((... نوسراوەکانی محەمەد صالح بەگی چاپار هێنابونی گەیشتن. لەهەواڵەکانی کوردستانت ئاگادار بوین. باسی تەگبیری ئەو پایە بەرزەو، زەبری شمشێری سەرتیپ بۆ هەمو دنیا ئاشکراو جێگەی ئینکاری نیە، بەلام بڕینی دەست بەڵکو ملی میر وەختی ئەبێ، کەئینشائەڵلا تەعالی، کۆیە بەدەس بێت یارەواندز فەتح بکرێ...))[64]

ئێرانیەکان ئەیان ویست لەو لەشکرکێشیەدا کەبابیعالی بەدەستیەوە بو بۆ سەر میری سۆران بەشداربن، کاربەدەستانی تورك نەیان ئەویست لەشکری ئێران بێتە ناو خاکی عوسمانیەوە. ئەیان ویست خۆیان بەتەنیا کارەکە ئەنجام بدەن. ئەمەش جۆرێ لەساردی لەناوا دروست ئەکردن. دیپلۆماتەکانی ئینگلیز لەتاران و ئەستەموڵ هەوڵیان ئەدا ناکۆکی باری سەرنجی هەردولایان

کەم بکەنەوە. وەزیری موختاری ئینگلیز لەنامەیەکدا بۆ میرزا مەسعود خانی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێرانی نوسیوە ئەڵێ:

((مەعلومی ئەم جەنابەیە" کاربەدەستانی دەوڵەتی بەرزی ئینگلیز زۆر بە پەرۆشەوەن ئەو کاروبارانەی پێوەندییان بەسنورەکانی ئێران و رۆمەوە هەبێ بەیەکگرتویی و خۆشی چارەبکرێن و، هەر وەختێ بۆ تەمێ کردنی مفسدە یا رێگری لەشکرکێشی پێویست بێ، کاربەدەستانی هەردو دەوڵەت لەو کارەدا پێکەوە رێ بکەون بۆ دفعی ئەو مفسدە. قیبلەی عالەم(مەبەستی شای ئێرانە) لەروی زانایی و ئاگاییەوە بە مجۆرە فەرمانی بەامیر نقام و کاربەدەستانی دەوڵەتی قاهیرە داوە. جەنابی امیر نقامیش بەگوێرەی فەرمانی قیبلەی عالەم نوسراوی لەم بارەیەوە بۆ جەنابی رەشید پاشاو سەرعەسکەری ئەرزرۆم و پاشای بەغداد ناردوە، تا پێکەوە تیپە قاهیرەکانی دو دەوڵەت میری رەواندز، کەسەرکردەی مفسدان و رێگرەکانەو مەملەکەتی دو پاشای عقیم القدری کاول و شێواندوە، بەتەوای قلع و قمع بکەن و لەسەر ئەرزی نەهێڵن.

بە پێی هەواڵێ کەجێگری باڵیۆزی دەوڵەتی بهیەی ئینگلیز لەئەرزرۆم ناردویەتی" جەنابی رەشید پاشا ئامێدی گرتوەو ئەو بەدبەختە بە300 کەسەوە بەرەو رەواندز رای کردوە، بەم زوانە بەئاسانی لەناو ئەبرێ. پاش گەیشتنی ئەم هەواڵە دۆستدار بە پێویستی زانی پایەبەرز کا پیتان شیل ساحێب رەوانەی ئۆردوی رەشید پاشا بکا بۆ 3 مەبەست:

یەکەم، پیرۆزبایی گرتنی ئامێدی لەرەشید پاشا بکا.

دوەم، ئاگاداری کاروباری ئەو لایە بێت،

سێیەم، لەبەرئەوەی پایەبەرزی ناوبراو لەگەڵ فەوجی ورمێ خەریکی دورخستنەوەی ئەو گاغیە بو، ئاگادارە لەو تالان و کوشتارەی لەمەملەکەتی قیبلەی عالەمدا کردبوی، بۆ ئەوەی رەشید پاشا لەو شتانە ئاگادار بکا...))[65]

سەرباری گوشاری سیاسی و جەنگیی عەجەم بۆ((برینی مل))ی میر محەمەد، بابیعالی کەوتە دانانی پیلانی لەناوبردنی. بابیعالی ئەو فەرمانەی بەرەشید محەمەد پاشا سپارد بو. رەشید پاشا یەکێ لە پیاوە هەڵکەوتوەکانی دەوڵەتی عوسمانی بو. شارەزای کاروباری سیاسی، جەنگیی، بەرێوەبەرایەتی بو. زیاتر لە4 ساڵ صدری اعقمی هەمو ئیمپراتۆری عوسمانی بو. کرابوە والی سیواس. بۆ ئەوەی لەکارەکەیدا سەرکەوتو بێ، ولایەتی دیاربەکریش بەو سپێردرا. فەرمان درا بەوالی موسڵ، محەمەد پاشا ئاینجە بیرقدارو، وەزیری بەغداد عەلی رەزا پاشای لاز، بۆ ئەوەی هەمو

هاوکارییەکی بکەن. رەشید پاشا هاوکات لەگەڵ سازدانی هێزێکی سوپای گەورە بۆ سەر میر محەمەد، کەوتە سازدانی سیاسی مەلاکانی کورد لەدژی.. میر محەمەد بەگیراوی رەوانەی ئەستەموڵ کرا(1252)[66] . لەوساوە بزر بوە، کەس هەواڵی راستەقینەی ئاگادار نییە.

5/3 فەرهاد میرزا معتمد الدولە

نمونە14 :

خەلعەت" حەسەن سوڵتانی هەورامی(1284)

فەرهاد میرزا(1233-1305)کوری عەباس میرزا، یەکێ لەسیاسییە گەورەکانی سەردەمی خۆیو، یەکێ لەنوسەرە رۆشنبیرەکانی ئێران بوە. لە1250 تا 1252 حکومەتی لورستانو خوزستانی لەبەردەس دابو لە1252تا 1255 نائب السلگنەی محەمەد شا لە1257 حوکمرانی فارسو، لە1284تا 1291 حوکمرانی کوردستان بو، لە1290 دا کەناصرالدین شاه بۆ گەران چو بۆ ئەوروپا فەرهاد میرزا نائب السلگنە ی بو.

لەژیانی سیاسیدا بەلایەنگری سیاسەتی بەریتانی لەئێراندا ناسراوە. هەر لەسەر ئەوەش چەند جارێ توشی کێشەو تەنگ پێ هەڵچنین بو. بەناچاری خۆی ئەهاویشتە سەفارەتی بەریتانییەوە لەتاران ((بەست نشین))ئەبو تالێی خۆش ئەبون.

لەژیانی ئەدەبیدا، شیعری زۆری داناوە، چەند کتێبی نوسیوە، لەوانە: نصاب، کنز الحساب، جام جم دەربارەی جوگرافیو مێژو، زنبیل لەسەر شێوەی کەشکۆڵی شێخی بهائی، فلك السعادە لەئەستێرەناسیدا، هدایت السبیل گێرانەوەی بیرەوەرییەکانی خۆیەتی بۆ حەج.

لە1284دا کەدانرا بەحاکمی کوردستان ئیتر بە یەکجاری کۆتایی بەدەسەلاتی بنەماڵەی ئەردەلان هێنا. بۆ چاوشکاندنی خەڵك کەوتە بەکارهێنانی توندوتیژیو زەبروزەنگ. لەگەڵ خۆی کۆمەڵێك فەرمانبەری شارەزای بۆ رێکخستنەوەی کاروباری ناوچەکانو، هێزی چەکدارو، باجو، بەرێوەبەرایەتیکاروباری حکومەت بردبو، بۆ ئەوەی لەوێ جێگیریان بکات.

لەرۆژێکا کەبۆ گرتنەدەستی کاروباری حوکمرانی کوردستان گەیشتە نزیك شاری سنە، لەلایەن پیاوە ناسراوەکانی ئەوێوە پێشوازی کرا، ئەویش وتارێکی بۆدان، لەوتارەکەیدا وتی: ((تا من لەم ولایەتەدا حاکم بم لەگەڵ هیچ یەکێ لەئێوە، بەهیچ بۆنەیەكو لەهیچ شوێنێکا درۆ ناکەم، ئێوەش ئەبێ

هــيچ كــات و لــه‌هيچ كاريْكــا له‌گــه‌لْ مــن درۆ نه‌كــه‌ن، هــه‌ركاتیْ درۆو فــیْلْ له‌يه‌كيْكتان ده‌ربكه‌ویْ، بیْ چاو پۆشی و دواكه‌وتن سزای ئه‌ده‌م))[67]

فخر الكتاب كوشتنی حه‌سه‌ن سولْتان به‌م جۆره ئه‌گيْرِيْته‌وه:

((.. پــاش 3 مــانگ بــۆ ســه‌رلیْدانی قــه‌لاْی شــاه ئابــادی مــه‌ريوان له‌گــه‌لْ ژماره‌يه‌كی كه‌م له‌شاره‌وه(مه‌به‌ستی سنه‌يه)به‌ریْ كه‌وت. عه‌لی ئه‌كبــه‌ر خــانی شرف الملك، ميرزا عه‌بدولغفار معتمد، ميرزا ره‌زا عه‌لی ديوان به‌گی و هه‌نــدیْ له‌ئه‌عيانی ولايه‌تی له‌گه‌لْ خۆی بردبو. كه‌گه‌يشته سنوری مــه‌ريوان حه‌ســه‌ن سولْتانی هه‌ورامی، كه‌چه‌ند سالْ بو له‌حكومه‌تی كوردستان ياخی و سه‌رچاوه‌ی شه‌راره‌ت و جه‌ســاره‌ت بــو، له‌گــه‌لْ مســته‌فا بــه‌گ و بــارام بــه‌گی بــرای و هــه‌زار تفه‌نگچی، بیْباك و مه‌غرور هاتــه حــزوری شــازاده. (ئه‌ويش)له‌هه‌لْگه‌رانــه‌وه‌و شه‌راره‌تی حه‌سه‌ن سولْتان ئاگادارو، له‌دلْی خۆیدا بريارى ته‌میْ كردنیْدا بو. لــه‌م هــاتن و بیْباكييــه له‌ناخــه‌وه دلگــير بــو. لــه‌ريْگاش چــه‌ندين جموجــۆلْی وه‌حشــييانه‌ی له‌تفه‌نگچــييه هه‌وراميیــه‌كان دی بــو. شــازاده‌ی ليْــزان چــاوی له‌هه‌موی پۆشی و گویْی خۆی لیْ خه‌وانــد تــا گه‌يشــته گونــدی بيلــك، كه‌يــه‌كیْ له‌ئاواييه دياره‌كانی مه‌ريوانه. شازاده له‌مزگه‌وته‌كه‌ی ئه‌ویْدا مه‌نزلی فه‌رمو. پاش گه‌رانه‌وه‌يان بۆ سنه شازاده خۆی هه‌والْی كوشتنی حه‌سه‌ن ســولْتانی بــه‌م جــۆره گيْرايــه‌وه: ئــه‌و شــه‌وه له‌مزگــه‌وتی بيلــك له‌بــه‌ر زۆريــی خــه‌يالاْت و بيركردنــه‌وه‌ی قــولْ له‌جيْبــه‌جیْ كردنــی مه‌به‌ســتی نهيْنــی خــۆم و لــه‌ناوبردنی حه‌ســه‌ن ســولْتانی شــه‌رور خــه‌و نــه‌بوه ئاشــنای چــاوی پــر لــه‌توره‌بون. پــاش بيركردنه‌وه‌و تيْرامانی قولْ به‌نيازی پاكه‌وه ئيســتيخاره‌م بــه‌قورئانی مه‌جيــد كردو ئايه‌تی پيرۆزی((يــا يحيــی خــذ الكتــاب بقوه))هاتــه‌وه. لای مــن هــيچ دودلْييه‌ك نه‌ما. به‌ته‌واوی هیْزی دلْه‌وه بريارى جیْبه‌جیْ كردنی مه‌به‌سته‌كه‌ی خۆمدا. كه‌گويْم له‌بانگی به‌يانی بــو، بــۆ ئــه‌دای فــه‌ريزه‌ی حــه‌ق و استمدادی نصرت و استغا پت و په‌نام به‌ده‌رگای رب العزه قيــامم كــرد. دوای تــه‌واوكردنی نويْژو پارانه‌وه، به‌توفيقی خواوه‌ندی غالب و كارســاز، زيــن العابــدين خــانی فراشباشيم بانگ كــرد. بــیْ ئــه‌وه‌ی كــه‌س لــه‌هاوريْكانی خــۆم ئاگــادار بكــه‌م، ده‌ستور ئه‌لعه‌مه‌لی ته‌واوم دايه كه‌له‌گه‌لْ 10 كــه‌س له‌فراشــانی هه‌لْبــژارده‌و كارامه له‌قاوه‌خانه‌كه‌ی مزگه‌وت، ئاماده‌و بیْ ترس مه‌ردانــه بــۆ ئه نجامــدانی ئــه‌م كــاره دژواره ئامــاده بــن" هــه‌ر كه‌حه‌ســه‌ن ســولْتان و دو براكــه‌ی هاتنــه قاوه‌خانه ده‌سبه‌جیْ حه‌سه‌ن سولْتان بكوژن و هه‌ردو براكه‌شی زنجير بكه‌ن.

لەبەرئــەوەی بەئایــەتی پــیرۆز اســتخارەو، بەلێوەشــاوەیی و کــارزانی فراشباشی و، لەئازایەتی و زرنگی فراشەکان دڵنیا بوم، عــەلی ئەکبــەر خــان و معتمدو دیوانبەگیم بۆ لای خۆم داوا کرد. ماوەیەك لەگــەڵیان دوام. ســەرەتای هەتاو کــەوتن بــەدڵێکی بــێ تــاوەوە حەســەن سوڵتان و براکــانیم بــانگ کــرد کەبێن خەڵات بکرێن و بگەرێنەوە بــۆ شــوێنەکانی خۆیــان. ســوڵتان و براکــانی بــەو پــەڕی غــرورەوە هاتنــەلام. ماوەیــەك لوتــف و میهرەبــانیم بەرامبــەر دەربڕین. بەڵێنی امتیازو موچەم پێ دان. پاشان پێم وتن: مەریوان ئەوەندەی ئاوایی تیانیە، مانەوەی ئێوە بەم هــەمو خەڵکــەوە ئــەبێ بــەهۆی خەســارەت و زەحمەتی ئــەهالی و رەعییــەت. خەڵاتەکــەتان لەقــاوەخانــە ئامادەیــە، بــڕۆن خەلعەتی خۆتــان بپۆشــن و مەرەخــەس بــن. خــەریکی ئــە نجام دانــی خزمــەت و وەرگرتنی مالیاتی دیوان بن. هەر 3 برا بۆ قاوەخانە چون. پــاش رۆیشــتنیان من بەئەسپایی بەعەلی ئەکبەر خان و ئەوانی ترم وت: ئەگەر ئێستە فــەرمانی گرتن و بەستنەوەی ئەم ئەشرارە بدەم چی ئەبێ؟ ئــەوان بە پەشــۆکاوی لــەڕوی خێــر خواییــەوە بــەمنیان وت: ئێســتە وەختــی ئــەو کــارە نیــە، چــونکە هــەزار تفەنگچــی لــەدەرەوەی مزگــەوت تفــەنگ بەدەســتەوە راوەســتاون، ئێمــەش ئامادەیی تەواومان نیە. من بزەیەکم کردو، وتم: ئەگەر خوا بیــەوێ ئەوەنــدە گرنگ نیە.

هێشــتا ئــەوان وەلامێکیــان نــەدابوەوە لەقاوەخانــەوە هــەرا بــەرز بــوەوە. دەسبەجێ فراشباشی هاتە مزگەوت و مــژدەی بــەجێ گەیانــدنی خزمــەتی پــێ سپێردراوی‌دا" حەسەن سوڵتان کوژرا، دو براکەشی کۆت و پێوەن کران.

من بەخۆشییەوە زمانم بە بەجێ هێنانی سوپاسی حەزرەتی احدیت تەڕبو، عەلی ئەکبەر خان بەشمشێری روتەوە چوە دەرەوە. لەبەردەمی مەنزڵەکەی منا راوەستا منیش وتم: گوریسێك بخەنە پێی حەسەن سوڵتان و لەمزگەوت تــوری بدەنە دەرەوە.

لاشەی مە نحوسی ئەویان فڕێ دایە دەمی تفەنگچییانی هەورامی...))[68].

نمونە15:

ئێلی جاف" زیندە بەچاڵ

ئێلــی جــاف یــەکێك بــو لەئێڵــە رەوەنــدە گــەورەکانی کــورد. لەجەبــەل حەمرینــەوە تــا چــیاکانی نزیــك ســنە بــۆ لەوەڕانــدنی ئــاژەڵ گــەرمیان و کوێستانیان ئەکرد. هۆزە گەورەکانی ئەم ئێلە سەر بەئەمارەتی بابــان بــون و، هەنــدێ لــەتیرەکانی تریشــی کــەوت بونــە ســنوری ئــەمارەتی ئــەردەلان و کرماشــانەوە. ئــەم ئێلــە لە پە یماننامــەی زەهــاو(1049/1639)دا دابــەش

کران، هەندێکیان کەوتنە دیوی ئێران و زۆریشیان کەوتنە دیوی عوسمانی کەبەجافی مرادی ناسراون. ئەو سنورەی پەیماننامەی زەهاو دیاری کرد بو نەی ئەتوانی رێ لەهاتوچۆی گەرمیان و کوێستانی جاف بگرێ. ئەم هاتوچۆیە زۆرجار کێشەی بۆ کاربەدەستانی سنورەکان ئەخوڵقان. لەهەمو گفتوگۆکانی نێوان دەوڵەتانی رۆم و عەجەمدا، یەکێ لەباسەکانیان هەمیشە بەلاداخستنی کێشەی هاتوچۆی رەوەندەکان بو. کەسەرەنجام لە پێکهاتنی یەکەمی ئەرزرۆم(1238)دا لەسەری رێك کەوتن.

کاربەدەستانی ئێرانی ئەیان ویست رێ لەهاتنی ئێلی جاف بگرن بۆ ناو خاکی خۆیان. بۆ ئەو مەبەستەش چەندین جار رێگەیان بەئێلی جاف گرت و، تالانیان ئەکردن، کوشتاریان لێ ئەکردن، خەڵکیان لێ ئەگرتن. بەڵام جافەکان لەبەرتەسکیی لەوەڕگاکانی خۆیان و ناسازی ئاووهەوای هاوینانی شارەزوورو گەرمیان، بەناچاری رانەکانی خۆیان ئەبردە کوردستانی ئێران. هەندێ جار بەبەرتیل و پێشکەش و باج، هەندێ جاری تریش بەملهوری و بەقاچاخ، هاوینەکەیان لێ بەسەر ئەبرد.

نوسەرێکی ئێرانی لەم روەوە نوسیویێتی:

((دوانزە تیرەی دەوارنشینی ئێلی جاف کەژمارەیان نزیکەی 45 هەزار ماڵە، زیاتر لە پەنجا هەزار سواری ئازاو نەترسیان بەئەسپی جوان و چالاکەوە هەبو، لەقەڵەمرەوی والی بەغدادا بون. ئەو زەمانە محەمەد پاشا سەرکۆماریان بو، ئەگەر گوێڕایەڵی حوکمی هەردو دەوڵەتی بکردایەو، هاوینان ئێلەکەی خۆی لەشارەزور گل بدایەتەوە، ئاژەڵەکەیان بەهۆی گەرماو رەشەبای سەبونەوە لەناو ئەچو، ئەگەر گوێیشی نەدایەتە ئەو حوکمەو، بهاتایە بۆ کوێستانەکانی کوردستان ئەوا گیریان ئەخواردو، گیان و ماڵیان ئەکەوتە مەترسییەوە. لەکاتێکا جافەکان لەخاکی ئێراندا بە پەرتوبلاوی لەگوندەکانی مەریوان و خورخورەو تیلەکۆ نەك هەر بەتەنیا بەخۆرایی رانەکانیان لەزۆزانەکاندا ئەلەوەڕێنن... دەستیان لەهیچ جۆرە شەرارەت و رێگری و هەرزەگییەك نەئەپاراست.

فەرهاد میرزا بۆ جێبەجێ کردنی حوکمی هەردو دەوڵەت و، بەرهەڵستی لەدەسدرێژی جاف قوتویەك شەمچە(مەبەستی شقارتەیە)ی بۆ دیوانبەگی ناردو، لەسەری نوسی بو: ((ئەشراری جاف بکوژە، ئاگر لەماڵیان بەربدە، شەمچە نێردرا بۆ ئەوەی ئەو کارە بەئاسانی جێبەجێ بکەیت)).

هەر لەو کاتەدا چەن بار گەنم لەئۆردوی دیوانبەگییەوە نێردرا بو لەئاشی گوندەکان بیهارن. جافەکان لەرێگە بارە گە نمەکان و ولاخەکانیان دزی بو، ولاخدارەکانیشیان کوشت بو. دیوانبەگی ناردی ئەوەی ئەو کارەی کرد بو بەناوی عەلی شا پەرپییەوە لەگەڵ 4 کەس لەهاودەستەکانی بەگیروای هێنایە کوردستان.

عەلی شا کە لە پیاوە ئازاو ناسراوەکانی ئێلی جاف بو، باوەڕی نەئەکرد رۆژێ بێ بگیرێ. کاتێ ئەوو گیراوەکانی تریان بەدارەوە بەست، لەباتی پاڕانەوەو تکاو دەربرینی پەشیمانی، بەلەخۆ بایی بونەوە، کەوتنە قسە بەدیوانبەگیو، پرکێشیو پرروییان گەیشتە رادەیەك، جنێویان بەفەرهاد میرزاو ناصرالدین شادا. لەبەرئەوە هەر 5کەسەکەیان بەزیندوێتی نایە ژێر خاك، بۆ ئەوەی ئیتر دەنگیان دەر نەیەت))[69].

6/3 عەباس میرزا ملك ئارا

نمونە 16:

بەدەستەوەدانی قاسید(1297)

عەباس میرزا ملك ئارا(1255-1316) کوری دوەمی محەمەد شا بو. لەگەڵ ناصرالدین شا باوك برا بون. ئەم 8 ساڵ لەو بچوك تر بو.

دایکی ناصرالدین ملك جیهان خانم، ناسراو بەمەهد علیاو، دایکی عەباس خدیجە خانمی کچی یەحیا خانی چەهریق بو. بنەماڵەی یەحیی خان لەمیرەکانی هەکاریو خۆیان بەنەوەی خەلیفەکانی عەبباسی دائەنا. لەتەریقەتدا نەقشبەندیو موریدی سەید تەها شەمزینی بون.

محەمەد شاە لە پێش مردنی لەمەهد علیا دلگیر بو. زۆرتر روی ئەدا بەخەدیجە خانم. لەبەر خۆشەویستی ئەو، ئەو کورەی لەوێ بو بەناوی باوکی خۆیەوە ناوی نا عەباس میرزاو، نازناوی نائب السلگنە ی دایە. مەهد علیا بەو بۆنەیەوە، خەدیجەی هەویو عەباسی هەنەزای دەدزا. بەهەمو رێیەك هەوڵی ئەدا بۆ ئەوان تێ بچێنێ، ناصرالدینی کوڕی پێش بخاو بیکاتە جێنشینی شا.

کاتێ محەمەد شاە مرد(1264)عەباس میرزا تەمەنی 9 ساڵ بو، مەهد علیا بۆ ئەوەی بەیەکجاری لەمەترسی عەباس میملی ناصرالدینی کوری رزگاری بێ، براکانی خۆی راسپارد چاوی عەباس کوێر بکەن. عەباس بەهۆی

تێکەوتنی فەرهاد میرزای مامیو هەوڵدانی سەفارەتی بەریتانییەوە لەم پیلانە رزگاری بو.

ناصرالدین گەیشتە تارانو بو بەشای ئێران. لەرۆژانی یەکەمی شاهێتییەوە کەوتە گێچەڵ بەعەباسو دایکی، هەمو زێرو دارایی زەوت کردن. کەوتە پیلان گێران بۆ لەناوبردنی. هەمیشە گومانی لەعەباس هەبو. کەتەختی لێ داگیر بکا. کەوتە. ئەم گومانەی هەتا کوژرانی هەر لەدڵدا ما. بابیەکان هەوڵی کوشتنی شایان داو برینداربو(1268). شا ویستی بەسەر عەباسیدا بهێنێو ئەوە بکاتە بەهانەی کوشتن یا گرتنی. عەباس پەنای بۆ سەفیرانی بێگانە برد. سەفیرەکانی بەریتانیاو روسیا بەگەرمی بۆی تێکەوتن، لەمردنو گرتن رزگاریان کرد. ناصرالدین شایان رازی کرد، بۆ ئەوەی دڵنیابێ لەمەترسی عەباس دوری بخاتەوە بۆ شوێنە پیرۆزەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی لەعێراق.

عەباس میرزا لەکۆتایی 1268دا گەیشتە بەغداد. ماوەی 27 ساڵ بەدورخراوەیی لەبەغدادو ماوەیەکی کورتیش لەئەستەموڵ مایەوە. ناصرالدین شا لە1294دا رێی گەرانەوەی بۆ ئێران پێدا. لە1295دا گەیشتەوە تاران. شا بۆ ئەوەی روتی بکاتەوە لەناوی((نائب السلگنە)نازناوی ملك ئارای پێ بەخشی.

شا ماوەیەك حکومەتی زنجانی بەعەباس میرزا سپارد. بەڵام زۆری لێ نەمایەوە لەترسی گیانی هەڵات بۆ قافقاز. پاش چەند مانگێ شا بەخشیو گەرایەوە ئێران(1296).

شێخ عوبیدوڵلا ئەبێ ئاگاداری ململانێی دەسەڵات بوبێ لەدەرباری قاجاردا. لەبەرئەوە کەشۆرشەکەی دەس پێ کرد. نامەیەکی تایبەتی بۆ عەباس میرزا نوسی" داوای هاودەستیو هاوکاری لێ کردبو، لەبەرامبەر ئەوەدا گفتی پێدا بو ئەوبە شای ئێران بناسێ. شێخ عوبەیدوڵلا نامەکەی بەدو نێردراوی تایبەتیدا بۆ تاران بۆ نارد. بەڵام عەباس لەباتی ئەوەی هاوکاری لەگەڵ شێخ بکا، ئاگاداری ناصرالدین شای کرد. نامەو نێردراوەکانی بەدەستەوەدا. لە پاداشتی ئەوەدا شا کردی بەحاکمی قەزوین. بەنوێنەرایەتی ئێران بۆ پیرۆزبایی لەجلوسی نیکۆلای دوەم ئەو چو بۆ روسیا.

لە1314دا پاش کوژرانی ناصرالدین شا بوبە وەزیری عەدلیە لە1316دا مرد.

عەباس میرزا خۆی ژیاننامە((شەرح حـال))ی خـۆی نوسیوەتەوە. لـەوێدا سەبارەت بە((فیتنەی ئـەکرادی ئازەربا یجان))ئـەدوێ. هەنـدێ لەهۆیـەکانی رون دەکاتەوە، بەتایبـەتی زوڵمـوزۆرو دەسـدرێژی کاربەدەستانی دەوڵـەت و، هەڵپەی مقفرالدین میرزای وەلیعەهد کە لەتەوێز دائەنیشت بـۆ کۆکردنـەوەی پـارەو بـەرتیل و رابـواردنی نـارەواو، ئـازاردانی کوردەکـانی ئازەربا یجـان، عەباس مـیرزا خـۆی چیرۆکی نامەکـەی شێخ و بەدەستەوەدانی نێردراوەکـانی لەکتێبەیدا((شەرحی حال))دا ئەگێڕێتەوە. عەباس میرزا نوسیوێتی:

((...تەلغورافچی لەتەوریزەوە هـەواڵی هەنـدێ لـەم روداوانـەی ئاگـاداری تاران کرد. لـەتاران ئۆردویـەکیان بەسـەرداری شـازادە حـەمزە مـیرزا نـاوبراو بەحشمت الدولەی کوڕی مرحوم عەباس میرزا نائب السلگنە سـازداو ناردیـان. میرزا حسێن خانی مشیر الدولەش کەبۆ قەزوینیان نارد بو، بڕیـاردرا بە پەلـە بە پێشکاریی ئازەربا یجـان بچـێ بـۆ تـەورێزو مـیرزا ئەحمـەد بەشـەرمەزاری بێتـەوە تـاران و، تیمـور پاشـاخانی مـاکۆیی بەفـەوجی مـاکۆو کۆکراوەکـانی خۆیەوە بەرەو ورمێ بڕوات. حەمزە میرزا لەرێگە نەخۆش کـەوت و بەرەحمـەتی خواچو. ئەم لەشکرە کە لەتارانەوە رۆیشت و ئـەو لەشکرانەی کـە لەتـەورێزو ماکۆوە چوبون هەمو گوندەکانی سەرزێ و دەوروبەری ورمـێ و مەراغـەیان تـاڵان کردو، گوێیان نەدایە عەرزو ناموسی کەس و زۆر خـراپ تـر لـە لەشکری کـورد وێرانییان بەسەر ناوچەکە داهێنا.

لەم گێرودارەدا، رۆژێکیان بەتەنیا لەکونجی ماڵەکەی خۆمدا دانیشت بوم، بینیم دو کەس هاتنە ناو ماڵەکەو سۆراخی منیان لەنۆکـەرەکان کـرد، هاتنـە لام. زەرفێکیان لەگیرفان دەرهێناو دایان بەمن. بینیم شێخ عوبەیدوڵلا بۆ منی نوسیوەو، داوای لـەمن کـردوە بچم بـۆ جـەنگ. ئەوانـەی نامەکـەیان هێنـابو یەکێکیان ناوی عەبدولرەحیم پیر بو. ئەوی تریان حسێن قـولی و هـەردوکیان برابون. عەبدولرەحیم پێی وتم پێویست ناکا دا بمێنێ، ئەگەر بێی بێگومان ئەبی بەشا.

ئەمەش رۆنوسـی نامەکـەی شێخ عوبەیدوڵلا..(شـوێنی نامەکـەی بەبۆشـی بەجێ هێشتوە)

کەئـەم نامەیـەم خوێنـدەوە شـڵەژام. لەلایەکـەوە ترسـام لـەوەی نـەوەکو نۆکەرەکانم پێ بزانن و بڕۆن بەهـەر جـۆرێ بـێ هەواڵەکـە بەکاربەدەسـتانی دەوڵەت و شا بگەیـەنن. چـونکە لـەئێران ئـەوە بـوە بـەباو جاسوسـی لەهـەمو شوێنی داناوەو هەر کەسێ ناسراو بـێ یـەکێ یـا دو کـەس لەنۆکـەرەکانی ئـەو

کەسە. بێ ئەوەی خۆی پێ بزانێ، بەدزیەوە پارەی ئەدەنێ بۆ ئـەوەی هـەواڵی هەڵسوکەوتی ئەو کەسە بکەن بەرا پۆرت. لەنۆکەرەکانی خۆم 3 کەس زیـاتری لێ نەبو. ئەوانی تر هەمو خەڵکی تـاران بون.

لەلایـەکی تــرەوە ڕاڕایــی کەوتــە دڵمــەوە کەئـەبێ چــی بکــەم. ئـایـا بــۆ چارەکردنی ئەو هەمو خڕا پەیەی کەناصرالدین شا بەرامبەر منی کردوە ئـەبێ بڕۆم و ببمە هۆی بەهێزبونی شـێخ عوبەیـدوڵلاو بەکاغـەز نوسـین بـێ خـوێن ڕشـتن تـەورێز بگـرمو، پـەلاماری تـاران بـدرێو لەبەرئـەوەی هـەمو خـەڵك لەجۆری هەڵسورانی ناصـرالدین شـا ڕەنجـاون، ئـەتوانرێ تـارانیش بگـیرێ. یاخود بەهۆی خۆشەویستی نیشتمانو هەم دینانو خواردنی نانو نمەك نابـێ خیانـەت بکـرێو نابـێ ببێتـە هـۆی ڕشـتنی خـوێنی شـیعەیان. لەحاڵـەتی ڕۆیشتندا، ئەبێ چۆن بڕۆم، کە لەو 20 مەنزلە ڕێیەدا نەگیرێمو، لەحاڵـەتی مانەوەدا ئەبێ چ تەگبیرێ بکەم کەئـەم دو کەسـە بـەدوای منـدا هـاتون کـەس نەیان ناسێو بێ هودەو بەهیچو پوچ لەتاران توشی بەلا نەبم.

بـەکورتی وەسوەسـە بـەجۆرێ دای گـرتم کـەمردنم بـەئاوات ئەخواسـت. مەسەلەکەش ئەوە نەبو بشێ ڕاوێـژی کـەس بکـەم. بـەو دو کەسـەم وت: ئێـوە بە پەلـە بەنۆکـەرەکانی مـن بڵـێن ئێمـەش هـاتوین ببینـە نۆکـەر، بـازەوانو ڕاوکەرین، نەختێکیش لەنۆکەرەکان بپاڕێنەوە بۆ ئەوەی ئەوان واسـتەتان بـۆ بکەنو ئەوسا لەماڵ دەربچن.

ئەوانە ڕۆیشتنو منیش کەوتمە بیرکردنەوە تا شەو داهات. ئەو شەوە خەوم لێ نەکـەوت. شـەوەکی هەسـتام، دەسنوێژم گـرت، ڕو بەقیبلـە دانیشـتم. زۆر گریام، زۆر پارامەوەو زاریم کرد، لەقازی الحاجاتم خواست چـی خێـرە ئـەوە بکەم. وا بەدڵمدا هات کەخیانەت بە ولی نعمتـی قـاهری خـۆم نەکـەمو نـەبم بەباعیسی فتنەو فەساد. ئەگەر خرا پەیان بەرامبەر کردوم ئەوا من بەخوایان بسپێرم. خۆم بچم بۆ حوزوری شا کاغەزەکەی شێخ عوبەیدوڵلای بـدەمێو ئـەو دو کەسەش بەدەستەوە بدەم((النجاه فی الصدق)). پاش ئەوەی ئـەم بڕیـارەمدا استخارەی ژات الرقاعیشم کرد" باش بکەو خراپ مەکە، دەرچو.

دوای هەتاو کەوتن، لەئەندەرون دەرچـوم بەشێوەی هـەمو ڕۆژێ دانیشـتم. پرسیاری ئەو دو کەسەم کرد لـەکوێن. نۆکـەرەکان وتیـان کەئەوانـە وتویانـە لەڕێوە گەیشتوینو مانـدوین، ئەسپەکانیشـمان لەکاروانسـەرایە، ئەچـین بـۆ کاروانسـەرا شـەو لـەوێ ئـەنوینو سبەی بـەیانی دێینـەوە. کەئەمـەم بیسـت شڵەژام، نەوەکو ئەو دو کەسە نەیەنەوە یاخود بگیرێنو منیش توشی بەلا ببم.

دو سەعات بەم جۆرە مامەوە، لەگیانەلا ناخۆش تر بو. تا بینیم هاتنەوە ناو خانوەکە. سوپاسی خودام کرد. فراش باشیم راسپارد کەئەم دو کەسە لەقاوەخانەکە خەریك بکەن و نەهێلن بۆ هیچ جێیەك برۆن، خۆم سواربوم چوم بۆ حوزوری شا. لەباغی عەمارەت لەتەنیشت نارنجستانەوە دانیشت بو. عەرزم کرد کەعەرزێکم هەیە. فەرمویان چیە. عەرزم کرد با ئەو مەسەلەیە مەعلومی شا بێ کەمن کابرایەکی خیانەتکار نیم. ئەگەر بۆ ئەستەمول رۆیشتم خوا ئەیزانێ لەبرسا بو. ئەگەر چوم بۆ روسیا لەترسا بو. لەشا ترسان نەعەیبەو نەگوناهە. بەلام خیانەت لەمن ناوەشێتەوە. ئێوارەی رۆژی رابردو. دو سواری کورد لەلایەن شێخ عوبەیدوللا وە هاتن نامەیەکیان بۆ هێناوم، داوای لەمن کردوە بۆ شەر. فەرموی نامەکە لەکوێیە. دەسبەجێ دامە دەستی. خوێندیەوەو، پرسی ئەو دو کەسە لەکوێن. وتم هەردوکیان لەماڵەکەی منن. فەرموی بنێرە بیان هێنن. وتم چەند کەس لەنۆکەرانی دیوان مەئمور بفەرموو برۆن بیان گرن. چونکە خەنجەریان پێیە. نەوەکو یەکێ بریندار بکەن و هەڵێن. چەند کەسێك مەئمور کران. پاش هێنانیان عەرزم کرد: من ئەوانەم بەدەستەوەدا. ئێستە نەوەکو لەترسی گیانی خۆیان و بۆ خۆ دەربازکردن تۆهمەتێك بە پاڵ من بدەن. فەرمویان دڵنیابە.

ئەو دو کەسەیان هێناو بە محەمەد رەحیم خان عەلاو الدولە یان سپاردن لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ بکاو، لەهەلومەرجی ئۆردوی شێخ ئاگادار بێ. پاش لێکۆڵینەوە حوکمی حەپسی ئەبەدییان فەرمون.

بەرامبەر بەم خزمەتە" ئەموستیلەیەکی ئەلماسی بەمن التفات فەرمو کە200 تومانی ئەهێناو، حکومەتی قەزوینیشی مەرحەمەت کرد بێ ئەوەی هیچ پێشکەشی لەمن وەربگرێ و، یەك تۆپی سەرداریی تورمەی خرا پی بەخەڵات دامێ...))[70].

7/3 حەسەن عەلی خانی وەزیری فوائد

نمونە17:

دەستی تەگبیر" هەمزە ئاغای مەنگور(1298)

لە پاش کوژرانی بابیر ئاغای مەنگورو ژمارەیەکی زۆری پیاوە هەڵبژاردەکانی ئێلەکەی(1198)بنەماڵەکانی مەنگور بەناوی ئافرەتەوە ناونرا بون. نزیکەی قەرنێکی خایاند تاکو مەنگور توانییان سەر لەنوێ ببوژێنەوە.

هەمزە ئاغا نەوەی باپیر ئاغا، لەتافی لاویدا بو، شەویکیان لەمێرگێکی نزیك سابڵاخ هەڵی کوتایە سەر دەستەیەك لە پاسەوانەکانی عەجەم، کە لەئیلی قەرەپاپاخ بو، بەگوێرەی سەرچاوەیەك 31کەس[71] و، بەگوێرەی سەرچاوەیەکی تر 70 کەسی[72] لێ کوشتن. دوای ئەوە هێزێکی کۆکردەوە، چوە سەر قەڵای لاجان، کەدیمەنی دەسەڵاتی داگیرکەری لەناوچەکەدا ئەنواندو، کاتی خۆی بۆ چاودێریو سەرکوتکردنی ئێلی بلباس، عەجەم دروستیان کرد بو. هەمزە ئاغا قەڵاکەی گرتو روخاندی.

هێزەکانی ئازەربایجان خرانە بەر فەرمانی کابرایەك بەناوی شجاع الدولە. سوارەی هەندێ لەئێلە کوردەکانیشیان خرایە گەل. هێزەکانی عەجەم چونە سەر هەمزە ئاغا لەلاجان. هەمزە ئاغا خۆی لەبەر هێرشەکەیاندا پێ نەگیرا. کشایەوە بۆ گوندی ژاراوە لەو دیوی قەندیل کە لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا بو. ئێرانییەکان داوای بەدەستەوەدانی هەمزە ئاغایان ئەکرد. پاش چەند وردە تێکهەڵچونێ. هەمزە ئاغا لەلایەن عوسمانییەکانەوە گیراو، نزیکەی 10 ساڵی لەزیندانی رۆم دا بەسەر برد.[73]

ساڵی 1295 لەلایەن ئێرانەوە لێبوردنی بۆ نێردراو، گەڕایەوە موکریان. کاتی لەنێوان شاری سابڵاخو ئاواییەکانی مەنگوڕایەتیدا بەسەر ئەبرد. داوودەزگای بەڕێوەبەرایەتی ئێران، بەتایبەتی لەناوچە کوردنشینەکاندا، لەوپەڕی بۆگەنیو فەسادا بو. لەو سەردەمەدا حکومەتی سابڵاخ بەیەکێ لەشازادەکانی قاجار بەناوی لوتفعلی میرزا کشێکچی باشی سپێردرا بو. ئەمیش وەکو حاکمەکانی پێش خۆی بەپەلە کەوتە هەڵپەی خۆ دەوڵەمەن کردن لەرێگەی سەندنی بەزۆری بەرتیلو، جەریمەکردنی خەڵکو، بەدەستهێنانی قازانجی تایبەتی خۆیەوە[74]. فەیزوڵلا بەگی زنجیرکرد، هەزارو پێنج سەد تومانی جەریمە کرد. حاکمەکەی پێش ئەویش هەر لەم فەیزوڵلا بەگە دوای ئازاردانو ئەشکەنجەیەکی دڕندانە چوار هەزار تومانی لێ سەند بو. پێنجسەد تومانی لەمینە ئاغای قادر ئاغا سەند. هەر لەسەر پارە شازادە چەندین کەسی ناسراوی گرت، لەوانە یەکێ لەخزمەکانی قادر ئاغاو، عەزیز ئاغای فەتاحو، سەرەش گەیشتە سەر هەمزە ئاغا. نوسەرێکی ئەرمەنی، ئەسکەندر غوریانس، خۆی لەو رۆژانەدا لەتەورێز بوە، روداوی یاخی بونی هەمزە ئاغا بەم جۆرە ئەگێڕێتەوە:

((ئێوارەیەکیان هەمزە ئاغا بۆ پێکهاتن لەسەر مالیاتو، چاکردنی کاری عەزیز ئاغای فەتاح ئەچێ بۆ دار الحکومە، لەبەرئەوەی میرزا ئەبو قاسم

تەزکرەنوسی دەوڵەتی ئێران خۆی لەوێ بوە، وائێمەش بێ کەم و زیاد وەکو ئەوگێڕایەوە، ئەی نوسین: بەندە لەگەڵ میرزا تەقی محرر، کەخۆی لەهەمو شتێ هەڵئەقورتان و هۆی زۆرایەتی مفسدەو خرا پییەکان بو، لەژێر خانەکەی شازادە دانیشت بوین. لەناکاو دیمان هەمزە ئاغا لەگەڵ یەکێ لەبرازاکانیو نۆکەرێکیو قلیانداریك هاتنە ژورێ. دو نۆکەری تریشی لەدەرەوە مابونەوە. لەبەینی ئەوو میرزا تەقیدا لەسەر مالیات گفتوگۆ کرا. میرزا تەقی مالیاتی هەمزە ئاغای بەهەزار تومان دانا.

هەمزە ئاغا لەوەڵام دا، وتی: مالیاتی ئەسڵیی ئێمە هەمیشە 400 تومان بوە.

میرزا تەقی وەڵامی دایەوە، وتی: ئەگەر وا بوە ئەی بۆچی پار لەحکومەتی محەمەد خاندا هەزار تومانت داوە؟

هەمزە ئاغا دوبارە لەوەڵامدا وتی: 400 تومان مالیاتو 200 تومانیشم لەباتی تەعاروف داوە. ئەگەر ئێوەش بتانەوێ، ئەوەندەتان تەعاروف ئەدرێتێ، ئەگەرچی لەو ماوەیەشدا کەمن لەم شارەدا دانیشتوم هەموی هەر خەریکی کاری دیوانی بوم، نزیکەی 800 تومان پارەم خەرج کردوە.

میرزا تەقی لەرقی هەمزە ئاغا بەگاڵتە پێ کردنەوە، وتی: تۆ چ خزمەتێکی دیوانت کردوە؟ تۆ کەخاوەنو سەرۆکی هەزار خێزانیو لەهەر خێزانێ 2 تومان وەرئەگری، چی ئەبو ئەگەر نیوەی ئەو 2 هەزار تومانەت بەشازادە تەعاروف بکردایە؟

میرزا تەقی ئەم قسانەی بەجۆرێ کرد کەبوە هۆی دڵتەنگیو زویری ئەو. ئینجا هەستاو وتی ئەچم مەسەلەکە عەرزی شازادە ئەکەم. گەڕایەوەو لەژورەکەدا دانیشتنەوە. زۆری نەخایاند، بینیمان فەراشباشی شازادە لەگەڵ فەراشێکی تر کەزنجیرێکی بەدەستەوە بو، خۆیان کرد بەژوردا. فەراشباشی روی لەهەمزە ئاغا کردو، وتی: شازادە ئەم زنجیرەی بۆ تۆ ناردوە، ئەبێ ماچی بکەیت!

هەمزە ئاغا لەبیستنی ئەم قسەیە لەباری ئاسایی خۆی دەرچو، دەستی برد بۆ خەنجەرەکەیو، بەزمانی تورکی عوسمانی وتی: ((من بونی قبول ئیتمیم)) واتە من ئەمە قوبوڵ ناکەم.

ئەوسا هەڵی کێشایە خەنجەرەکەیو رو بەلای فەراشباشی را پەری. میرزا تەقیو فەراشباشی لەترسی گیان هەردو بۆ ژوری سەرخان، کەشازادە لەوێ چاوەڕوانی ئەنجامی بڕیارەکەی بو، هەڵاتن. ئەمین تەزکەرە ئەڵێ: منیش

خـۆم خزانـده كـونجێكی تـاریكی ژورەكـەو خـۆمم بەدیوارەكـەوە نوسـاند بـو. بەحەپەساوی و ترسەوە تەماشـام ئـەكرد. هـەمزە ئاغـا لـە پێكی لەچـراكەدا كوژاندییەوە. لەگەڵ برازاكەی لە پە نجەرەكەوە چونە دەرێ. لـەم تـاریكییـەدا دەنگـی چـەن تفـەنگی لەحەوشـەكەوە هـات. برازاكـەی وقلیانـدار هـەردوك بەئەنگیوراوی هەمزە ئاغاش بەخە نجـەر یـەكێكی لەنۆكـەرانی شـازادە گلانـە سەر ئەرزو ئەوانی ترهەڵاتن. هەمزە ئاغا پێی وابو ئـەم تـەگبیرە لە پێشـەوە كـراوە ودەرگـای حەوشەكەشیـان لێ گرتـوە. لەبەرئـەوە روی كـردە دەرگاكـەو بە پرتـاو دەرپەری. پاسەوانەكە نیزەی تفەنگی ئاراستەی هـەمزە ئاغـا كـردو ئەیویست نەهێڵێ بڕواتە دەرێ. هەمزە ئاغـا بەدەسـتێكی نیـزەی تفەنگەكـەی گرت و بەدەستەكەی تری سـەربازەكەی دایـە بـەر خە نجـەرو كوشـتی. لـە پێش ئەوەدا لەدەرگا دەربچێ، چو بۆ حە پسخانە عەزیز ئاغـای بـانگ كـرد، بـەڵام وەكو دەركەوت، لەوكاتەدا نۆكەرانی شازادە عەزیز ئاغایان بەبرینـداری بـرد بو بـۆ جێگەیـەكی تـر. هـەمزە ئاغـا هـیچ وەڵامێكـی نەبیسـت. روی كـردە لای دەرگاكەو قۆناغە تفەنگێكی سرەواندە سەربازی دەرگاوان و خستی. لەگـەڵ دو نۆكەری تری خۆیدا دەرگایان كردەوەو دەرچون.

ئەمین تەزكەرە ئەڵێ: كاتێ هەمزاغا دەرچو تەقە راوەستا. من چوم بۆ لای شازادە. بینیم یەكێ لەنۆكـەرەكانی شـازادە تفـەنگی مـارتینی لەدەسـت دایـە لەسەر پلیكانەكان بۆ پارێزگاری شازادە راوەستا بـو. كەچـومە نـاو ژورەكـەوە شازادەم بینی تفەنگی پێ بو. لەو پەری شڵەژان و پەشۆكاوی دابو. عەرزم كـرد كەجۆری گرتنی هەمزاغا نەئەبو وابێ. لەوەڵامدا وتی: روی فەراشباشـی رەش بێ، لەو دەمـەدا ئـەویش لەبەردەمیـدا وەسـتا بـو، منـی دڵنیـا كردبـو لـەوەی كەرێوشـوێنی گرتنـی ئـەوی لەهـەمو رویەكـەوە ئامـادە كـردوە. بـەم جـۆرە گوناهەكەی خستە ملی فەراشباشی. لـەكاتی ئـەم گفتوگۆیـەدا ئەحمـەد بـەگ تفەنگێكی مارتینی بەشـانەوە بـو، خـۆی كـرد بـەژوورداو دەسـتی كـر بەقسـە: بەقوربانت بم شازادە، من كەی بەئێوەم گوت كەهەمزە ئاغا بەو جـۆرە بگـرن. لەم كاتەی شەوداو بەبێ تـەگبیرو نابـەجێ، ئەبوایـە لە پێشـەوە چـەن كـەس لەئاغایان ئاگادار بكرانایەو، بەرۆژی رۆشن بگیرێ. بەم قسـانەدا دەركـەوت، كە پێشەكی لەنێوان شازادەو ئەحمەد بەگدا تەگبیر كرابو..))[75]

هەمزە ئاغا لەدوای ئەم روداوە گەرایەوە مەنگورایەتی و كەوتە خۆسازدان. ئەمەش هاوزەمان بو لەگەڵ خۆئامادەكردنی شێخ عوبەیـدوڵلای شـەمزینی بـۆ را پەڕینە گەورەكەی. هەمزە ئاغا بو بەسەركردەی هێزەكانی شێخ عوبەیـدوڵڵا

لەقۆڵی شنۆ. لاجان، سابلاخ، بناو، میاندواو.. و لەگەڵ عەبدولقادری کوری شێخدا فەرماندەی هێزەکانی ئەو قۆڵە بو، تا لەبەردەمی هێرشی هێزەکانی ئێراندا بەتێکشکاوی کشانەوە. هەمزە ئاغا لەناوچەکانی سنورا بەخۆیو هەندێ لەخزمەکانیو چەکدارەکانی ئێلەکەیەوە مایەوەو هەر بەهیوای ئەوە بو، شێخ عوبەیدوڵلا سەرلەنوێ تێ هەڵبچێتەوە. بەلام شێخ عوبەیدوڵلا دوای ئەوەی بەخۆگۆڕین لەئەستەموڵەوە بۆ کوردستان گەرایەوە، زۆری نەخایاند لەلایەن ئۆردوی تورکەوە پاش چەن تێکهەڵچونێ لەشەمزینان بەدیل گیراو رەوانەی حیجاز کرا. هەمزە ئاغاش ئیتر نائومێد بو. کەوت بوە تەقەللای بەدەسهێنانی ئەمانو لێبوردنی ئێرانی. حسنعلی خانی امیر نظام بەهۆی میرزا ئەبو القاسمەوە، قورئانێکی بۆ نارد کەبەخەتو مۆری خۆی ئەماننامەی بۆ لەسەر نوسی بو. هەمزە ئاغا پشت ئەستور بەو ئاماننامەیە هاتە سابلاخو لەوێ کوژرا.

چەند کەس لەنوسەرانی ئەو سەردەمەی ئێران لەسەر ئەم روداوەیان نوسیوە" عەلی ئەفشار لەکتێبی((رسالەی شۆرش شێخ عوبەیدوڵلا))دا نوسیوێتی:

لە2ی شەعباندا عەلائەدین الدەولە امیر نظام بەنیازی سەردانی سنورەکانی لەتەورێزەوە جولا، لەرێگەی دهخورقانو مەراغەو سابلاخەوە چو بۆ ئازەربایجانی غەربی، لەرێگا هەرکەسێ کە لەروداوەکانی جەنگەکانی شێخ عبادالله(نوسەر وەهای ناو ئەبا)خزمەتێکیان کرد بو یا زەرەرێکیان لێ کەوت بو، دڵنەوایی کردنو یارمەتی دانو بەشێوەی جۆراوجۆر دڵخۆشی دانەوە.

کاتێ گەیشتە ناوچەی لاجان، محەمەد ئاغای مامەش پێشوازی لێ کرد. کەلێوەشاوەییو شایستەیی ئەوی بۆ بەرێوەبردنی کاروباری ئەو سنورانە هەڵسەنگان، حسام الملكو عەلی رەزا خانی سەرتیپ کەمەئموری مانەوە بون لەسلدوز، هەردوکیانی مەرەخەس کردو کاروباری ئەو سنورەی بە محەمەد ئاغا سپاردو، داوای لێ کرد لەو سنورانەدا رێگە بەهاتوچۆی مەنگور نەداو، ئەگەر توانیشی هەمزە ئاغای، کەسوپاسالاری شێخ عوبەیدوڵلا بوە، بەمردویی یا بەزیندویی بۆ ببا.

امیر نظام دوای ئەم کارانە چو بۆ شنۆ. لە پاش رێکخستنەوەی کاروباری ئەوێو سەردانو دڵخۆشی دانەوەی سەرانی ئێلی زەرزا لە18ی شەعباندا

بەشکۆو دەبدەبەوە چو بۆ ورمێ، لەلایەن هێزەکانی ئەوێوە پێشوازی کراو لەباخی دڵگوشا دابەزی.

وەزیری فوائدیش لەم کاتەدا لەسابڵاخ بو. جموجۆڵێکی زۆرتری ئەکرد بۆ ئەوەی بتوانێ هەمزە ئاغا بگرێ. هەمزە ئاغاش کەکۆتایی کاری شێخ عبادالڵەی بەو چەشنە بینی، لەکردەوەی خۆی پەشیمان و، لەوپەڕی پەشۆکاوی و شڵەژاوی دابو. هەمیشە لەترس و هەراس دا بو. لەبەرئەوەی ئێلی مەنگوریش ئەیان زانی ئەولیای دەوڵەتی شاهنشاهی مانی ئەو بەمایەی فەساد ئەزانن و، وان لەبیری فەوتاندنیدا، ئەوانیش خۆیان لێ دور رائەگرت و، یاریدەیان نەئەدا. تەنانەت کارگەیشتە ئەوەی کاکەللا ناو، کەبرای هەمزە ئاغا بو، خۆی خستە خزمەتی وەزیری فوائدو، ئارەزوی لەناوبردنی براکەی و جێگرتنەوەی ئەوی ئەکرد.

هەمزە ئاغا کەهەلومەرجی خۆی وەها ناخۆش و ترسناك ئەدی، بۆ پاراستنی گیانی خۆی پەنای بۆ هەمو ڕێگەیەك ئەبرد. لەو دوایەیدا هەندێ لەعولەماو روحانییانی سابڵاخی کردە شەفیع و داوای تەئمینی لەفەرماندەی هێزەکان کرد.

وەزیری فوائدیش ئەویست ئەم کێشەیە بەدەستی تەگبیر چارەسەر بکات. موافەقەتی کرد کە هەمزە ئاغاو چەند کەسێ لەسوارەکانی ببینێ. پێشەکی پلانێکی بۆ کوشتنی داناو چەند کەسێکی لەنیشانچییانی دیارو ئازای سوپاکەی خۆی لەچاڵێکا لەبۆسە نا، کەئەبێ‌ڕوانی بەسەر ئەو خێوەتەدا، کەئەبو هەمزە ئاغای لێ دابنیشێ، چاوەڕوانی هاتنی ئەو بون.

هەمزە ئاغا لەگەڵ سەد کەس لەسوارانی چەکداری خۆی لەکاتی دیاریکراودا گەیشتە ئۆردوی وەزیری فوائدو، بۆ خێوەتی ئامادەکراو ڕێنوێنی کرا. هەرکە گەیشتە ناو خێوەتەکە دەسرێژی گوللە دەستی پێ کرد. هەمزە ئاغاو دەسوپێوەندەکانی لەخاکدا گەوزان.

وەزیری فوائد فەرمانیدا سەریان بڕی و بۆ پیشان دانی امیر نظام بۆ ورمێ نارد. علاو الدولە امیر نظامیش هەر بەگەیشتنی کەللەی هەمزە ئاغا فەرمانیدا بیکەن بەسەری نیزەوە، لەشاردا بیگێڕن. بەم جۆرە سوپاسالارو یاری غاری شێخ عبادالله بەسزای کردەوەکانی خۆی گەیشت..))[76]

نوسەرێکی تر، امین الدولە لە((خاگرات سیاسی))دا نوسیوێتی:

((حسنعلی خان وەزیری فوائدی عامە بەوەسائل ورەسائل ڕێگەی دۆستایەتی لەگەڵ هەمزە ئاغا کردەوە.. داوای لێ کرد بێتە لای. هەمزە ئاغا

بەدڵنیاییەوە چو بۆ ناو ئۆردوی حسنعلی خان، واریدی خێوەتەکەی ئەو بو، لەکاتی ئەم میهرەبانییەدا بە پێی تەگبیری پێشەکی، حسنعلی خان هەستا چوە خێوەتێکی تر، لە پشت خێوەتەکەوە بەجارێ چەن گوللە تفەنگ هاوێژرا. هەمزە ئاغاو کەسەکانی کوژران، فەراشباشیەکەی حسنعلی خانیش کە لەناو خێوەتەکەدا بو، ئەویش کوژرا، بەکوژرانی هەمزە ئاغا هێزەکانی کورد هەڵاتنو، پەرەوازە بون، غائیلە تەواو بو))[77].

وەزیری فەوائید لەو کاتەدا حسنعلی خان(1236-1318)ی کوڕی محەمەد سادق خانی گەروس بو. پلەی سەرتیپی بەمیرات لەباوکییەوە بۆ بەجێ مابو. لەجەنگی هیراتدا بەشداربو. یەکێ بو لەکاربەدەستە نزیکەکانی دەرباری قاجار. وەختێ مقفرالدین میرزا ولیعەهد بو لەتەورێز, ئەم لەوێ پێشکاری بو. لەسەفەری یەکەمی ناصرالدین شادا بۆ ئەوروپا(1290)ئەمیش یەکێ بو لەئەندامانی حاشیەکەی. ماوەیەکیش وەزیری موختاری ئێران بو لەفەرەنسەو بەریتانیا. ماوەیەکیش حوکمڕانی کرماشان بو. چەند کتێبێکی نوسیوە لەوانە" منشات پندنامە یحیوێە کەبەتاییەتی بۆ کوڕەکەی خۆی نوسیوە.[78]

بەیتبێژەکانی موکریان ئەم روداوەیان کردۆتە بەیتێکی درێژ بەدەنگەوە ئەیڵێن، لێرەدا بۆ تەواوکردنی هەندێ لەدیمەنەکانی باسەکە ئەی نوسینەوە:

((خالق هەر ئەتۆی لەسەر، رەببی هەر ئەتۆی لەسەر، چی تۆ پێت بێ ئێرادە، رانابرن هیچ موقەددەر.

سێ موقددەرن بەسەر دێن، مردنو کوشتنو گرانی. لەموکوریان دو خێڵ بون، بەگزادەو قارەمانی، یەکێك بۆ لەبەگزادان، حەیفێ بۆ عەلی خانی، پادشا تەگبیری دەکرد، شازادێکی بانگ دەکرد، زۆر چاکی نسحەت دەکرد، بەو دە یارو زەمزەمە، بۆ سابلاغیی بەڕێ کرد: دەبرۆ و رامەمێنە، خەڵکی تەفرەقە مەکە، مەخلوقێ مەتۆقێنە، دە سەر ئاغاوەتان کە، حەمباراتان بشکێنە، بەو قەتارو نەهاران لەبۆ سابلاغیی بێنە،

حاکم هاتو، وای نەکرد، دەستی بەبێ ناموسی کرد، پیاوێکی وسین ئاغای گرت، ئەو، بێ سوچ، لوتی کون کرد، وسین ئاغا مودەبیر بو، زۆر چاکی خزمەت دەکرد، کەچووە بۆ ماڵە خۆی، لەحەیفی ئەو قسەی دەمرد، لەئاغاوەتان بوغولو، راووبی رایان دەکرد، گەر ئەمە هەمزاغای نەگرین، ئەو وڵاتی خەرا کرد.

هەمزە مەردی کارخانی، هیچ بەو کارەی نازانێ، بەخۆو بەقلیانداری دەهات لەبۆ دیوانی، لەخواجا بێداریاندا، حاکم چو باڵەخانی، خرەی زنجیران دەهات، فەراش گەینە پێشخانی" ((کاك هەمزە تۆ ماچیکە، موقەسیری دیوانی، دەلاقت دەکەم کوتی، دە ملت دەکەم زەولانی، لێرەشت لێ ناگەڕێم، دەتنێرم بۆ تارانێ))

لەو هەمزاغای جوت غیرەت، دەستی برد بۆ خەنجەری، هەڵدەکێشێ دەبانێ، بەزەبرێنکان لێی دەدان، زیرەی برد بۆ عاسمانی، تەقە تەقی مارتینان، لەبلەسەی دە شەشخانان، چرپان چرپان پەیدا بو، لەکوچەو لەدالانان، هەمزاغا دەنەرێنێ: تفەنگم لەبۆ بینن، دەزری و دەمەرقوپانی، دەئەسپم لەبۆ بێنن، مەتاڵ و حەیزەرانی. بەگەل وە دەر دەکەوتن، کادەرویشی کوێستانی، دەچون بۆ باغی قیبلەی، لەوێ دەدران لەسانی، هەمزاغا ئاوڕی داوە، حەمەد وسلەمان کوانێ؟ حەیفێ لەبۆ حەمەدی، کوژراوە مەردی مەیدانێ. سێ تەلاقەی فرێ دان، بەسی جزمەی قورعانی، لێرەشی لێ ناگەڕێم، دەیماڵم تا تارانێ، کۆنە خوێنم وەبیر دێن، وێ ساڵی سەر بڕانی، دەبێ بچمە نەهرییە بەسەنەد شێخی بینم لەبۆ عەجەم قرانی.

ئەو دەمەی دەچوە نەهری، لەگەڵ وەردوی شێخی هات، ئەو دەمەی شنۆی دەگرت، لەمامەشان بوغولو، را و بێ رایان دەکرد، حەمەداغا سوار دەبو، دەهات لەبۆ سابلاغی، پرسی بەحاکمی دەکرد" ماشەڵلا چەن نادرم، بەتیپ و بەلەشکرم، پیاوێکی ساحێب نیوم، بەبێ ئەجەل نامرم، دەستم لەگەڵ بدەنێ، ئەز ڕێیەی لێ دەگرم.

مەجلیسی واهەڵدایە، بەگزادەو قارەمانی، گەر ئەمە لەشکری بکەین، وەك دەوری نەوشیروانی، دەڵێن شێخی لەگەڵە، پاك تەلاقن دەکەوێ، دەمرین بەبێ ئیمانی.

حەمەداغا سوار دەبو، قەرەپەپاغی گاز کرد، لەگەڵ وەردوی شێخی هات، تاجران خۆیان خەلاس کرد، لەهەموی هەڵات هەڵات، وەخر بو هەزار ملەت، خرنالە بەیتی دەکات، ئەگەر حاکم وای زانی، هیچ کەس لەسەری ناکات، دەس بەجێ حاکم هەڵات.

بابدەین دەنگی لەشکری، دەبا بین رەمك و پیران، زەرزا بین بەنادری، مەنگوڕو مامەش و پیران، گەورك ببنە لەشکری، خێڵی فەیزوڵلا بەگی، بەگزادەو دیبوکری، ئەوها دەڵێ کاك هەمزە: پاك کاغەزم بدەنێ، سەبەب

بەسبحەی رۆژی، کەس خەتای کەس نەگریّ. شیّخ داوای مولّکی دەکا، تا تەوریّزیی دەگریّ.
تا تەوریّزیم ئی وییە، یەکیّك وا لەشاریّیە، ئەو برای تاجر باشییە، حوجرەی نەکرد خوراییە، دەلّیّ ئەو ئالاّیەی بەشیّخییە، سابلاّغییان دروست کردییە.
((لەلرفە لرفی ئالاّیە، تەماحی مالی دنیایە، زۆر بترسین لەدوایە، بیّن وەگیّڕن ئەو قەزایە.
هەمزاغا سوار دهەو، دە نۆکەران دەفکری، دە گورە بدەن لەتە پلی لەگەلّ سبحەینیّ تاو دەنگوت، دەورەی میاندواوی دەگریّ، هەمزاغای دەنەریّنیّ، سەلیم خانی چارداورو، وەك پوری دەچریکیّنیّ، لەگەلّ تفەنگی دەی هاویّت، لەخالّی شیّخی دەدا، لەزینی دەترازیّنیّ، وەك جەللاب دەبری سەری، وەك هەلّۆی دەرفیّنیّ.
فەسلیّکی وا قەلماوە، هیّندیّك لە پیاوی شیّخی،((کالە مونی))یان ناوە، جوابیان دیّنا بۆ شیّخی" یا شیّخ خالّت کوژراوە، شیّخ ئەوە گویّی خۆی لیّیە.
پیاویّکی خویّندەوارە، هەم مەلایە وفەقیّیە: دەبرۆن لەو قسەی گەریّن، چبکەم کاری خودیّیە، دەبرۆن رەدوای کەون، بزانن مەنزلی لەکوێیە؟ ئاوریّ بەردەنە شاری، بیّت بەرۆژی حەشرییەت.
تەقە تەقی مارتینان، لەبلەسەی دە شەشخانان، چرپان چرپان پەیدا بو. لەکوچەو لەدالاّنان، مندالّو خیّزان قوریّن، دەپەرینە سەربانان، چەندیان عەجەم دەکوشتن، لەسەرباغو بیّستانان، دەدەریّنن کلیلان، دەبشکیّنن دوکانان، ئەتلەسو کیمخواو خارا، بۆ گاوانو شوانان.
لەو حەمەداغای مامەش، چەن پیاویّکی زۆرزانی، لەگەلّ عەجەمان یەکە، بەمەنگوڕان غەیانی، لای بناوییەی لیّ گرتن، بەری بەرەڵلا کردن، خلسی کردن کرمانی( ).
میاندواویش تالاّن دەکرا، لەگەلّ بەری بەیانی، ئەو تالاّنو مالّی هات، پاکی تاقەت کراوە، یەکیّك لەدیبوکریان، مینەی قادراغای ناوە، لەبنەبنەی سەهەندی تالاّنو مالّ گیراوە، بە وەش رازی نەدەبو، بەو حەرابەی کیّشاوە.
نایبو مودەبیران لەتیلگرافیان داوە" سەلام لەشای ئیّرانی، خەرا پیان لیّ قەوماوە، ئەو رەژیفرۆشی گەورکی، پاکی هاتو لەو لاوە، ئەو سەردەشتی وا دیوتە، مالّ بەمالّی سوتاوە، ئەو عەجەمی میاندواوی، بەسیك بەریش

نەماوە، شا دەڵێ ئەهوا ناکەم، بەقسەی ئەنگۆ بڕوا ناکەم. وڵاتی خۆ خەرا ناکەم.

لەو شێخەکەی چاو مەستە، سبحەینێ لەخەو هەستا، لەو شێخەکەی دە چاو مەست، کەتفەنگی گرت بو بە دەست، بانگی هەمزەی کرد لەقەست، هەمزە بڵیند بۆ لەناوی، لەبریقەی زرییەو قەتڵاوی، ئەو چەل دەچمە سەر بناوی"

هەمزاغا سوار دەبو، سوارەی برازای کەوتە دو.

هەمزە لەلی برازا، دەمانچەی پشتیم سازە، لێی دەن راوە بەرازە.

هەمزاغا خۆ دەخێوی، سەرتا پای خۆی دەبزیوی، رمبی لێ کردون، بەگەز، خاراو کیمخوای دە پێوێ...

(ئەمجارە بەیت بێژ بەقسە دەیگێڕێتەوە):

دەڵێ هەمزاغا گەڕاوە لەبناوی را، هاتەوە لەو وڵاتەی خۆی نەگرت، رۆیی بۆ سەرهەدی تورکیەی، لەوێ چوبو دەخاکی تورکیەیەوە، پادشای تورکیەی بە غەیانی زانی گرتی.

دەڵێ حەوت ساڵان لەئەستەمولی گیرا، لە پاشان حەوت ساڵەی پادشای تورکیەی بەریدا. هاتەوە بۆ سەرە دی ئێرانی، ئەگەر هاتەوە بۆ سەرهەدی ئێرانی، شا وەزیرێکی لەو سابلاغەی دادەنێ پێی دەڵێن((وەزیرە چرچە)) دنێرێ لەدوای دەڵێ: بۆخۆی بێ، شا خەلاتی دەکا. وئەمن سوێندی بۆ دەخۆم ئەگەر شا هیچی پێ ناڵێت و لەگەڵ شای رێك کەوێتەوەو ئەمین بێتەوە لەوڵاتی.

جا دەڵێ هەمزاغا بەخۆی بەحەوسەد کەسیەوە هات لەحەلیاباتی ئەو لەشکرەی لەوێ بەجێ هێشت و هاتە خوار، وەزیرە چرچەش لەکن باغی شێخی لەسەر ئەو کەریزەی کەلێی بو لەوێ خێوەتی هەڵ دەدا، خێوەتێکی زۆر گەورە دەورەی خێوەتی هەمو دەکاتە مردە زیندە. چەند سەرهەنگ و یاوەرو گەورە گەورەش لەوێ دەخێوەتیدا دادەنیشن دەڵێ هەمزاغاش بەخۆی و بەچوار کادەرویشیانەوەو چوار نۆکەرانەوە لەسەر رادێتە خوارێ. دەگاتە پشت باغی شێخی توشی گارانی دەبێ. گاوانەکە دەڵێ: ئەرێ ئەتۆ هەمزاغا؟ دەڵێ: بەڵێ، ئەمن هەمزاغام. پێی دەڵێ: وەڵڵاهی هەمزاغا وەرە بەخاتری خولای مەچو، کورە وەڵڵاهی دەتکوژن. جوابی ناداتەوە دەروا، لە پاشان پیرێژنێك بەدوای گارانیدا دێ، ئەویش دەڵێ: ئەگەر ئەتۆ هەمزاغای وەرە پیاوی چابە بگەڕێوە. بەخودای دەتکوژن، هەمزاغا بەکاکەڵلای برای دەڵێ: وەڵڵاهی

کاکەللا ئەمن قسەی ئەو پیریژنەی و ئەو گاوانەم لەدڵی چەسپیوە بو: وەڵلاهی دەگەریمەوە، دەچمەوە سەرهەدی. هەر هەزل و گیای ولاتی دەخوم، چ کارم بەدەوڵەتی نیە. دەڵێ کاکەڵلای گوتی: کورە ئەتو بەقسەی چ باوەری دەکەی؟ وەڵلاهی هەر دەچم. سواربون لەسەر را هاتنە خواری، گەیشتنە دەرکی خێوەتی. دابەزین. هەرچوار کادەرویشێکیان چون دەخێوەتیدا دانیشتن لەگەڵ وەزیری و لەگەڵ ئەو گەورە گەورانە. نوکەرەکانیش لەدەرکی ولاغیان بەچنگەوە راوەستان. دەڵێ هەمزاغا فکری لێ پەیدا بو. لەگەڵ وەزیرە چرچەی هەر قسەی دەکردن، وەزیر قورئانێکی چکولەی بەدەستەوە بو، چولەکێکیشی دە باغەڵی نابو، دەیگوت: هەمزاغا! هەتاکونی ئەو سەرە بەو بەدەنەیەوە بێ ئەتو هیچت پێ ناگوترێ، بەو قورحانەی.

دەڵێ دەو قسانەدا بو کەوەزیری دەستیدا ئافتاوەی وهاتە دەرێ، هەمزاغا شکی لێ پەیدا بون بەنوکەرەکەی خوی گوت: ئەو کالە شەمامە بەندیانە سوکن وەمنیان بدە. ئەتو ئەو کەوش و گوریانەی من لە پێکە کەدەلی لینگێکی بو داکەند دەپێی کرد، لینگەکەی دیکەی بو دە پێ نەکرا، تەقەی تفەنگێکی هات، هەمزاغا گوتی: کاکەللا ئەمن ئەنگوام، تفەنگێکیان لە پشتی دام، کاکەللا دەستیدا خەنجەری و هەڵیکیشا، لەهەر چوارلایان خێوەتیان هەڵبری، دایان گرتن. هەر یێکەی جوڵەی دەهات تفەنگێکیان لێ دەدان، دو کادەرویشێکانی دیکەش

دەرپەرین، دا پەرین بو نێو شاری، دەستێك سەرباز لەژیللا هاتن ئەوانیان کوشتن.

چوار نوکەرەکان هەڵاتنەوە بو کن حەوت سەد کەسی کەلە پشت شاری بون لەحەلیاباتی، خەبەریان دانی وەڵلا حاڵێکی ئاوابو. هەمزاغا کوژرا و کادەرویشێکیان هەمویان کوژران، ئەو حەوسەد نەفەرە لەوێ هەڵات.

سەری هەمزاغایان بری بردیان بو تاران بو خزمەت شای، شا بەرانیدا دا گوتی: حەیف بو ئەو پیاوەی کوژرا، نەدەبا بتکوژبایە ئەوە دەمنارده سەر ولاتی لورستانی ئەویم پێ موستەخەر دەکرد، دەمکردە حاکمی وێ، حەیف بوو پیاوەی کوژرا[79].

8/3 نڤام السلگنە

نمونە 18:

حورمەتی کەلامولڵا: جەعفەر ئاغای شوکاك(1323)

ئێلی شوکاك لەمێژ بو ناکوك بون لەگەڵ کاربەدەستانی عەجەم لەورمێ و تەوریز، سەرانی ئەم ئێلە سەربزێوییان ئەکردو، چونکە گەلێك

لەسەرۆکەکانیان بەقسەی خۆشی کاربەدەستان تەفرە درا بون و، ناجوامێرانە کوژرا بون، هەمو دوردونگ بون لەهەمو گفت و بەڵێنێکی دەوڵەت. عەلی ئاغای شوکاك لەزینداندا مرد بو، محەمەد ئاغای کوریشی لەناوچەکانی سەرسنور، بێ ئەوەی گوێ بداتە کاربەدەستانی ئێرانی لەناو ئێلەکەی خۆیدا ئەژیا، محەمەد عەلی میرزا ولیعەهد، کەدوایی تر بو بەشای ئێران لەتەوریز والی بو، لە پەیجۆری کوشتنی ئەم پیاوە سەرکێشانەدا بو. سەرەنجام توانییان جەعفەر ئاغا بخەنە ناو داوو بیکوژن، ئەحمەدی کسروی تبریزی، خۆی شایەتی ئەم رووداوە بوە ئەگێرێتەوە:

((ساڵی 1284(1323)محەمەد عەلی میرزا لەتاران لەجێگەی مظفرالدین شا نائیب ئەلسەڵتەنە بو، چونکە شا خۆی چو بو بۆ گەرانی ئەوروپا. محەمەد عەلی میرزا دوای ئەوەی خۆی چو بۆ بەجێهێنانی کاروباری نائب السلگنە لەتاران، نقام السلگنە ی بە پێشکاری ئازەربایجان دانا.

لەو سەردەمەدا لەقافقاس گەرمەی جەنگی ئەرمەنی و موسڵمان بو، ئەو دەنگوباسانەی لەوێوە ئەهاتن تەوریزیان ئەهەژان، مەترسی هەڵگیرسانی ئاژاوە هەبو. نقام السلگنە، جەعفەر ئاغای بۆ تەوریز بانگ کرد، بۆ ئەوەی دڵنیاشی بکات قورئانێکی بەئیمزاو مۆری خۆیەوە بۆ نارد، چونکە هەم جەعفەر ئاغاو هەم محەمەد ئاغای باوکی لەگەڵ کاربەدەستان ناکۆك بون.

((نقام السلگنە، پارێزگاری ئاسایشی گەرەکی ئەرمەنییەکانی بەجەعفەر ئاغا سپارد. ئەوانیش بەجلوبەرگی خۆیانەوە لەناو شاردا ئەسورانەوە. محەمەد عەلی میرزا لەتارانەوە بەتەلگراف فەرمانی بەنقام السلگنهدا، کەجەعفەر ئاغا بکوژێ. ئەویش پلانی کوشتنی بەم جۆرە دانا" محەمەد حسێنخانی چرغام، کەیەکێ لەسەرکردەکانی سوارانی قەرەداغ بو، بانگی بکا بۆ سەراکەی خۆی، دەسوپێوەندەکانی خۆی هەمو چەکدار بکاو لەناو سەرادا دایان بمەزرێنێ، جەعفەر ئاغاش بۆ ئەوێ بانگ بکا.

جەعفەر ئاغا بەبێ دوردۆنگی چو بۆ ئەوێ، چەکدارەکانی خۆی لەخوارێ لەحەوشەکەدا بەجێ هێشت و خۆی بۆ بینینی نقام السلگنە بە پلیکانەکاندا سەرکەوت بۆ سەرێ. فەراشەکان، جەعفەر ئاغایان بۆ ژورێکی پچوك رێنوێنی کرد، لەکاتی دانیشتندا زرغام لەکلاو رۆژنەی ژورەکەوە کەدەس لەسەر پەلەپیتکەی تفەنگ بۆی دانیشت بو، نیشانەی لێ گرتەوەو کوشتی. دەسوپێوەندەکانی بەدەنگ تەقەکانەوە، ئەمانیش بەتەقە کردن سەرکەوتن. فەراشەکان رایان کرد. کاتێ جەعفەر ئاغایان بەکوژراوی دی لە پەنجەرەی

ژورەکەوە یەکەیەکە خۆیان هاویشتە خوارێ، لەکۆڵانەکەوە بەدەم تەقەوە کەوتنە ڕێ. بەهەر کەس ئەگەیشتن ئەیان دایە بەرگوللەو، بەم جۆرە لەشار دەرباز بون. بەڵام چەکدارەکانی نقام، یەکێکیان لەناو حەوشەکەداو، یەکێکی تریشیان لەکاتی باز داندا لە پەنجەرەکەوە، لێ کوشتن. ئەوانەی هەڵاتن دەرباز بون. لاشەی کوژراوەکان" جەعفەر ئاغاو هەردو هاورێکەی، بەدەرگای عالی قاپودا سەرەوخوار چەند ڕۆژێ بۆ تەماشا کردن هەڵواسران))[80] .

ارفع الدوله، سەفیری دەرباری قاجار لەلای بابیعالی لەئەستەموڵ ئەم داستانە بەمجۆرە تەواو ئەکا:

((ڕۆژێکیان توتنفرۆشێکی سەلماسی هات بۆ سەفارەتو تکای کرد بو من ببینێ. داوام کردو، هاتە مەکتەبەکەم وتی: ئەم ڕۆژانە بۆ بەدبەختی ڕوداوێ قەوماوە کەئەگەر خواستە بکەوێتە ناو ڕۆژنامەکانی ئێرەوە بەتەواوی ڕیسوا ئەبین. وتی: لەم ڕۆژانەدا محەمەد ئاغای سەرۆکی ئێلی شوکاك لەگەڵ ژنو منداڵو کوڕ چەند کەسێ لەخزمەکانی هاتون بۆ ئەستەموڵ، ڕۆژی هەینی پاش ڕەسمی سەڵام، ئەوانەیان بردۆتە کۆشکی یەلدز بۆ حوزوری سوڵتان. ژنی محەمەد ئاغا خۆی هاویشتۆتە بەر پێی سوڵتان، بەدەستێك قورئانو بەدەستەکەی تری کراسی خوێناوی جەعفەر ئاغای کوڕی بەگریانەوە خستۆتە بەرچاوی سوڵتانو، وتویەتی: ((ئەم هەمو ڕێیەمان لەکوردستانەوە بۆ ئێرە بڕیوە بۆ دو مەبەست هاتوین" یەکەمیان ئەوەیە کەنقام السلگنهی حاکمی تەورێز حورمەتی کلام اللەی بەتەواوی نەگرتوە، قورئانی مۆرکردوەو سوێندی خواردوە کە کوڕەکەم بەسەلامەتی بەخەلعەتو پایەوە ئەنێرێتەوە، داوای کرد بچێتە تەورێز، لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵی بون، بەجۆرێکی زاڵمانە کوشتنی. مەبەستی دووەمی ئێمە ئەوەیە، کەئێوە بەچاوی خۆتان کراسی خوێناوی کوڕەکەم ببینن و خوێنی ئەو، کە لەئەنجامی باوەڕکردن بەکلام اللەدا بۆ تەورێز ڕۆیشت، ڕژاوە لەنقام السلگنه بسێنێ. ئێوە پادشای ئیسلامو خەلیفەی پێغەمبەرن، ئەگەر ئێوە شکێنەرانی حورمەتی قورئان بەسزا نەگەیەنن، ئەبێ کێ بیکا؟ سوڵتان خەتو مۆری نقام السلگنه بەقورئانەکەوە ئەبینێ سەری سوڕ ئەمێنێ بەسەرۆکی تەشریفات ئەڵێ: بەوەزیری کاروباری ناوخۆ رابگەیەنێ، خانوو مەسرەفو کەرەستەی حەسانەوە بەوانە بدا، تا لەم کارە ئەکۆڵرێتەوە. ئێستەش بەو پەڕی ئاسودەییەوە لەخانویەکی حکومەتیدا دانیشتونو چاوەڕوانی فەرمانی سوڵتانن. وتم: ئەم هەواڵانەت لەکام سەرچاوە وەرگرتوە بەمنی ئەڵێی؟ وتی: بەرلەوەی بێمە ئەستەموڵ لەسەلماس

دوکانی بەزازیم هەبو، کەسەکانی محەمەد ئاغا لەگەڵ من سەودایان ئـەکرد، زۆرجار ئەهاتن بۆ دوکانەکەم، ئێستەش کەهاتون بۆ ئێرە ئەیان ویست منیش ببەن بۆ لای خۆیانو بەهۆی منەوە هەندێ شت لەبازاڕ بـۆ خۆیـان بکـرن. ئـەم باسـەم لە محەمـەد ئاغـا خـۆی بیسـتوە. وتم: بارەکـەڵلا، هـەزار ئافـەرین، ئێستەش کەوا بەراستگۆیی خزمەتی مەملەکەتەکەی خـۆت ئەکـەی محەمـەد ئاغا پشت گوێ مەخە، بچۆ بۆ لای هەرچی لێ ئەبیستێ وەرە بەمنی بڵێ.

دو رۆژی ـتر هاتـەوە وتـی: محەمـەد ئاغایـان لەگـەڵ کورەکـەی بردۆتـە بابیعالی بۆ لای صدری اعظم. سەدری اعظم پێی گوتون لەم وەختەدا دەوڵـەتی عوسمانی بەچاکی نازانـێ لەگـەڵ دەوڵـەتی ئێـران بچێتە جەنگـەوە، بـەڵام بڕیاری داوە کە بە محەمەد ئاغـا خـۆی هـەمو جـۆرە کۆمـەکێك بکـەن، چـەك و پارەی بدەنێ بڕوات خۆی لەتەوریز تۆڵەی خوێنی کورەکـەی لـەنقام السلگنه وەربگـرێ. ئـەزانن محەمـەد ئاغـا بەتـەنیا ئـەم کـارەی پـێ نـاکرێ. فـەرمان بەهـەمو ئاغایـانی موسـڵو وانو کوردسـتان ئـەدەن، هـەر کە محەمـەد ئاغـا بەکۆمەڵەکـەی خۆیـەوە بـەرەو ئازەربـا یجـان جـوڵا بـەبیانوی هاومەزەبییـەوە لەهەمو لایەکەوە بچن بۆ یارمەتی دانی. پلەی پاشایەتی بە محەمـەد ئاغـاو پلەی میر ئالاییان بەکوڕەکەی داوە. محەمـەد ئاغـا ئێسـتە خـۆی بە پادشـاهی ئێلی شوکاك ئەزانێ.

دو رۆژی تر هاتەوە وتی: محەمەد ئاغا بەڕاستی خـۆی بە پادشـا ئـەزانێ. پایەو جلوبەرگ بەچـەند کەسـی پیشـەوەرو کولهـەڵگری کـورد ئـەداو. لەهـەر یەکـەیان دە لـیرە وبیسـت لـیرە وەرئـەگرێو پلـەی ئونباشـیو سـەرجوقەییان ئەداتێ. وتـی مـن خـۆم بەچـاوی خـۆم ئـەو کەسـانەم دی جلوبـەرگی سـوپایی گونجاو لەگەڵ پلەکەیان کڕیوەو شاردویانەتەوە بۆ کاتێ کە لەئەستەموڵەوە ئەجوڵێن. لەبەرئەوەی دڵنیا بوم ئەم کابرایە درۆ ناکا، دەسبەجێ چوم بۆ لای فەرید پاشای صدری اعظم، بەدرێژی باسەکەم بۆ گێڕایەوە، سەری زۆر سوڕما، وتی تا ئێمە درێژەی ئەم باسە بەحزوری سوڵتان ئەگەیەنین، زۆر ئەخایـەنی، خۆتـان لێـرەوە راسـتەوخۆ بـڕۆن بـۆ سـەرای سـەڵتەنەتیو، بـەهۆی تەحسـین پاشـاوە باسـەکە بەعـەرزی سـوڵتان بگەیەنـە. منیش وەهـام کـرد. سـوڵتان فەرمانی دەسبەجێی بـۆ وەزیـری کاروبـاری دەرەوە سـەرۆکی نەزمییـە دەرکـرد، مـەئمورەکانی دەسـبەجێ بـڕۆن بـۆ پشـکنینی مـاڵی محەمـەد ئاغـاو، هەرچـییەکیان دۆزییـەوە بەعـەرزی بگەیـەنن. لەماڵەکـەی محەمـەد ئاغـادا

چەندین حوکمیان دۆزییەوە ئامادەیان کردبو بەکوردەکانی بفرۆشن، لەماڵی کوردەکانی تریشدا ئەو جلوبەرگە سوپاییانەی کڕی بۆیان لەگەڵ حوکمەکانیان دۆزییەوەو، هەواڵەکەیان گەیاند. فەرمان دەرچو هەمویان گرتن و، نازناوی پاشایی و میروئالاییان لێ سەندنەوە. ژنەکەی محەمەد ئاغایان نەگرت بو، خۆی هاوێشتە ماڵی شێخ ئەبو الهدیوە بەست نشین بو. پاش مانگێ فەرمانی بەردرانی محەمەد ئاغاو هەمو کوردەکانی تر دەرچو، هەندێ خەرجییان دانێ تا بڕۆن و خۆیان بگەیەننەوە چەهریق))[81]

بەیتبێژێکی نەناسراو روداوی کوژرانی جەعفەر ئاغای کردۆتە گۆرانی، لەبەرئەوەی تێکستە ئەسڵییەکەی دەس نەکەوت، لێرەدا لەفارسیەوە ئەی هێنینەوە سەر کوردی:

((ئای، ئەی ئاغای لاو، کە لەچەهریقی رەنگینا دانیشتوی، ئەو شوێنەی لەناو دۆڵێکی قوڵ دایە، روبارێکی بەناوا ئەڕوا

نەخۆشی تاعون بڵاوبۆتەوە، ئومێدەوارم بچێتە ماڵی شازادە وەلیعەهدی ئێرانەوە! کەنامەیەکی بۆ باوکی گوڵزار نوسی بو: وەرە بۆ لام. لەبەرئەوەی کەئەو ساڵی رابردوو ساڵی پێشو تریش بۆخۆی نیمچە سوڵتانێ بو، ئەو ساڵە لەخاکی عەجەمستاندا مایەوە

ئای، ئەی ئاغای لاو!

تۆ ئەڵێی لەنگەری لەزەمیندا چەقیوی، دڕکی لەچاوی دوژمندا، تۆ پاشای راستەقینەی بیابانی

ئای، ئەی ئاغای لاو ئاسمان و عەرشی بەرینی لەگەڵ ئێمە دوژمنە

باوکی بوزکو، سواری ریشان، کولکو قاپوتەکەی داناو بەرگی قاجاری لەبەرکرد، فانوسقەی ماوزەرەکەی کردە ملی

ئومێدەوارم نەخۆشی تاعون کە لەسەیرانە بکەوێتە ماڵی وەلیعهدی ئێرانەوە

ئەوانە دو گوللەیان نا بەلەشی باوکی بوزکو وە کەسواری ریشان بو، لەکاتێکا ئەویش سێ جار دەستی بۆ بشکوژی دەمانچە شەشتیرەکەی برد، بەڵام بێ هودە

ئەی ئاغا، مەگەر بەلا هەر سێ رۆژ جارێ ئەبێ بەسەر جیهاندا بباری؟

هێزی یارمەتی لەباوکی بوزکو دورەو ئیتر بەو ناگا

لەتەورێزی کاول بـودا جەژنـەو شـاییە، مـژدەیان بـۆ سـاداتی کەربـەلاش بردوە.

ئەی ئاغای لاو، تۆ کە لەناو سواران لەهەمویان ئازا تـری. هـەدە ئـەگری. متهرە، ئەی ژنی بێچارە هەستە سەرپۆشێ بەسـەرە جلـەکانی بـاوکی بوزکـودا بدە، تـا تۆزو خۆڵی لێ نەنیشێ نەخۆشی تـاعون کـە لەسـەیرانە، ئومێـدەوارم بچێتە ماڵی وەلیعەهدی ئێران.

بلێن لوقمانی حەکیم بێ برینەکانی قوڵت، زوخاویان لێ ئەتکێ

ئۆی، ئەی ئـاغـای لاو، ئەی لەنگەری زەمین، ئەی چقڵی چاوی دوژمـن، ئـەی پاشای بیابان!

هـەڵلا لـەو ئاغـای لاو، دڵـم بـۆ حـاڵی ئەسـوتێ. هـەدە ئەقریشـکێنێ. بەسەزمان متهرە!

خوایـە تـاعونـێ کەئێسـتە لەسـەیرانە بکەوێتـە نـاو مـاڵی وەلیعەهـدی ئێرانەوە!

ئەوانە دو گوللەیان نا بە باوکی بوزکوی سـواری ریشـانەوە. ئـەو دەمـە بـۆ بـاوکی بوزکو کاتێکی تاڵ و ناخۆش بو، بۆچی لەو کاتەدا تەمر ئاغاو سمایـل ئاغا دەرنەکەوتن؟

مەگەر بەلا ئەبێ هەرسێ رۆژ جـارێ بەسـەر ئـەم دنیایـەدا ببـارێ، هێـزی یارمەتی لەباوکی بوزکو وە دورەو نایگاتێ.

لەتــەورێزی لەعنەتیــدا چــراخانە، مــژدەیان بەســاداتی کەربــەلایش داوە))[82].

4-چاخی پەهلەوی

1/4 ئەمیر ئەحمەد

نمونە19:

تەئمینی رەزاشایی و، سەرانی ئێلاتی کورد

لەدوای نەمانی دەسەلاتی شاهەکانی قاجارو هاتنە سەر کـاری رەزا خـانی پەهلـەوی، هـەمان نـەریتی حـوکمرانی بەرامبـەر مەزنـەکانی کـورد، پێـڕەوی ئـەکرا. سـوپەهبود حسێن فردۆست، یـەکێ لەکەسـە هـەرە نزیکـەکانی شـاه محەمەد رەزا پەهلەوی، لەیادداشتەکانیدا ئەنوسێ:

لەمەسەلەی سەرکوتکردنی کوردسـتاندا، ئـەمیر ئەحمـەدی بـەناوی ئـەمیر لەشکری نیروهای غـرب ناوبـانگی دەرکـرد بـو، لـە پاش چـەند سـاڵ جـەنگ،

توانی هەندێ لەسەرۆکەکانی کورد بە((تەئمین))فریو بدا. سەرانی شۆڕشی کورد لەئەمیر ئەحمەدی یان داوا کرد کە ڕەزا خان هەقی بەسەر ئەوانەوە نەبێ و، ئەم مەسەلەیە لە پشتی قورئان بنوسێ و ئیمزا بکا. هەرچۆن بێ شۆڕشی کوردەکان پاش چوار ساڵ جەنگ کۆتایی هات. ئەمیر ئەحمەدی وەکو((فاتیحی غەرب)) هاتەوە تاران. ڕەزا خان کردی بە((سوپەهبود))کەتەنیا سوپەهوبدی سەردەمی ڕەزا خان بو، وە پاش ماوەیەکی کورت تقاعدی کردو دوایی تر کارێکی بێ ئەهمیەتی پێ سپارد. بەڵام ئەمیر ئەحمەدی کە لەکوردستان خشڵی زێڕی زۆری کۆ کردبوەوە بەچەردەیەك لەو پارەیە توانی سامانی خۆی بگەیەنێتە 500 خانوو، کەهەموی لەشەقامەکان و کۆڵانەکانی دەوری چوار ڕێی حەسەن ئاباد بو. ماڵی خۆیشی هەرلەوێ بو. بەنزیکبونەوەی کەوتنی ڕەزا خان. ئەمیر ئەحمەدی وەزعی باشتر بو، لەشەهریوەری 1320دا بو بەفەرمانداری نیزامی تاران. لەسەردەمی محەمەد ڕەزا شادا سیناتۆر بو تا مرد.

تقاعدکردنی ئەمیر ئەحمەدی لەدوای فەتحی غەرب هەر لەبەرئەوە بو کەئەو لەئێران دا جگە لەڕەزا خان، هیچ ئەستێرەیەکی تر نەدرەوشێتەوە، بەڵام ڕەزا خان گوێی نەدایە ئەو پارەیەی ئەمیر ئەحمەدی لەکوردستان کۆی کرد بوەوە.[83]

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

---

[1] ئوسکارمان، تحفـةی مظفریـە، ساخکردنەوەو هێنانـەوەی بۆ سەر ڕێنوسی کوردی: هێمن،(بەغداد: کۆڕی زانیاری کورد، 1975)، ل209-217.

[2] د. عبدالحسین نوائی، شاة اسمعیل صفوی،(تهران: ارغوان، 1368ش)، ل31؛ رحیم زادةی صفوی، زندطانی شاة اسمعیل صفوی، باهتمام یوسف ثور صفوی،(تهران: کتابفروشی خیام، 1341ش)، ل271.

[3] د. نوائی، شاة اسمعیل.. س ن، ل32-33؛ رحیم زادة صفوی، س، ن، ل272.
[4] امیر شرف خانی بدلیسی، شرفنامة، بكوشش محمد عباسی، ض2،(تهران: علمي، 1364ش)، ل217، 218
[5] هـ س، ل531-532
[6] هـ س، ل373-374.
[7] تاریخ عالم ارای صفوی، بكوشش یداللة شكری، ض2،(تهران: **مؤسسه اطلاعات**، 1363ش)، ل103-108.
[8] رحیم زادة صفوی، س ن، ل176.
[9] هـ س، ل177-178.
[10] هـ س، ل194.
[11] هـ س، ل193-199؛ **مجموعة من الاساتذة، العراق في التاريخ**،(بغداد: دار **الحرية**، 1983)، ل564-566؛ **المحامی عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، ج3، ط2**،(**قم: منشورات الشريف الرضي**، 1410ق/ 1369ش)، ل326-330.
[12]عالم ارای صفوی، ص124-126.
[13] بدلیسی، س ن، ص537-539.
[14]نوائی، س ن، ل179.
[15] هـ س، ل225.
[16] هـ س، ل221.
[17] هـ س، ل177.
[18] دةربارةی ذیانی شاة محمد خودا بةندة، بروانة: د.عبدالحسین نوائی، شاة عباس، ج1و2 ،(تهران: زرین، 1367ش)، ل3-28؛ نصرالله فلسفی، زندطانی شاة عباس، ج1و 2، ض4،(تهران: انتشارات علمی، ثائیز 1369ش)، ل63-173.
[19]بؤ تیَكستی تةواوی نامةكة بروانة: نوائی، شاة عباس، ج1و 2، ل43-63.
[20] اسكندر بیط تركمان، عالم ارای عباسی، ج2،(تهران: امیر كبیر، 1350ش)، ل791-801، وةرطیَرِانی كوردی: هیَمن، تحفةی **مظفريه**.
[21] اسكندر بیط تركمان، س ن، ل811-814، وةرطیَرِانی كوردی: هیَمن، تحفةی **مظفريه**.
[22] ئوسكارمان، س ن، ب1، ل201-221.
[23] بدلیسی، س ن، ل 372-382.
[24] اسكندر بیط تركمان، ل811-814، وةرطیَرِانی كوردی، هیَمن راطویَزراوة لة: ئوسكارمان، **تحفةی مظفريه**، ب1، ل59-65.
[25] بؤ ذیانی شاة سولَتان حسیَن بروانة: مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج2،(تهران: زوار، 1347ش)، ل 80-86؛ محمد هاشم اصف(رستم الحكما)،

رستم التواريخ، بة اهتمام محمد مشيرى، ض3،(تهران: امير كبير، 2537)؛ لارنس لكهارت، **انقراض سلسله صفويه، ترجمه مصطفى قلى عماد**، ض2(تهران: مرواريد، 1364ش)، ص 40-50.

[26] رستم الحكما، س ن، ل70-71.

[27] هـ ج، ص75.

[28] كلوديوس جيمس ريض، رحلة ريض الى العراق في عام 1820، **ترجمة بهاءالدين نورى**،(بغداد: 1951)، ص199-200.

[29] العزاوى، س ن، ج5، ل130-131.

[30] هـ س، ل142

[31] د. عبدالحسين نوائى، اسناد ومكاتبات سياسى ايران از 1105 تا 1135 هـ ق.(تهران: **مؤسسه مطالعات و تحقيقات** فرهنطى ، 1363)، ص127-130.

[32]مستورة، تاريخ اردلان، بةاهتمام ناصر ازاد ثور، ضاثخانة بهرامى، ص59-62؛ شيخ محمد مردوخ كردستانى، تاريخ كردو كردستان، كتابفروشى غريقى، ض3، ج2، ص112-113. سالَى شةرِ وقةتلوعامةكة لةهةر يةكيَكياندا بةجؤريَكى جياواز لةوى تر نوسراوة، بةطويَرةى شيعريَ كةبةو بؤنةيةوة دانراوةو، لةثةراويَزى ميَذوة ضاثكراوةكةى مةستورةدا نوسراوةتةوة، ئةبآ سالَى 1113بآ.

[33] مستورة، هـ ج.

[34] هامر ثورطشتال، **تاريخ امثراطورى عثمانى، ترجمه ميرزا زكى على ابادى، بةاهتمام جمشيد كيانفر**، ج4،(تهران: زرين بهار1368)، ص3010.

[35] مستورة، س ن، ل62.

[36] هامر، س ن، ل2883.

[37] لكهارت، س ن، ل 332.

[38] بدليسى، س ن، ل467-468.

[39] **العزاوي**، س ن، ج5، ل188؛ مستورة، س ن، ل36-39.

[40] **العزاوي**، س ن، ل254. ئةميش راى طويَزاوة لة: **حديقة الزوراء**، ص144.

[41] عبدالرزاق دنبلى، **ماثر سلطانيه، به اهتمام صدر افشار**، ض2(تهران: ابن سينا، 1351ش) ص262.

[42] بامداد، س ن، ج6، ل19-20؛ عبدالرزاق دنبلى، س ن، لاثةرِةكانى: 56و 112و 161و 172و 207و 263و 275.

[43] ميرزا رشيد اديب الشعرا، تاريخ افشار، بكوشش محمود راميان- ثرويز شهريار افشار، (تبريز، ضاثخانة شفق، 1346ش)، ل189-191.

[44] ئوسكارمان، س ن، ب2، ل742-759.

[45] سـعيد نفيسـی، تـاريخ اجتمـاعیء سياسـی ايـران در دورة معاصـر، ج1، ص195؛ بامداد، س ن، ج2، ل336-337.
[46] ميرزا رشيد، س ن، ل359-361.
[47] هـ س، ل366-370
[48] دةربارةی ذيانی عةباس ميرزا برِوانة: بامداد، س ن، ج2، ل215-222.
[49] بـؤ تيَكستی تـةواوی ثـةيمانی طولَستان برِوانـة: نفيسـی، س ن، ج1، ل 254-261؛ بؤ ثةيمانی توركمان ضای برِوانة: هـ س، ج2، ل 179-184.
[50] نفيسی س ن، ج2، ل207-210.
[51] د. محمـد **رضـا** نصـيری، اسـناد ومكاتبـات تـاريخی ايـران: قاجاريـة، جلـد2، (تهران: كيهان، بهار 1368ش)، ج1، ص55.
[52] هـ س، ج2، ل96.
[53] هـ س، ل234.
[54] غلامحسين ميرزا صـالح، اسناد رسـمی در **روابـط** سياسـی ايران بـا انطليسو **روسو عثمانی**، ج1،(تهران: نشر تاريخ ايران، 1365ش) ص247.
[55] هـ س، ل248-250.
[56] هـ س، ل253.
[57] بدليسی، س ن، ل352-362.
[58] دةربـارةی ميـری سؤران محمد بـةط برِوانـة: حسـين حزنـی، ميَذوی ميرانـی سـؤران، ض2، هـةوليَر، 1962؛ محمـد امـين زكـی، كـوردو كوردسـتان، ج3، ل401-404؛ د. جــةليلی جــةليل، كوردةكــانی ئيمثراتؤريــةتی عوســمانی، وةرطيَرِانـی د. كاوس قةفتان، بةغداد، 1987، ل 133-163.
[59]بامداد، س ن، ج 3، ل245-246.
[60] **العزاوي**، س ن، ج7، ل32
[61] نصيری، س ن، ج2، ل127-129.
[62] ميرزا صالح، س ن، ج2، 144
[63] هـ س، ل145-146.
[64] سـيد بدرالـدين يغمـائی، منشـات قـائم مقـام فراهـانی، (تهـران: شـرق، ثـائيز 1366ش)، ص 89.
[65] واحـد نشـر اسـناد، طزيـدة اسـناد **سياسـی ايـرانو عثمـانی**، ج1، (تهـران: **دفـتر مطالعات سياسی**، بين المللی، 1369ش) ص529-530.
[66] **العزاوي**، س ن، ل34
[67] ميرزا شكرالله سنندجی(فخر الكتـاب)، تحفـة ناصـری، بـةاهتمام د. **حشـمت الله طبيبی**، (تهران، امير كبير، 1366)، ص 276. مردوخ س ن. ل178
[68] هـ س، ل281-284

[69] اسماعيل نواب صفا، شرح حال، فرهاد ميرزا معتمد الدولة، (تهران، 1366)، ص 20.
[70] شـرح حـال عبـاس ميـرزا ملـك ارا، بةكوشـش د. عبدالحسـين نـوائى، ض2، (تهران: بابك، 2535)، ص 156-158.
[71] ميرزا رشيد، س ن، ل504.
[72] هـ س، ل 532.
[73] برِوانة: ليَكؤلَينةوةى كؤميتةى هاوبةشى عوسمانى- ئيَرانى لةهةمزاغا لة22ى محرمـى 1287 لةزيندانى بةغداد، طزيدةى اسناد **سياسـى ايـران و عثمـانى**، ج2، ل621-623؛ هةروةها دةسخةتى ناصرالدين شـا دةربـارةى راكردنـى هـةمزاغاو كوشتنى كورِةكةى، هـ س، ل683.
[74] اسكندر غوريانس، قيام شيَخ عبيداللـة شـمزينى در كردسـتان، بـةاهتمام عبدالله مردوخ، (تهران: دنياى دانش، 2536)، ل15.
[75] هـ س، ل17-19.
[76] ميرزا رشيد، س ن، ل571-572.
[77] على دهقان، **رضائية** يا سرزمين زردشت، (تهران: ابن سينا، 1348)، ل410
[78] **فرهنط معين**، ص 1698.
[79] سةيد عةبدولَلاَ سـةمةدى، بـةيتى هـةمزاغاى مـةنطورِ، سروة(طؤظار) ذمـارة 28 تـا 32، خـةتزةلوةرى 1367 تـا رةشـةميَى 1367: ابـراهيم افخمـى، قيـام مـلا خليل و رد فرمان **رضا** خان، (سقز: انتشـارات محمـدى، تابسـتان 68)، ص 105-110.
[80] احمد كسروى، **تاريخ مشروطه ايران**، ض 14، (تهران: امير كبير، 1363)، ص 143-145؛ مامؤستا سجادى ئـةم روداوةى كردؤتـة كورتـة ضـيرؤكيَكى ئـةدةبى برِوانة: **علاءالدين سجادى**، هةميشة بةهار، بةغداد، ضاثخانةى مةعاريف، 1960.
[81] ثرنس ارفع الدولة، ايران ديروز،(تهران: 1345ش)، ص 433-435
[82] واسـيلى نيكيتـين، كـردو كردسـتان، ترجمـة محمـد **قاضـى**، (تهـران: نيلـوفر، تابستان 1366)، ص 546-548.
[83] حسين فر دوسـت **ظهور و سقوط سلطنت پهلوى**، **خـاطرات** ارتشـبد سـابق حسـين فـر دوست، بخش اول، ض2.